

Բնագրի

85

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Մ. ՀԱՅԵԱՆ	Կապույտ երգ
Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ	Սխալ դուռը
Ա. ՃԻԻՂԵԱՆ	Արիւն
ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ	Դէպի պրոլետ գրականութեան հեղեմահամ
Շ. ՔԵՕՐՕՂԼԵԱՆ	Մեծք՝ բառեր
Ա. ԱՔԵԼԵԱՆ	Պանդուկ
* * *	Հարան հայիլի շարանի մահուան հիմնակը
ԵՐ. Տ. ԳԱՐՍՅԱՆ	Հարան հայիլի շարանի «Մարգարէն»
Լ. ՄԿՐՏՅԱՆ	Ալեքսանդր Զինովիւի վերջին գրքի տրփիւ
Ա. ԶԻՆՈՎԵԻ	Վերջարան
Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ	Փարձեր՝ ամէն մակարդակի վրայ
Ս. Կ.	Զրոյց Վահէ Գալայի հետ
* * *	Նշմարմեր
* * *	Մահազրուքիւններ

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՎ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Բ. ՅԱՐԲ. ԹՐԻՑ ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1981 ԳԼՅԵՐԻՔ

Մ. Հ Ա Ճ Ե Ա Ն

Կ Ա Պ Ո Յ Տ Ե Ր Գ

Անմեկնելի խորհուրդ մը երազավառ հորիզոնէն
 Կախարդութեանց հոսանուտներով կը հասնի բիրեքուն
 Ու կը վերածուի ցանկայարոյց երազներու անկրկնելի բոյրին:
 Յամբօրէն ծովերը կը ծածկուին լուսեղէն շամանդազով,
 Մինչ փրփրատ ծայրէն կը հարուածեն ժամապառ ծայրեր:
 Աւազափին երակազարկերը կ'արագանան ամէն հարուածի:
 Հեղուկ երգը կ'երկարի ամպէ ամպ, խարակէ խարակ,
 Ու լուսաբոյր դաշնակութեանց լայնուան հասնով՝
 Տարերային իժալուր համահուագն է կը ծնի,
 Հալածելու եւ վտարելու համար ժամերու եզին:
 Հնչ մը կը շուարի աւազափին ու ալիքներուն միջեւ:
 Փետուր մը կը տատանուի՝ ջուրին վրայ կայք մը փնտռելով:
 Անհամար երազներու թմբիքը կը ծանրանայ ամէն կողմ,
 Ու գերազրգիտ պատանիներ ցանկալիքն կ'որսան օդին մէջ:
 Ժայռերը կը շարունակեն լուսիքն ամբարել ու կոռուի ջուրին հետ:
 Առաւօտներ պիտի ծաղկին ամպերը մէկ կողմ հրելով:
 Կնոջ մը նակտէն հիւսք մը պիտի փակուի ու թռչկոտի:
 Հով, փետուր, ալիք, փրփուր, մեղեդի, երազ ու թմբիք,
 Ամէն ինչ կը խտանայ ափ մը ջուրի մէջ կայտառն:
 Կը ցնդի կախարդութիւնը անգոր հորիզոնին:
 Ինչո՞ւ կը ծպտին տակաւին խարակները ալիքներուն:
 Ինչո՞ւ կը պոռան տակաւին մարտծ բերանները փրփրառ:

digitised by a-85p

Ինչո՞ւ կը սաւառնի տակաւին վեհափառ ճայ մը սբու :
 Ինչո՞ւ կը հոտոտէ երկինքը՝ փնտռելով իր էզը սպիտակ :
 Եւ ինչո՞ւ ջուրերը կը լեցնեն մեր բիքերու հորիզոնները տաք,
 Մինչ տարփանք մը կը բարձրանայ հերարձակ նակատներն ի վեր
 Ու կը լուծուի մեղեդիին լուսքեան պողպատէին եւ սիւքին մէջ :
 Երազափառ հորիզոնէն չի գար այլեւս ո՛չ խորհուրդ, ո՛չ երազ :
 Մարդիկ ինկան աւազափն, ու անգեղ տգեղութիւնն իրենց մարմնին
 Սրբեց-տարաւ պատկերներուն հայելաչինջ սարսուռներն,
 Ռոնք կ'արձագանգեն տակաւին փրփրոտ սա երզին մէջ :
 Երգեր են պատկերներն ու ամպերը, հորիզոնն ու խորհուրդը :
 Երգեր են սեղմուած համր գաղափարներու բայրին մէջ :
 Ժամանակը ծածկոցն է ամէն գաղափարի եւ երգի,
 Ու վերացումն ալ մեղեդին է դանդաղօրէն բարձրացող,
 Որ հաշիշահամ արբեցութեանց կը տանի մեզ :
 Անցեալը սա թափանցիկ ինչն է թերեւ, որ կը ծածկէ,
 Կ'արիւնէ ու կը բզկտէ կապոյտ ներկան երգի մը մէջ :
 Կտեր, գաղափարներ, ջրվեժ, սահանք ու ծով կը փարսնան,
 Երբ մթնշաղը կը փայփայէ հեկեկանքներ իրիկաւան :
 Բայց երգը կը ծովանայ անդադար մեղեդիներով,
 Միշտ երկարելով ամպէ ամպ ու խորակէ խորակ,
 Եւ կը լուծէ իր մէջ թէ՛ ժամանակն ու թէ՛ գիշեր :
 Հիմա կը լսեմ անյետի ու անկարելի դաշնակութիւններ :
 Տարբային յոժուր համանուագը կը մարի արդէն
 Կշուքաւոր վերացումն մէջ, որ կը ծփայ մեր վերեւ :
 Թեքեւս ալ երգը լուծուեցաւ անգոր պատկերներու մէջ
 Կամ գաղափարներու գարնուելով ի սպառ ջնջուեցաւ :
 Եւ նորէն անցեալը կու գայ սրբել նոր պատկերներ,
 Անհամար երազներու թմրիքը սփռելով ամէն կողմ :
 Ժայռեր, ծառեր, ջուրեր ու մարդիկ լուսին կ'ամբարեն,
 Մինչ պատանիներ ցանկութիւն կ'արսան օդին մէջ :
 Կը դառնամ ծովին, որուն փրփուրները փայլերգ են հիմա՝
 Ափրիկեան թամբամներու կշռոյթով բարունաւորուած :
 Ափին գարնուող ամէն ալիք յուսահատ մտածում է անշուշտ,
 Ի՞նչ փոյթ՝ որ կու գայ անհամար մղուններ փշրուելէ ետք :
 Ամէն մտածում կը փշրուի արդէն ընդունուելէ առաջ :
 Մեր մտքերը կը մերժեն դուրսէն յայտնուած ամէն ինչ,
 Եթէ նայնիակ արբեցութիւն, հեշտանք կամ սէր բերեն :
 Ի գո՛ւր, ի գո՛ւր այս անսահման հեղուկին մէջ թրջուած
 Եւ սրավազ հովերուն հետ գիրկընդխառն գլորուած,
 Անտրին այս մտածումը կը փորձէ մտնել ցանկէս ներս :
 Ես պարիսպն եմ այսօր՝ անցեալին բայրին դէմ պաշտպանուած,
 Անցեալին ողբալի ունայնութեան հետ առյաւէտ անհատ :
 Մի՛ բողոք, որ այս անցեալը բզկտէ մեր կապոյտ ներկան :
 Մի՛ բողոք, որ այս ալիքները ծերացած անցեալէն խուժեն հաս
 Ու տարբային համանուագը փշրուի յիշատակներու դէմ :
 Ակա՛նջ դրէ՛ք կշռութաբայր եւ հասանուտ փրփրացումին,
 Որ անցեալը բազելէ ետք, լոյծ մղուններու տակ՝ կու գայ մեզի :
 Մենք՝ ներկային մէջ արդէն շուտով ծերացած գալիքն ենք թերեւս,

Կամ ապագայէն ի գա՛ւր արձակուած նետն ենք վազահաս :
 Ակա՛նջ դրէ՛ք անլսելի ու անկարելի դաշնակո՛րծեանց գրոհին :
 Ծունկի՛ եկէ՛ք երազավառ հորիզոնին խորանին առջեւ :
 Լուծուեցէ՛ք վառ խորհուրդին մէջ, որ մերք ցանկութիւն է,
 Մերք անըմբռնելի խոյանք կամ անգազելի փայտատակում :
 Մի՛ նայի՛ք հտեւ, որ ծանրացած է լռութեան մթութեամբ :
 Բռնեցէ՛ք հորիզոնին ետեւը, որ չհեռանայ մեր բիրեքէն :
 Ամէն իմչ խտացուցէ՛ք օդի մը ջուրին կայայտին մէջ :
 Քայնեցէ՛ք հովին մէջ : Ասարցէ՛ք ալիքներուն վրայ :
 Քանդեցէ՛ք ձեր բանտերուն պատերը, որոնց մէջ ծուարած էք :
 Լսեցէ՛ք տարերային խժալուր համանուագը, որ պիտի մարի,
 Պիտի լուծուի ձեր երակներուն հոսանուտներուն մէջ :
 Թերեւս այս էր վերացումը, որուն հաւատացին երբեմն :
 Թերեւս այս չէր անպատմելի դատապարտութիւնը մարդուն :
 Ծովէն, ճայերէն, ծանրէն ու եղբերէն առաջ կայինք մենք :
 Մենք երազ էինք, հաւատամքի հանգանակ՝ կամ ջերմ խանգ :
 Մենք ծնանք ի գա՛ւր քափուած արիւնի լինելէն :
 Ի՛նչ փռչք, որ վերածուեցանք անաբխի մտածումներու
 Ի՛նչ փռչք, որ իրրեւ մարդ պիտի մեռնինք, երբ գիտեմք որ
 Իրրեւ տառուած ապրեցանք եւ իրրեւ երգ պիտի մեռնէ :
 Երգը կը լսուի իր մէջ ժամանակներն ու գիշերները .
 Կը ցանկ հաշիշահամ արքեցութիւններ ամէն կողմ :
 Առաւօտ կամ երեկոյ, անքափանց կամ տարածամ,
 Յագեութիւն կամ ճանճոյք, աննշար կամ անկորուտ,
 Երգ՝ մշուշապատ առաւօտներու եւ պայծառ գաղափարի,
 Անաւար, խառնափնք-ար, գարեօրելի եւ ցանկալի,
 Բայց լսելի՛ ամէնուրեք, լսելի՛ ամէն ժամու, անվերջ :
 Մեղեդիներ կը ծնին ալիքներու փոփոխներէն անսանձ
 Ու կը մարին հորիզոններու յուսահատութեան ցանցին մէջ :
 Ժամերու ռոգին կը հալածուի եւ կը վտարուի գիտակցութենէն :
 Կեանքները տարիներու քիւրք չեն անշուշտ միջոցին մէջ :
 Ամպերը կրնան սպասել դարեր ամբողջ նոր երգի մը,
 Որ պիտի յայտնուի անձայն, անաղմուկ բայց անլսելի,
 Սաւառներով կապոյտ փրփուրներուն եւ ջուրերուն վրայ
 եւ լուսաւորելով ներկայ ցանկութիւններն ու գալիք սերեր :
 Ճայէն ինկած փետուրը դեռ կայք կը փնտռէ չորս դին :
 Պիտի իյնայ լայն անկողնին մէջ ծովուն, ինչպէս նայուածք,
 Կամ քերեւս ալ՝ ինչպէս գաղափար մը փխրուն, տկար,
 Որ ի գա՛ւր կ'ուզուի անտարբեր գլուխներու, սկանչներու :
 Պարտասած՝ կրագիւղէ, յոգնած՝ անցեալի տաք սերերէն
 Ու գիճուցած՝ տարերային խժալուր համանուագէն՝
 Իրրեւ երգ կը դանդաղիմ վիջոցին մէջ, ալիքներուն վրայ :
 Կ'օրօրեմ ալիքներուն գալիք կապոյտ մեղեդիներով,
 Որոնց կշռոյթն ալ կը մարի մշուշապատ անցեալին մէջ :
 Ամենկեանի խորհուրդով մը կախարդուած հոսանուտներ
 կը վերածուին պատենկան ցանկայարոյց երազներու,
 Որոնց ջերմութեան մէջ կը լուծուին լռարար ծանրութիւններ :
 Ե՛րով գունաքափ, յարաշարժ գաղափարներու վարագոյր,

Հո՛վ սրընթաց, փետո՛ւր հողմահար, ժա՛յռ մամուսպատ:
 Պատկերներ փալփուռ, կրկներեւոյթներ մարմնում կանգ կ'առնեն,
 Կը փակեն հորիզոններու կապոյտն ու ջուրերում տժգոյն հոսքը:
 Տարբերը կը հասիմ բիրեքուս մէջ՝ բոցավառելով նար մեղեդիներ:
 Անշնչելի թմբիք մը նայուածքս կը թաղէ մտացումին հեւքին մէջ,
 Ու անգասելի լուսիւնը կը գրկէ հող, ֆար, ջուր ու կրակ:
 Հիմա անտառներէն ու ծովերէն նոր խորհարդներ կը հիւսուիմ՝
 Ամեկնելի ճնշութեան բարձր կազմելով մեր շարք:
 Գարձեալ ֆարացած ու պակուցեալ՝ հեռուն կը կանչեմ:
 Անգոյն, անգոյ ապագաներու հաւանական խոստումներ
 Նորէն կը տժգունին՝ բիրեքուս մտախուղին զարնուելով:
 Իրեր, պատկերներ, ցաղափարներ եւ սուր զգացումներ
 Կը բոլորուին շուրջս եւ կը ֆաշեն զիս դէպի կատարներ
 Անսահման, անշնչելի կալօարդութեանց մշուշին մէջ,
 Ի գո՛ւր սառած բազմանքներով կ'օրօրին թմրած մկաններս:
 Պիտի լռեմ արբեցած, պիտի խոկամ վերացած,
 Պիտի ջնջեմ անցեալներն ու պիտի նետուիմ գալիքին մէջ,
 Որ ահա կը հասի անընդհատ ժայթֆերով,
 Եւ պիտի լուծուիմ այս պատկերներում մէջ արիիաշող,
 Որոնք կապոյտ երգ մը կ'ըլլան այսօր:

ՄԿՐՏԻԶ ՀԱՃԵԱՆ

ՄԷՔՄԻԿՕ 1980

Կ. Ա Ր Մ Ե Ն Ե Ա Ն

ՍԽԱԼ ԳՈՒՌԸ

Դուրս քալած էր այդպէս արու բարկութեամբ մը, որ ահա զինք կը մղէր դէպի քաղաքին բաղնիքը: Սկիզբը քալած էր պիլի ու անդառնալի: Մէկ ուղղութեամբ: Յետոյ զիջեր էր անխօս. անզգալաբար սկսեք էք դանդաղիլ ու դիտել: Իսկ այժմ կեցեր էր քովնորի այդ փողոցին ցուցափեղկին առջեւ եւ ներս կը նայէր: Յուցափեղկեր կան, որոնց վրայ նստած կ'ըլլայ սիրտ մաշեցնող այդ փողին: Փայլուն ու անտարբեր ծորակներ շարուած կ'ըլլան ներսը. մեծէն մինչեւ փոքր: Յախճապակի լուսացարան մը, որ չի խօսիր: Իրեն պէս մէկը կանգ կ'առնէ հոն եւ կը զգայ իր հնութիւնը. կը զգայ ու ձայն չի հաներ: Կ'ուզէ ընտանի տեղ մը գտնել ու երթալ եւ չի գտներ այդ տեղը: Հոս է, որ կը ծնի մեղաւորը: Կամ չի ծնիր, այլ պարզապէս կ'ար- թըննայ: Քանի որ միշտ եղած է հոն. սպասած է այս ուշ ժամուն: Շտաւ խորերը չեմ քրքրեր. այժմ միայն կ'ուզեմ գիտնալ, թէ ո՞ւր կ'երթայ: Կ'ու- զէ, որ եւ ըսեմ այստեղ՝... Իր ոտքերը կը դեզերին աննպատակ: Բայց ես կը զգամ նպատակը ու չեմ խարտիր: Ես գրողն եմ. ինք՝ ապրողը: Մենք իրարու կը հեռեւինք օրն ի բուն:

Ես ալ գիտեմ, որ Քաղաքանիտին այդ պտղիկ ճաշարանը այս փողո- ցին վերերն է, ինք կանգ կ'առնէ անոր առջեւ իրրեւ թէ միամիտ ու պատահ- մամբ եւ կը ջանայ կասկածներս փարատել: Ան ալ դործէն քաշուեցաւ... պիտի ըսէ ինքնիրեն: Պիտի յիշէ անոր վերջին խօսքերը: Քաշուիմ-երթամ ծլորիտա: Իմ ի՞նչ պէտքս՝ փայտին կտորը դէմս առնեմ: Փայտին կտորը բիրտ ու անհող տղայ մըն է, որ այժմ անցած է հօրը տեղը եւ ետանդով կը զանգահարէ: Տղուն շարժումներէն կը ծնին թուանշանները, որոնք կ'ելեւէ- ջին փոքրիկ խամածիկներու պէս եւ ինք կը կարդայ անոնց անձկուտ էլեւէջը ապակիին ետեւէն: Գին՝ 7.82, տուրք՝ 0.40, գումար՝ 8.22: Առաւ-փայտուին մէկն է, պիտի ըսէ ուշադրութիւնս շեղելով, մինչ ես պիտի տեսնեմ իր քայ- լերը, որոնք ինծի բան մը կ'ըսեն: Դեւ թէչ ատաջ անոնք մայթը փոխեցին եւ հասան հոս. հասան մինչեւ Նոյնմիին փողոցը. փաստը այս է. Քաղաքանի- տին հին ճաշարանին առջեւ իր տնտեսը ու հոս ու հոն նայիլը զիս շնն խա- բեր:

- Ճէք, կը խեղճեմ, դուն ինքզինքդ կը խաբեմ:
- Պահ մը տրտում ու զինաթափ վեր կը նայի ու կը պոթիկայ.
- Խառնէ՛, խառնէ նայինք, տակէն ինչեր պիտի հանես:

Օղակայանին այս ետուզեւոր այժմ տակնուվրայ կ'ընէր զինք ներսէն: Ես այդ մէկը յատկօրէն կը տեսնէի, բայց ինք կը ջանար յայտնի չընել: Հին հետքեր կային մէջը եւ այդ բանը երկուքս ալ գիտէինք: Յեղաններէն

կը խուսափէր. պաշտօնի մարդիկը առհասարակ կը խորշակեցնէին զինք ու ինք հարցումներ չէր ուղղեր. կը մնար անկիւնը կծկուած կամ կը ծխէր ու կարգալ կը ձեւացնէր օրաթերթին այն կտորը, զոր վերցուցեր էր քովի նստարանէն: Օրանաւը Շիքեկոյի մէջ դժուարութիւններ ունեցեր էր եւ կ'ուշանար, իսկ ինք անակնկալօրէն դո՛ւ մնաց անոր այս ուշացումէն: Ես այդ մէկն ալ նկատեցի, բայց որոշեցի չպարպտիլ, քանի որ միտքը կը դեզերէր հին ուղիներու վրայ ու ես համբերութեամբ կը սպասէի. կ'ուզէի տեսնել, թէ ի վերջոյ ո՛ւր պիտի հասցնէր սկսուած այս միամիտ խաղը: Հին ու ծանօթ դէմքեր կը փնտռէր նիւ Եորթի մէջ եւ անակնկալի կը բերէր զանոնք. այդ պահերը ներսէն կ'ուրախացնէին զինք եւ մասամբ կը ջերմացնէին օդակայանին այս ստոն եռուղեոր: Յիշելու եւ ինքնիրեն պատմելու բուռն հանոյք մըն էր, որուն միջամուխ ըլլալ շուղեցի:

Ո՞ր ծայրէն սկսէր: Այդ օրերուն շատ էին իրենք: Ամէն իրիկուն կը հանդիպէր իրենց Երրորդ պողոտայի, Լեկզինքթընի եւ Չիրզի միջև. զիրենք կը ճանչնայիր հետուէն. Չլապրզիս, կուսպան, անօթի: Մայթերը նեղ կու գային իրենց քայլերուն եւ իրենք կը զարնուէին անցնող ու դարձող մարդոց եւ այդ բախումէն կը ծնէր քրտնաթոր հայհոյանքը: Լուրջ եղէք, տղա՛ք, ամօթ է, ձայն կու տային շորս կողմէն:

- Ծօ՛, Տիրատ, պաւիտ ըսէ տէ՛ մեր Երմիւրմին ալ գործ մը տայ:
- Դուք խենթըցա՞ք. մենք հապիւ դործ գտանք:
- Անանկ է նէ, քովէդ տալընոց մը տուր, գոնէ պանկելիք տեղ մը ծարէ մարդը:
- Պապա՛մ, — կը բարկանայ ինք երեսը միւս կողմ, — նորէն աչքերնիդ անկեցիք:
- Տիրատ, — կը հազայ ու կը լըջանայ կոմիտէի հերթապահ, — տալ չե՞ս ուզեր՝ մի՛ տար, մենք ողորմութեան պէտք չունինք:
- Կու տանք, պապա՛մ, կու տանք. մի՛ կրկարէք սա քարոզը:
- Կը նայիմ իրեն ինք ու ըսել կ'ուզեմ.
- Նիթիդ անցիր:
- Կը նայի ինք յանդիմանութեամբ ու կը ժպտի.
- Կամաց-կամաց:

Երբեք յստակ չըրու, թէ ինչ եղած էր Նոյեմբին եւ իր պատմութիւնը. սիրիքը պատճառարանեց, թէ Նոյեմբին տուեր էին իրեն. զորո՞վ տուին, հարցուցեր էի. զորով, մորով... եղած էր իր ցատկոտ պատասխանը. ի՞նչ հարկ հարցնելու... անշուշտ թէ կար տաքուկ անկիւնի մը պակասը. անշուշտ թէ կար գորգուրանքի պակասը. ի՞նչ կարեւորութիւն ունէր, թէ հարկադրանքը ուրիշ կու գար. ու յետոյ տարիքին յարմար ըլլալը ո՞վ կը փնտռէր այդ օրերուն: Պահ մը ետք, զայրացած էր մէկէն ու ձայնը բարձրացուցած՝ ... ես զլուխ բռնող կնիկները չեմ սիրեր. ամբողջ էրսունըրկու տարի ըսեր եմ իրեն: Ես լսեմ էի ու ինք չէր սիրած իմ այս լսութիւնս:

Այդ դուռը Նոյեմբին դուռն էր եւ ինք կեցաւ այդ դրան առջև: Այս փաստը չէր կրնար վրիպիլ իմ ուշադրութենէս. ես հետն էի. զիս հասցուց մինչեւ հոն ու անկէ անդին չանցաւ: Ես չեմ կրնար զիւրաւ համոզուիլ. այդ մէկը ինքն ալ գիտէ ալլեւս: Ինք կրնայ պատճառարանել եւ արտակարգ դիւրութեամբ իւրացնել իր պատճառարանութիւնը. ես չեմ կրնար կուլ տալ այդ բոլորը եւ ինք լու գիտէ այս մէկը: Մտնե՞մ, թէ չմտնեմ... կը հարցնէր ինքնիրեն, երբ կեցած էր Նոյեմբին դրան առջև. սա ի՞նչ է ըրածդ:

Տիրա՛տ... կը պոռային ետեւէն իր հին ընկերները ու կատաղի, հնչուց մը կը ձգէին օդին մէջ: Երբ դարձեր էր ետեւ, ընկերները չկային. ես կեցեր էի ետեւը ու ինք փորձեր էր ինքզինք պարտկել: Ինծի նայէ, ըսած էր պահ մը մտածկոտ ու ձայնը ցածցուցած. ես սպասեր էի իր խօսքին, մինչդեռ ինք մնացեր էր անխօս: Դեռ սպասե՛մ: Նայեր էր քովտի ու ժպտեր էր առանց մտածումներէն բաժնուելու:

— Ծօղին բացը, — ըսեր էր գրեթէ ինքնիրեն, — ուր երթալիքս ես ալ չեմ գիտեր:

Ճշմարիտ Աստուած, ըսեր էր ընկերներուն ու երեսը խաչակնքեր. կ'ուզէր ըսել, թէ ինք պատարագին չէր հետեւեր. ինք կեցեր էր երրորդ շարքը, իսկ Նոյեմին կը պատրաստուէր հազորդութիւն առնելու: Ծուռով պիտի պրտակուէին:

— Աստուած վկայ, ես ինքնուրմը դարաց դասուն մէջ տեսայ:

— Զըլլալի՛ք բան, — հակաճառած էին ընկերները:

Ես պինք ճանչցեր էի շատ վաղուց: Սկիզբը իմ գոյութիւնս տնհանդիստ շէր ըրած զինք. զէթ այդպէս կը թուէր այդ առաջին տարիներուն: Ան կը յաջողէր խոյս տալ ներքին փոշոցներէն եւ ինքզինք կը նետէր պողոտաներու ազմուկին. ես գէ՛մը կ'ելլէի ու կը կեցնէի զինք ու լուռ կը սպասէի իր պատասխանին. իր պատասխանը չէր գար. բիբերը արագ շարժումներ կը կատարէին եւ իր երիտասարդ պիտերուն վրայ կը ծլէր զինսթափող ժպիտը: Աչք զոցէ... կ'ըսէր դաւաղիւր այդ ժպիտով եւ մենք կը հաշտուէինք:

Դէպքէն քանի մը օր ետք, յետաձգեր էին պսակը. ատիկա յուստիարութեան բույժ մըն էր Նոյեմիննց կողմին համար, որուն անկեղծօրէն ցաւակից դարձան ընկերները: Նայինք, կ'ըսէր ինքն ալ անկերեւօրէն շուարած. սա քանի մը օրը թող անցնի. մարդոց վրայ սիրտ չմնաց: Աման, կ'ըսէր Նոյեմին հողածուծեամբ, սալալն սկուտբ շերթաս սս օրերը...: Իսկ ընկերները հետն էին միշտ. յանկարծ բուրբին ուշադրութիւնը իր վրայ էր եւ ինք զաղտնօրէն սիրելի սկսաւ իրեն տրուող այս աննախընթաց կարեւորութիւնը. բնաւ հետեւ չնայիս, կ'ըսէին չորս կողմէն, Նոյեմին մեր քոյրն է...: Գիշերը, երբ բացաւ սննեակին դուռը, մութին մէջ զգաց իմ ներկայութիւնս եւ, սրահ մը ինքնիրեն դալով՝ ջանաց քանի մը համոզիչ խօսքեր ըսել:

— Ամէն բանի մէջ ի՛նչը մը կայ, — ըսաւ:

— Պարտալ խօսք, — վրայ տուի տեղնուտեղը:

— Ինծի համար ալ քիչ մը լաւ կ'ըլլայ, — ըսաւ, — քիչ մը ինքզինքս կը գտնեմ:

— Պարտալ խօսք, — ըսի դարձեալ:

— Արդէն քիչ մը շուտ էր, — ըսաւ, — իրենք ալ պատրաստ չէին դեռ:

— Ինքզինքդ մի խարեր, — ըսի:

Լուց: Մնաց լուռ: Գասկած չունէի, թէ բռներ էի զինք ու փախչելու տեղ չունէր: Գարեւորութիւնը, որ ինք կը ստանար այսպէս անսպասելիօրէն, տարօրինակ չարամտութիւն մը սկսեր էր ներընչել իրեն. չարամտութիւն մը, որ հազիւ թէ կը զգացուի եւ որ նոյնիսկ բարեմտօրէն կը հանդուրժուի: Ըսել կ'ուզեմ՝ տեղին համեմատ: Կարծես ինք յոգնելի սկսեր էր Նոյեմինէն. սկսեր էր բռնուիլ... ու այս վերջինը իրաչեցուցիչ զգացում մը սկսեր էր ըլլալ: Տարօրինակ կապակցութեամբ մը դէպքը յանկարծ կ'ըլլար իր փախուստի պատուաւոր ճամբան. իր փրկութիւնը...: Ատիկա գաղտնօրէն կը

գարմացնէր զինք եւ ինք կը խուսափէր այդ մէկը նոյնիսկ ինքնիրեն խոստովանելէ : Եւ սակայն այլեւս փախուստ պիտի չունենար իմ ձեռքէս : Ես պիտի կրնայի կեցնել զինք այսպէս . պիտի կրնայի թինախնդրօրէն լոյս սրբուել իր ամէնէն անխոստովանելի զգացումներուն վրայ . արհամարհելին ընկնողը արհարգական . աննկատելի մէջտեղ հանել . ընել նոյնիսկ ամօթալի : Ես զինք պիտի հրէի պատին . իր խօսքերը պիտի տայի երեսին , մինչեւ որ ան մնար անօգնական ու խեղճ : Իր խեղճութիւնը իմ մութ հանոյթն պիտի ըլլար . իր լուսութիւնը՝ իմ լուսութիւնս : Ես յաճախ հարց տուած եմ ինքնիրենս , թէ ի՞նչ է իմ ուզածս իրմէ . տարօրինակ է մեր յարաբերութիւնը , քանի որ իր պարտութիւնը զիս կ'ընէ աւելի դժգոհ եւ սխալուլ : Ես երբեմն հարց կու տամ ինքնիրենս , թէ արդեօք երբեքիցէ ան պիտի կարենա՞յ ազատիլ իմ ճանկերէս : Ու կը տխրիմ :

— Ալեկենի էրլայնզ, Քոռիչք 928, — կը ծանուցէին բարձրախօսէն , երբ իր սիրտը սկսեւ էր պինդ բարախել կուրծքին տակ :

Ես դեռ հաշիւ պիտի պահանջէի իրմէ , թէ ինչո՞ւ բարկութեամբ դուրս քալած էր տունէն այդ ատուտ : Եթէ անպայման ջիղին դպիր էին Գայիանէին խօսքերը կամ եթէ զգուեր էր երեխաներուն քմայթոս խաղերէն ու ազմուկէն եւ անպայման կ'ուզէր հանգչեցնել գլուխը եւ վերադառնալ ինքնիրեն , ինչո՞ւ անպայման քալեր էր դէպի իրենց հին ասան փողոցը , ուր տակուն կը բնակէր նոյնիմին : Հասաւ մինչեւ նոյնիմին դուռը եւ այս անգամ չկրցաւ ներս մտնել :

Նիւ Եորքէն իր առաջին վերադարձը եղբր էր խառնաշփոթ , ինք ի՞նչ քանի համար դացեր էր Նիւ Եորք եւ ինչպէ՞ս էր վերադարձեր : Ինք Նիւ Եորք պնաց կոտրած սիրտով : Աղջկան մահէն ետք , ինք հետու կ'ապրէր ալեւս նոյնիմին . ամբողջ կեանք մը տպւած էին միասին՝ առանց հարցուփորձի եւ յանկարծ պատահած էր անխուսափելի : Աղջկան մահը ցնցեց զինք . նոր փուլի մէջ դրաւ իր կեանքը : Այնուամենայնիւ , երբ օրը զար , ես պիտի յիշեցնէի իրեն , թէ քանի մը հանդամանքներ շէին վրիպած իմ ուշադրութենէս : Դէպքէն տարի մը ետք , նոյնիմին հոս բերել տուողն ալ ինքն էր . ինչպէ՞ս կրնար մտնալ այդ մէկը . այս հեռուոր ու անհայ քաղաքին մէջ ինք սկսեւ էր վերստին փնտռել նոյնիմին . անոր տաքուկ ու անպաճոյճ խօսքերը սկսեւ էին կամաց-կամաց զիթին քսուիլ , երբ մնացել էր առանձին ու անտուն : Ճիշդ է , տարիները անցան եւ մաշեցուցին այդ բոլորը . նոյնիմին ալ նոյնը չմնաց . ան ալ այլեւս չոր ու փորձատու կնիկ մը դարձեր էր : Ապրեց ու ծերացեր էին միասինակ , հայութենէ հետու : Քանի մը տարի առաջ , երբ առաջին անգամ ըլլալով ուզեց խզել աւելի քան երեսուն տարուան այս աքսորը եւ երթալ Նիւ Եորք , ինք նստած էր օդակայանի նոյն այս նստաբանին վրայ ու բնագով կը զգար դալքեր եւ ինքնիրեն բան չէր ըսեր : Ես ալ բան չէի ըսեր , թէ եւ գիտէի , թէ զրգիւ ըսուածը իր մէջն էր դեռ , եւ պատրաստ՝ պատահականութիւններէն օգտուելու : Ես , ինքս , բոլորովին անմեղ չեմ այդ ինչերին մէջ . յաճախ ես , ինքս ալ , մեղսակից եմ իրեն : Մեղքերը , զորս ան կը գործէ , ես կրնամ կասեցնել . փորձած եմ ու փաստած . բայց իմ լուսութեամբս , իմ բացակայութեամբս , ես զինք կը մղեմ իր մեղքերուն ու յետոյ զանոնք կը զարնեմ իր երեսին : Այս խնդրին մէջ շատ բարդ եղած է մեր յարաբերութիւնը . երբեմն , երբ կը զբերեմ ինչպիսի այս կողմը , ես ալ կը չփո-

Թիմ. երբեմն յատակ չէ, թէ ո՛վ զով կը հալածէ մեր կեանքին մէջ:

Առաջին օրէն իսկ խառնակ միմեկ մը տիրեց յարկաբաժնին շուրջ: Այն օրէն ի վեր, որ Նիւ Եորքէն դալով Գայիանէն իջեւանեցաւ հոն, ջիղերու լուռ կռիւ մը սկիզբ կ'ստնէր: Ինք շուտով հասկցաւ, որ Նիւ Եորքի իր համարակալ քայլերը զին մը ունէին, թէեւ ինք չէր գիտեր, թէ որքան օուդ-կեցիք տեսնե՞նք... կ'ըսէր անհանգիստ սպասումով: Գիւրին էր հասկնալ, թէ չին ուղիներու վրայ դեգերող իր անձը ի վերջոյ կատակներ ընէր էդ-պլըրի փարքի պէս տեղ մը, բայց անհասկնալին այս երիտասարդ կինն էր: Ինչպէ՞ս բացատրել անոր թարմ ու զբջղուն մարմինը իր հինցող կաշիին քով: Անոր խոռովի մասները տարօրինակ սարսուռներ կը քաղէին իր կոպիտ մոր-թէն, նմանը այն հաճոյքին, որ կինը երեւի կը զգար, երբ բուռերը կը թւաւէին թաղարին փշածաղիկներուն ու կը խախտային: Կատաղի բան մը կար այս խաղին մէջ. կատաղի սէ՛ր մը, որ համ կ'ստնէր անսպասելի դրդիւններէն, որ կը սիրէր ակնկալել, որ իր ծեր ուղեղը անստակ ըլլայ կիրքերու եւ հոգի՛ կու տար հում կիրքին համար, որ մէկէն անսանձատրելի ուժով կը դպեանէր զինք՝ երկինք ու երկիր խառնելով իրարու: Սկիզբը ինքն ալ չէր հաւատար պատահածին եւ սակայն տեսաւ ու հաւատաց: Իր աչքերով տեսաւ, թէ ինչպէս աղջիկը կը փարէր այր մարդու իր անկշիտ մարմնին ու չէր ուզեր դուրս գալ անկողինէն: Ձահել կս դու, ջահել կս դու... կը զբջջար խենթութեամբ ու կը փաթթուէր կուրծքին:

Եւ սակայն այս յարկաբաժնին մէջ էր, որ պիտի ծնէր սուր նախադրացումը եւ տակնուվրայ ընէր ամէն բան: Հոս էր, որ Գայիանէն անսպասելի գիւտեր ըրաւ. իրը անհամբեր սէր մըն էր, որ չէր սիրեր լուսթիւնները. հոս էր, որ ան մէկէն նկատեց իր ամուսնոյն լուսթիւնը ու վախնալ ըստ կրտս: Թուեցաւ, թէ ուրիշ կիններ կ'ապրէին հոս: Ինք չէր տեսներ զանոնք: Ինք կը զգար անոնց փսփոսքը: Թերեւս Նոյնմին ինքն ալ հոս էր գետ: Նախորդ գիշերը լպրը բան մըն ալ պատահեր էր: Ամուսնոյն ափերը գրկեր էին զինք եւ քուն մտեր, իսկ ինք պահ մը շգիտցաւ, թէ անոր ափերուն մէջ եզողը ի՞ր մարմինն էր, թէ ուրիշինը...

Օր մը, շատ կանուխ, դուրս սուհեցաւ անկողինէն: Գայիանէն գետ կը քնանար սաւանին տակ եւ իր մարմինին վրայ գետ թարմ էին գիշերուան հետքերը: Ձինք անկողինէն դուրս նետողը անհանգիստ տեսիլք մըն էր. ցատկեր էր տեղէն ու ապշահար շորս կողմը կը նայէր: Այն աղջիկը, զոր թաղեցին գետ երկու տարի առաջ, իրենց բարի, խելօք ու միմուսար աղջիկը, զոր մեծցուցին գուրգուրանքով, յանկարծ եկեր ու կեցեր էր սենեակին մէջուկը եւ իր հայրը կը փնտռէր... Անոր մանկամարդ ձայնը դեռ կը մնար միջոցին մէջ: Հացի սեղանին առջեւ ինք չկրցու ալլելու նայիլ Գայիանէին. կ'ուզէր վանել իր աղջկան ստուերը այն անկողինին քովէն, ուր զբժ առաջ...

— Ընէք, — լսեց Գայիանէին սարսափահար ձայնը ու ցնցուեցաւ: Կնոջ աչքերը սառեր էին վրան եւ ինք զգաց, որ անոնք ըրեր էին սարսափի գիւտը: — Ես կը գնամ. ես էստեղ չեմ մնայ, — ըսաւ կինը ու աւելի տիրեցուց զինք:

Օտարութի փողոցներ էին ասոնք Գայիանէին համար: Մերերու, Եր փոր-

ձառուներու քաղաք մըն էր ասիկա եւ աղջիկը արգէն զտոմնելի կը գտնէր զայն. չէր ուզեր հետը գուրս ելլել եւ սկսեց էր ջրային ճիգեր ընել՝ զինքն ալ տան սեմէն շահագնեելու: Հոս է, որ մենք վերադասնիք իրար:

Ինք երբեմն կը յիշէր իզպըրի փարքի այդ թնթեւ ու գինով երեկոն. իր անկրկնելի համարձակութիւնները եւ աղջկան հիւթեղ լեզուն, երբ հեռուն կը թաւայէր արեւելեան հեշտայի շուրջպարը: Ինք, որ ինքզինքը նկատեր էր ծեր ու անպէտք, ահաւոր հաճոյք կը զգար այն ուրախ դրդիւնէն, որ աղջկան աւշաւուն բուռերը զաղտնորէն գրեթէ էին ծունկին. անոր երփնեղ բառերը անյայտ անկիւններ կը բանային իր ներքը: Հիմա, այս քաղաքին մէջ վայրկեանները ամլացեր էին խնդիրներով. Գայիանէն ինքն էր, որ անհասկնալի կը դանկէր այդ բանը եւ յանկարծ կը պոթկուր.

— Դու ինձ շտոպի՛ր...:

Աննիւրիլի բան էր: Կինը, իրաւամբ, չէր հասկնար, թէ ինչպէ՞ս իրենք կրնային այս յարկաբաժնին մէջ սիրել իրար, երբ ինք դեռ չէր գիտած իսկ ապահարզանի: Ինք փորձեց զէպօրուն թաւալուր ընթացքին վերադարձի այդ շփոթը:

- Բայց դու պիտի սսէիր, — կը կրկնէր կինը ջրային:
 - Ըլլալիքը մէկ-երկու ամսուան խնդիր է, ճանը՛մ, — կ'ողտքէր ինք:
- Հոս էր, որ ես բռնեցի էի զինք: Նախ այդ մէկ-երկու ամիսը համոզիչ չէր. ոչ այնքան դատական ձգձգումները, որքան այն միւս խնդիրը, որմէն ինք կը ջանար խուսափիլ. թերեւս ինքն ալ յստակօրէն չէր գիտեր այդ մէկը: Ես գիտէի: Այդ օրը, երբ հայելին առջեւ անցաւ ու մնաց իր օճառտ երեսին հետ առանձին, շեղբը, որ դռոյն, բայց վճռական շարժումներ կ'ընէր մօրթին վրայ իր կամքէն անկախ, հետզհետէ անվիճելի մաքրութեամբ մը գտեց զէմքը: Այլեւս փախիլիք տեղ չունէր: Պէտք էր ինչէր քաղաք: Պէտք էր յանձնէր ապահարզանի գիմումնադիրը: Ինք զոչաց, որ ես կը սպասէի իրեն:

Ես քայլ առ քայլ հետեւեր էի իրեն մինչեւ այս կէտը եւ այժմ դարանակալ կը սպասէի: Ես գիտէի, թէ հակառակ իր շուրջը տակնուվրայ ընող այս բաներուն, ինք Նոյեմբէն չէր խզուած դեռ...: Ինք գիտէր, թէ Նոյեմբէն կար. ան էր իր յետին կռուանը, որուն վրայ կը հանգչէր իր կեանքին մնացեալ մասը: Ինք այս մէկը չէր զգար: Ես կը զգայի ու կը սպասէի յարմար առիթին: Այժմ հասած էր առիթը. ինք իմ ձեռքէս ալաւորում չունէր այլեւս: Ինչո՞ւ ձգձգուեր էր դիմումնադիրը մինչեւ այսօր: Կը քաշուէ՞ր Նոյեմբէն. կը վախնա՞ր անկէ. յանցաւո՞ր կը գգար: Հաւանաբար այդ բաւարարը, բայց այդ բաւարին ետեւ կար իրականութիւնը: Ինք չէր ուզեր զայն ընդունիլ:

Ինք ո՛չ միայն չէր խզուած Նոյեմբէն, այլեւ երբեք ալ պիտի չկրնար խզուիլ. հեռուէն կապուած պիտի մնար անոր փէշին, քանի որ անոր մէջ նստած էր իր կեանքին լաւագոյն մասը. անոր մէջն էր անխոստովանելին: Երբ Գայիանէն առոյգ ձայնը բոժոժեց առաւօտեան յախճաղակներուն վրայ, իր մէջը արդէն նստած էր այս ընկճող նախազգացումը:

— Արի, — կ'ըսէր կնոջ անպիտակ ձայնը, — մի քիչ քաղցր եմ արել: Լուս խմեց:

Քայլերը մեքենաբար առնուելիք բաներ են միջոցին մէջ: Միտք տան-

չողը առաջին քայլն է միայն: Ես քանի անգամ նկատած եմ իր անիտու ուրախութիւնը, երբ իւրաքանչիւր որոշումին տակ թաքնուած ազէտը զինք յուսախար կ'ընէ: Յուսախար ընող ազէտը ազէտ մը չէ այլևս, այլ տանջուած ժպիտ մը, որ մաքին կնճիռները կը բանայ եւ զգալ կու տայ իր մորմինին մոտցուած եռանդները: Գիմումնագիրն ալ այդպիսի բան մը եղաւ: Խօսքը մէջընդմիջ... ըսի ու ինք ժպտեցաւ: Անփոյթ զրպիտ մը կար մէջը, որ իմ աչքէն չէր խուսափած: Մեղաւոր ուրախութիւնը, որ իրը եղաւ այդ պահուն, էր նաեւ իմս: Այժմ արդէն հեռուէ հեռու ինք կը տեսնէր կատարուածը: Ինք չէր խղուած Նոյեմիէն: Չայն գտեր էր տարբեր տեղ մը. աւելի նոր. աւելի թարմ. աւելի տնտիջական: Իր գտածը այն աննիթական մարմինն էր, որ վաղուց բաժնուէր էր Նոյեմիէն: Տարիներ շարունակ ինք հաւատացած էր, որ ան կորսուած էր ընդմիջս. թերեւս մեռած էր հեռուոր տեղ մը եւ ինքն ալ մեռած էր հետը. իսկ հիմա պատահեր էր հրաշքը... Իրականը, այլուողը, անբեկանելին Նոյեմիէն էր. Գոյնանէն անոր շարունակութիւնն էր. ահոր վերակենդանութիւնը: Վերջին պահուն գաղափար մըն ալ հրձռակեց իր ուղեղը. կրնա՞ր ըլլալ, որ իր փնտրածը եւ հիւանդազինեօրէն հետապնդածը կ'ապրէր նոյնիսկ Նոյեմիէն ալ առաջ: Կարծես մէկէն հանդատացած զգաց, երբ ներս կը մտնէր: Կարծես ներս չէր մտներ, այլ դուրս կ'ելլէր:

Ինքն ալ չհասկցաւ, թէ ինչպէ՞ս զէպէրը այդքան յորժուր դասաւորուած մը ստացան. նոյնիսկ կը վախնար խորեւր պրպտելէ: Ես էի, որ դեռ կասկածներ կը յարուցանէի՝ խուլ ասեղներ նետելով ուղեղին մէջ: Առանկ է կեանքը, ճանք՝ մ, կ'ըսէր ինքնիրեն եւ չհասկցածը կը ջանար բնորունի իրբեւ անբացատրելի: Անսկնկալ եղած էին Նոյեմիէն մեղմ ու կրաւորական իօսքերը:

— Բաժնուէր ենք, չենք բաժնուէր, — ըսեր էր ու լսեր, — ես գիտէի, որ վերջերս առ պիտի ըլլայ:

Նայիք էին ժամացոյցին. կէսօր էր:

— Այսպէսին մէջ է կերակուրը. տաքցնե՞մ, — հարցուցեր էր անոր ընտանի ձայնը:

Պահ մը ամէն բան նոյնն էր նորէն եւ ինք պզտցեր էր բուռն փափաքը այդ կերակուրին:

— Իմամ պայլըտի, — ըսեր էր կինը եւ աւելի եւս սրեր իր ախորժակը: Ուտելը հաշտուել է: Կարօտնալ ու կարօտը առնել է:

Ինք այս բաները կը զգար եւ սակայն ինքզինքը արդարացնելու դիւրին խօսքեր գտաւ ու բազմեցաւ աթոռին: Ո՛ր ալ ըլլայ՝ կերակուր մը պիտ ուտենք... ըսեր էր ինքնիրեն:

Իրիկուան գէժ, երբ ստնդուֆներէն կը բարձրանար, կերած կերակուրը մասամբ անհանգիստ կ'ընէր զինք: Գոյնանէն դիտէր, թէ ինք Նոյեմիէն պիտի հանդիպէր այսօր. կրցեր էր վերջապէս ամուսինը ճամբայ հանել այդ առաւօտ, թէ եւ չէր կրցեր պահել իր սրտին արոփը: Եւ սակայն Նոյեմիէն խոհանոցի սեղանին վրայ կերած մտերիմ կերակուրը, այդ սեղանին վրայ զգացած իր ջերմութիւնը, ապահովութիւնը, տուն վերադարձող մարդու զագտնի հաճոյքը նոր ու անխոստովանելի բաներ էին, զորս այժմ կը խոստովանէր ինքնիրեն ու կը լսէր: Բարեբախտաբար կրցեր էր ըլլալ զուսպ ու հեռատես. սեղանին վրայ մնացեր էր անիտու. կերած ու դուրս ելած էր միայն: Կիկն ալ ոչինչ ըսած էր: Ամէն բան ամէն մարդու չ'ըսուի՞ր... ըսեր էր ինքնիրեն եւ գէթ արտաքնապէս փակեր էր խնդիրը:

Եւ սակայն անակնկալը իսկապէս մեծ պիտի ըլլար այդ իրիկունս։ Մեծ եւ բուժիչ։ Գայիանէն տաքունկ համբոյրներով պիտի դիմաւորէր իր մուտքը՝ կարծես ի յուսալագունէ ներելով իրեն։ Սեղանին վրայ լայնկեկ տփռէի մը մէջ կը բուրէր մեծ շամիչներով պարսկական համեղ եղինձը եւ թունդ կը հանէր իր սիրտը։ Կնոջ գորովին մէջ միշտ կը գործէր այս անսխալական բընազգը։ Երբ իր խաղը այս կնոջ մասններուն տակ կոյր մտազրդիտով մը միշտ կը դիմէր դէպի անխուսափելին։

— Էս բուպէր... — պիտի ըսէր կէնը ու դուրս սահէր իր հագուստէն։

Իսկ ինք պիտի ընէր հրեւոագին դիւար։ Նո՞ր առիբ... պիտի հարցընէր՝ անանկով կնոջ կարն ու թրթռուն ներքնաշապիկին վարդի գծիկները։ Կինը անփոյթ արհարը պիտի քսէր կոնքին ու քննական աչքը պտըտցնէր երկշուս փէշերուն։

— Հինց հասր վերցրայ. ի՞մ մորթի հետ լաւ է սազում, — պիտի ըլլար կնոջ անյաւանկոտ ու մերկ պատասխանը։

Այս կինը ի վիճակի էր հոսանքը շրջելու. զայն կասեցնելու. զինք այսպէս ետ բերելու։ Հիմա սկսեր էր ներսը ողոքող խօսքեր փնտռել. սկսեր էր նոյնիսկ հարց տալ, թէ արդեօ՞ք իր Նիւ Եորք երթալը ու Նիւ Եորքէն այսպէս ետ գալը անկապ բաներ էին. կա՞ր միթէ կապ մը երկուքին միջեւ։ Ի՞ր երկուքին։ Կարծես կը սկսէր հաւատալ, թէ այս բոլորին մէջ ետեւէն հրոջ մը կար. յուշող մը. զինք հոս ու հոն քաշկոտո՞ղ մը։ Առջին անգամ ըլլալով՝ ինք նայեցաւ ինծի գրեթէ աղերսագին։ Ձինք Նիւ Եորք զրկողը Նոյնիմիէն էր միթէ...։ Ձըլլար, ըսաւ, ատիկա չ'ըլլար. մերժեց հաւատալ. ատոր դժուար էր հաւատալ, բայց զեռ կար անհանգիստ կասկած մը ներսը. Նոյնիմին ու Գայիանէն իրարմէ անկախ, իրարու հակասող անձեր շէին կըրնար ըլլալ. անոնք կապուած էին իրարու. նոյնն էին անոնք. նոյնն էին անոնք. նոյնն էին անոնք։ Նոյնը, 'իժուարին նկրտումներով էր, որ այս անգամ կը դանկը հունը եւ մտքին դրդիւրը կը խառնէր մարմինին, մինչ կինը կրանուած էր իր անկրկնելի բուպէով։

Ժամեր ետք, ինք դեռ կը ջանար հասկնալ պատահածը։ Երբ յոշներ էին ու խօսքը կը լուէր երկուքին միջեւ, Գայիանէն դարձեր էր կէս-քուն աչքերով։

— Ճէ՞ք ջան, — ըսեր էր, — չ'մոռանանք. վաղը Լիզայի օրն է. ծաղիկ ենք տանելու...

Այժմ քիթին տակէն խնդալը կու գայ, բայց չի խնդար։ Գիտէ, թէ այս կացութիւնը շատ հուրը թելերով կապուած է ներսէն։ Ձինք զարմացնողը սո անխուսափելի կշիռն է, որ կրնայ որեւէ աստեղ, որեւէ անուշադրութեամբ խախտել ու գահավիժ տանել ամէն բան։ Գրեթէ ծիծաղաշարժ պատկերներ էին ասոնք. ես ազատօրէն կը խնդայի, մինչդեռ ինք կը զգուշանար եւ խիստ աչքերով կը նայէր ինծի։ Նոյնիմին հիմա նստեր էր անկիւնը ու գրկին մէջ Գայիանէին նորածինն էր. Գայիանէն ամանները կը դարսէր մեքենային մէջ, իսկ ինքն ալ հանդիստ — հանդի՞ստ — կը քաշէր օտարնին օւժպերը՝ իր արամազրութեան տալով այն առօրեայ շեշտը, որ ըսել կ'ուզէ՝ առ ալ աստեղ բան մըն է, ճանրձ, շատ խորունկը մի փնտռեր։

Կէսօրէ ետք, երբ Գայիանէն դուրս ելած էր պահ մը ու ինք ահամայն
digitised by A.R.A.R.@

մնացեր էր Նոյեմբին Հեռ առանձին, Նոյեմին շարունակեց իր ձախ թելին մէջ պատասպարել երկխան եւ աջով բռնել անոր շիշը. ասիկա շփոթեցուցիչ պահ մըն էր, որմէ ինք խոյս տուաւ ու ներս գնաց ձեռքը լուայու. վերադարձին նկատեց, որ Նոյեմին ժպտումը կը խօտէր երեխային Հեռ. թէեւ կրնը չէր բաժնած դուրսը երեխայէն, ինք զգաց խռովիչ մտերմութիւնը ու սրտին դպան կնով բառերը.

— Մերինն աչքերը ունի...
Շուտով պիտի նստէին խթման ընթրիքին:

Ուզեցի այլեւ խղել մեր միջեւ երկարած զուտղ այս լուսթիւնը. ես, ինք ալ, ապշանքով կը նայէի դէպքերու այս ընթացքին, ես, ինք ալ, չէի կրնար ընդունիլ այս ընդհանուր երջանկութիւնը, որ ժանուածապատ կապակցութիւններով իրարու բերած էր դիւրեւեմ: Շատ խորունկը մի փնտռէր, կ'ըսէր ինք ու կը խուսափէր. ինքն ալ կը վարնար այս բոլորը վերադրելու կացութիւններ Համադրելու իր սաղանդին: Ինչ որ է, ճանք՝ մ, Աստուած օտարան ցուցուց, կ'ըսէր: Համակցութիւն մը կնքուած էր գրեթէ լուսդրեթէ առանց բառերու. այսինքն՝ դերակատարներուն անսխալ խաղաղկութեամբը: Այդ բոլորին վրայ եկան աւելնալու Նոյեմին բարի խօսքերը, երբ ինք բացակայ էր տունէն: Գայիանէն ներքուստ գիտէր այլեւս, թէ Նոյեմին Հաշտ պիտի ըլլար իրեն Հեռ. այդ մէկը երկուքն ալ հասկցեր էին լուսթիւնը, երբ առաջին անգամ Հանդիպեր էին մեռած ազնկան Հողաթուփին վրայ. Իրենց ծանօթութիւնը առաջին վայրկեանէն իսկ եղեր էր անօրինակօրէն սիրալից ու մեղմ: Այդ օրէն ի վեր փոխուեր էր նաեւ Գայիանէին վերաբերմունքը. Նոյեմին անսեթեւեթ կրն մըն էր ու նաեւ քով կրն մը, քանի որ ան կրնար կեանքը ընդունիլ. ընդունեք ու ապրեք էր այսքան տարի. իսկ այժմ կ'ընդունէր եւ զինք. ուրեմն՝ իրմէ աւելի կորսով կրն մը ըլլալու էր Նոյեմին, որուն կարելի էր ապաւինիլ այս անսահման ջազաքին մէջ: Գայիանէն այլեւս խուսափիլ սկսաւ իր Հողաթուփինը անտեղիօրէն ցոյց տալ ինչ իր ամուսնոյն Հանդէպ, երբ ներկայ էր Նոյեմին:

Նոյեմին ալ անհասկնալի ապրումներ ունեցաւ այդ օրը: Ինք այլեւս անկարող էր իր գերեզմանէն ետ բերելու իր Հողեհատորը: Գայիանէն այն խենթ ու խելար ազնկալ եղաւ, որ իր արգանդէն զուրս բերեր էր այս նորածինը. ամէն անգամ, երբ ան դեռափթիթ կը ժպտէր, իր սիրտը ուրախ բարախիւն մը կ'ունենար եւ ինք կը վերադառնէր իր ազնկան կորսուող տեօիլքը: Երբ մնացեր էին առանձին, Նոյեմին քնացուցեր էր երեխան, բայց կը շարունակէր դառնանքով օրօրել զայն իր թեւերուն մէջ:

— Ես ալ ուրիշ մէկը չունիմ, — բոսա Հեզ աւ գրեթէ տրտում, — ես ալ ունեցածս Հարկաւ չմնալիս ձգեմ պիտի:

Գայիանէն ներքնապէս ուրախ ընողը տնչուս Նոյեմին կտակը չէր. այլ ա՛յն՝ որ քողը ինկած էր միանգամ ընդմիշտ: Իրենք արդէն դարձեր էին մէկ նոր ու իրական ընտանիք: Թեթեւութիւն մը իջնել սկսեր էր բոլորին վրայ:

— Ընէք, — բոսա ինք ուղ ժամուն, — դու չե՞ս հասցնելու Նոյեմուն:

մէկը կը վարցնէր դիտ : ձիւղ այն պահուն, երբ կը կարծէի, թէ զէպերը
այլեւս այնքան մը գունատեր էին, որ առօրեան կ'ըլլար շատ սովորական,
շատ ընդունելի եւ հետեւաբար շատ անընդունակ՝ կահերուն յոգնութիւնը
ցնցելու, այդ պահուն մենք յանկարծ դէմ դիմաց եկանք նորէն եւ ես շօանշ-
ցայ դիմք :

Անոր ձայնը խուլուտ էր ու իրական. ան նորէն նստեր էր օդակայանի
այդ մեկուսի նստարանին վրայ, բայց այլեւս անոր կտրձքին տակ կը շնչէր
արու եւ յարձակողական ծերութիւնը : Ես այլեւս չփորձեցի հակաճանել ի-
րեն. ան նստած էր պիբիկ. կը զգայի, թէ անոր խիզախ շնչառութիւնը կրնար
ըլլալ անխնայ եւ իր խորերէն կրնային յայտնուիլ ճանկերը, որոնք այնքան
պիբիկ սեղմել գիտէին հին օրերու բլթակը : Զգացի, թէ ան հիմա նստեր էր
մերկ եւ կ'արհամարհէր իմաստութիւնը. զգացի, թէ իր ծերութիւնը այլեւս
կը պահպանէր միայն իրեն, ինչպէս իր պարտասած մարմինը : Ես ալ յոգ-
նէր էի այլեւս. ես ալ փնտուր էի գինք տարիներ. ես ալ ծերացեր էի հետը-
յաւիտենապէս շարժելով, յաւիտենապէս թունաւորեր՝ իր կծկուող միտքը :
Հիմա յանկարծ այլեւս վէճ չունէինք իրարու հետ... Ես լուռ յիշեցի եկե-
ղեցւոյ դէպքը ու զապտի նայեցանք իրարու :

— Ես ատ բախտին մա՛րը... — կ'ըսէր ինքնիրեն ու կը ծխէր, —
ս'վ կը հաւտայ, որ ես ծնեմ եմ Մարգուան :

Ու յետոյ կ'աւելցնէր.

— Ինչ բախտ, ծօ', անօթի-ծարաւ քշուի՞ն է բախտը. տունէ տեղէ ըլ-
լա՞ն է բախտը. թէ չէ մինչեւ Գուպաները, մինչեւ հոտտեղները էյնալը-
ուս ափերուն լաւ նայէ մէ-մը, իշու՛ւ քուռակ :

Պոյւէն եկած տղայ մըն էր դիմացինը. խնդրին անիրազեկ, աղնի ու
քաղաքավար երիտասարդ մը, որ երկրէ երկիր էր տեղը կը փնտուր ու չէր
դռնէր.

— Լաւ որ նորէն բախտդ քայիւր է տէ, ժամանակին աս երկիրը ինկեր
ես, ազրարիկ, — ըսեր էր իրեն առաջին հանդիպած օրը :

Հիմա, որ նստեր էր օդակայանի այս սրահին մէջ ու կը սպասէր օդա-
նաւին, իրեն կը թուէր, թէ այլեւս վերջ կը գտնէր մղձաւանջը. ըսել կ'ու-
զէր՝ կեանքին հասնելու մղձաւանջը. յանկարծ ինք առաջ անցեր էր կեան-
քէն. դայն թողեր էր հետեւը. ան ալ՝ այս յառաջացած տարիքին. կեանքն
էր, որ հիմա կը ջանար հասնել իր հետեւէն. տարօրինակ, նոր ու անբացա-
տրելի զգացում մըն էր ասիկա. դաժան եւ մաքուր. այսպէ՛ս զգացեր էին
հիները. այսպէ՛ս պիտի վերսկսէր ամէն բան :

Իր առաջին նիւ Երբք երթալը գրեթէ ակամայ բան մը եղած էր : շորա
կողմէն զգուած՝ փնտուր էր այդ ելքը. ու յանկարծ յիշեր էր այդ հին հրա-
հանգը՝ յիշեր էր ու զարմացեր. զարմացեր էր ու ինքզինքը հեպներ. եթէ
մարդ ուզէ, ինչեր կը յիշէ, ըսեր էր ինքնիրեն : Անշուշտ այդքան տարբերու-
հեռաւորութիւնը պակսեցուցած էր այդ հրահանգին ուժը եւ սակայն իր-
զութիւնը այն էր, որ ահաւասիկ ինք սկսեր էր վերստին մտածել անոր մա-
սին :

— Երեսուն տարի հեռու պիտի կենաս նիւ Երբքէն. երբ ատենը գայ,
մենք քեզ ետ կը կանչենք. զացած տեղդ ալ այնպէս ըրէ, որ մարդ չդիտ-
նայ մեզմէ ըլլալդ... :

Հետզհետէ իր յիշողութեանը մէջ քտակացեր էին հերթապահին այս

խօսքերը. զանոնք յիշեր էր հաստ ու կենտ. փշրանք մը հոս, փշրանք մը հոն. ինքն ալ չէր գիտցած, թէ ինչպէս եւ ուշի ուշով հետեւեր էի իրեն: Քաջութիւնս ճաշարանէն քիչ մը անդինն էր այդ իրիկուն, երբ ըրեր էր այդ կարեւոր յայտնութիւնը.

— Ինձի նայէ, Տիրատ, առ կողմակերպութիւնը կրնայ քեզ երեսուն տարի չյիշել, բայց չի կրնար քեզ մոռնալ... .

Դէպքերը յաջորդեր էին իրարու: Նախ՝ աղջկան մահը. յետոյ՝ իր բաժնուիրը. երբեք ալ պաշտօնական խղում մը չէր ունեցած. պարզապէս ըսած էր Նոյեմբին, թէ ինք այլեւս չի կրնար տուն մտնել... : Տունէն ոչ շատ հեռու, գիւղաքաղաքին մէջտեղը շէնք մը ունէին, որուն յարկաբաժինները վարձու տուեր էին կողմնակի տպարէզներու տէր մարդոց. կար կալուածաշին փաստաբան մը եւ կար անասնաբոյժ մը. անոնց միջեւ յարկաբաժին մը պարզուած էր եւ ինք որոշեց այդ մէկը ձեռի դնել եւ հոն բնակիլ:

Հիմա կը հասկնար, թէ այդ մէկը ինչպիսի խղում մը եղեր էր. անկաւ եղած էր սարսափահար, ամօթալի փախուստ մը. այսինքն՝ ինք վազած էր այն նոյն ճամբէն, որ զինք կը հետաքննէր, փոխանակ մօտեցնելու. զինք կ'ընէր կեղծ, ապիկտր, անպաշտպան ու մեղի: Աղջկան թաղման օրը, այս օրինքն՝ այդ նոյն գիշերն իսկ զգացեր էր այդ բուռն նողկանքը. նողկացիք էր ինքզինքէն. իր պղտիկ ու անզօր մարմինէն. ուզեր էր փչել ապակիները. խոշտանգել Նոյեմին: Մայրի՛կ... պոռացեր էր ջունին մէջէն ու խելագար դուրս վազեր՝ փնտռելով մօրը ստուերը: Հիմա նորէն կը ջանար յիշել մօրը դէմքը եւ չէր կրնար այդ օրէն ի վեր ամէն օր, ամէն վայրկեան կը ջանար յիշել այդ դէմքը, կ'եջնէր իր յիշողութեան մինչեւ յետին վիճը եւ անզօրութենէն աչքերը կը լեցուէին. իր ցուապին ճիւղերուն մէջ իր աչքերուն ստընը կը բերեղանար միայն Նոյեմիին հին օրերու դէմքը... .

Ինք գիտէր, թէ եւ մութին մէջէն հետեւեր էի եղպրի Փարքի իր սիրարանութեանը. ինք տեսեր էր իմ քմծիմազս, երբ Նիւ Եորքի Մարմինը չըկրցաւ յատակ արձանագրութիւն մը գտնել հին Հրահանգին մասին: Երկուստարդներ էին. մէկը՝ Պէյրութէն եկած, միւսը՝ Հալէպէն, երբորն ալ՝ Պաղատաէն. լսեցին իր խօսքերը. յուզուեցան: Ընկեր ձէք, ըսին... մտացեալը խօսք էր, որ մնաց օգին մէջ. երբեք չզգաւ իրեն. եւ ալ չուզեցի բան ըսել, քանի որ կը զգայի, թէ անկեղծ էր իր յուզումը այդ պահուն. իմ անունս ընկեր Տիրատ է, ըսաւ աղոց: Յետոյ՝ քիչ մըն ալ դանդաղեցաւ. դիտեց ստորերկրեայ գրասենեակին այդ պատերը. ծանօթ դէմքեր էին. Ռոստոմը, Վարանգեանը, Արմէն Գարոն. յանկարծ աաջցուցին իր սիրտը. աղաքը մեղք չունէին. լաւ աղաք էին. լաւ հայերէն կը խօսէին. ժամանակն էր, որ անցեր էր: Վաղը, ըսին, եղպրի Փարքի մէջ ձեռնարկ ունինք, ընկեր Տիրատ, բոլոր հին ընկերները հոն պիտի ըլլան: Տղոցմէ մէկը նոյնիսկ առաջ դնաց.

— Մալաթիացի՛ էք, ընկեր Տիրատ, — հարցուց:

Այս խօսքերէն իր մէջ մնաց «հին ընկեր»ը. ու յետոյ քիչ մըն ալ որբ տին զարկաւ «մալաթիացի»ն. ուրի՛մ՝ իր ինքնութիւնը մոռցեր էին կաղմօկերպութեան մէջ:

— Ո՛չ, — ըսաւ ժպտով, — բայց տնցած եմ Մալաթիայէն... .

Հին ընկերները յազներ էին: Միակ պիւրկը Աբլաբիին էր, որ ամուր սեղմեց ձեռքը եւ լուռ ակնթարթ մը եղաւ այդ մէկը: Անկէ էր, որ պատահած մամբ ու ապշանքով իմացաւ այդ մանրամասնութիւնը. իրենց նախկին ըն-

կերներէն մէկը սարկաւագի պաշտօն կը կատարէր Հիմա, Հակառակորդներուն կողմէն է... ըսին: Հացի խնդիր է, ճանը՛մ... աւերացին՝ տեսնելով իր զարմանքը: Զի կրնար ըլլալ... եղաւ իր անմիջական պատասխանը, թէ եւ մտովի — ինչո՞ւ պահէր մեղքը... — այդքան ալ չզարմացաւ: Յաջորդ կիրակի յայտնուեցաւ այդ Հին եկեղեցւոյ մէջ: անսովոր զգացում մըն էր այդ մէկը: Երբեք մտքէն չէր անցուցած, թէ օր մը այսպէս կրնար վերադառնալ այս նոյն վայրը: Այո, սխալ չէր իր լուծը: Հօն էր Երմիայի: Անոր ուսերը կեք էին: Ղէմքին միտերը կղակին երկու կողմերէն կախուէր էին վար: ակնոցը ունէր զոյգ մը շատ հաստ ապակիներ, որոնց ետեւէն անհանգիստ միջատներու պէս կ'երեւէին անոր բիրերը: Հայերէնը, զոր Հինէն իսկ գէշ կը խօսէր, այժմ իր բերինն մէջ կը ստանար աւելի ծամածուռ ձեւեր: Պատարազէն ետք, յանկարծ ամայացած եկեղեցւոյ բռնօթեան մէջ, երբ ան կը դիտէր Հանդերձարանին դուռը, սարսուռով ետ զարձաւ եւ անոնք կեցան Ղէմ գէմի: Ինք նշմարեց նոյն հետաւոր դուռը Երմիայի Ղէմքին վրայ, որ ակնթարթային պրկումով մը ստուեցաւ մէկէն: Թուեցաւ, թէ բան մը պիտի պատահէր, որուն տարիներ շարունակ սպասէր էին երկուքն ալ, բայց մէկէն պատահեցաւ ճիշդ հակառակը:

— Մօ, Երմիայի՛մ, — պոռաց խապուտ ձայնը եկեղեցւոյ կամարներուն տակ, — առ օրերուն պիտի հասնէիր:

Ատիկա օղջազուրուելու իրենց ձեւը եղաւ: Հսկայ վտանգ մը յանկուրծ անցուցեր էր Երմիայի: Իր կիրակնօրեայ Հանդերձարանին մէջ ան կը նմանէր անձրևէն ծանրացած առաջի պարկին, որուն ամբողջ զանգուածը կը ննչէր գէպի երկրին կեղրոնը: Ժպտալ, որ քարացաւ Ղէմքին վրայ, նոյնքան ծանր եղաւ եւ ակնոցներուն տակէն բիրերը միշտ կատկածոտ խաղեր ըրին հակառակ իր կամքին:

Հիմա ինք կեցեր էր սեմին, Հիմա, առաջին անգամ ըլլալով՝ կը զգար, թէ կեանք մը կոխկռակէ ետք դեռ ինք կը գտնուէր սեմին ու, վերջապէս, եկած էր օրը, երբ տեղի պիտի ունենար իր խորերուն մէջ գարանակալ սպասող հատուցման արարքը: Հիմա, որ երկրորդ անգամ նստեր էր օղակայանի այս սրահին մէջ, եւ յատկօրէն տեսնել սկսայ, որ մեր դերերը յընուած էին այլևս: Պարսպ խօսք... կը զօշէր ան՝ վերէն նայելով ամէն ինչի: Ինք Հինէն գիտէր, թէ իր մէջ սպրոզը անկշիռ անձ մըն էր, որ հազիւ թէ կ'ենթարկուէր իր ամէնօրեայ հակահլուին: Հիմա այլևս վերջ գտած էր այդ կերթ խաղը: Ղինք խելքի բերող ոչ մէկ ուժ մնացած էր ներսը եւ ինք կը զգար, թէ պարզուած էին իր ընթացքը կատեցնող վերջին անցորդները: Գայիանէն հետ իր ամուսնութիւնն ալ ի վերջոյ հասեր էր նոյն տեղը: Անուշադայ յարաբերութեան փոխարինը էր կին ու մարդու կանոնաւոր կեցութիւն մը, որ կը ջգայնացնէր Ղինք եւ տեղի-անտեղի պոռալ կու տար տան մէջ: Կը թուէր, թէ կեանքը ամէն ինչ ներքէն էր իրեն: ամէն ձեւով համակերպեր՝ իր քմայքներուն: ուրիշ ի՞նչ կրնար ուզել... Մինչդեռ իր մէջ այժմ նստեր էր այս ահաւոր ցատումը՝ ինք կը մերժէր կեանքէն եկող այս երկդիմի երախտիքը: Օրերէ ի վեր միտքերը ինկեր էին ահաւոր պտոյտի մը մէջ, որ Ղինք կը քաշէր աւելի խորը: այդ պտոյտին մէջ ամէն զազափար կը վերածուէր սիւսի: ամէն սի կ'այլանդակուէր: կը վերածուէր սարսուռի մոլորութեան մը, որմէ վախնալ սկսաւ Գայիանէն: Տեղ մը պէտք էր ճիշդ վերակուէր ամէն բան: շտապուն ապաստանով մը պէտք էր կանգ առնէր այս յիմար շուրջպարը: Էզրայի Փարթ, Աթլանթիք Սիթի, Հայաստան Քէմփ: ինչպէ՞ս այդքան աժան ծախուէր էր ամէն բան: Ղինանչանը ի՞նչ գործ ունէր լուցկիներու վրայ:

Նոյնիսկ եկեղեցւոյ ղէպքը սկսաւ դաժան արհամարհանքով մը քակել եւ կտորները նետել հոս ու հոն: Ճիշդ է, որ բուրն ալ ներկայ տիտի ըլլալին, բայց Պըմխըմին պարտականութիւնն էր. իր եւ Սխակ կոչուածին դործն էր Պըմխըմը սպասով փախցնելը: Ջանաց յիշել այդ պահը. ըստ կորեւոր էր այդ պահը: Յատակ կը յիշէր միայն մէկ բան. «այսինքն» իր կտուրէն, թէ Պըմխըմին ձեռքէն դործ չի դարձ: Իսկայն, որ դանուեր էր դետնէն, Պըմխըմին դաշոյնն էր. ճարպիկ հաշիւ մը կար հոն. գոյեցին Պըմխըմին արթնութիւնը. եթէ ան անանկ ըրած չլլար... բսին իրեն: Իր մէջ պատր կազմեց չին կասկածը. Պըմխըմը դաշոյնը նետեց վախէն... այլապէս ինչո՞ւ չկրցան երես երեսի նայիլ անկէ ետք:

Այժմ զիս կը սարսափեցնէ իր լուսթիւնը. իմ ամբողջ կեանքս անցած է՝ զինք ներսին դիտելով: Ես գիտցած եմ, թէ ուր կը տանին իր քայլերը. ես գիտցած եմ, թէ ինչ ծուռումուռ դոխներով ան կը հանէ իր ճամբան. իր տկարութիւնները ես տեսած եմ յստակ. ես ծաղրած եմ զանոնք. շարշարած եմ զինք. քայքայած եմ իր ջիղերը. իր մտղերուն ճերմակը ան բնութեմ է սրտի այս կծկումներէն. անաւոր եղած է իմ ուժս վրան: Հիմա իմ մէջս ալ արթնցեր է կտակածը: Չինք այսպէս պատակտելով է, որ ես զինք ըրեր եմ մաքուր. ես սրբեր եմ զինք. յոնկարծ ըրեր եմ դաժան եւ զօրտուր. ան վրտանաւոր մարդն է, որ այժմ կը չըջի ազատ՝ Նիւ Եորքի փողոցներուն մէջ. ձէք, ձէ՛ք... կը պոտամ ականջն ի վար եւ ան չի լսեր այլեւս իմ ձայնս. պինդ, անկաշկանդ ու անխիղճ մարդն է, որ իր ստուն մարմնով այժմ կեցեր է Բաքոյի վրայ փայտային անկիւնը ու կը նայի մայթերը հեղեղող բազումութեան. իր քայլերը ունին քստմնելի մղում մը. չունին հին քաջքուկը, վարանումը. մայթին վրայ հաւատարած եմ իրեն. ձէք... կը թախանձեմ, երբ արդէն գիտեմ, թէ անյոյս է այլեւս. երբ գիտեմ, թէ այլեւս օտար է ան. նմանը այն օտարութեան, որ սարսափ էր, երբ ան զէմ գիմաց դտաւ ինք զինք իր աղջկան անշունչ մարմինին հետ: Կարծես մօ՛րը մարմինն էր ան:

Մարմինը, որ տապալեցաւ իր փամփուշտէն, կարծես կեցեր էր հոն յիսուն տարի ու կը սպասէր այս հանդիպումին. անիկա բերուած էր հոն այս պաշտօնով. անիկա զրուած էր հոն. կոնկուած ու անխուստ: Ժպիտոր զիչ մը անփայլ կ'երեւէր այդ առաւօտ. նկատեցին. յիշեցուցին. կատակներ ըրին, որպէսզի ան վերագանէ իր շէնչով փայլը: Երբ պողոտան կը կիսէր, ես շմած կը նայէի իր դէմքին. իսկ երբ հեղատոտարանին սանդուխներէն վեր կ'ելլէր անապարանքով, ես օւղեցի կեցնել զինք եւ պոռայ երեսին, բայց ան իր ետին թողուց զիս ու մտաւ ներս: Երբ ես հասայ ետեւէն, անաւոր կատաղութեամբ մը կը փլէր պիմացի մարմինը. լուռ ու անխոս իր փամփուշտն էր, որ անցեր էր միջոցէն եւ հիմա ինք կը նայէր ցուցամատին, որ դեռ կը մնար բլթակին վրայ: Կապը, որ կար մեր միջեւ, խղուեր էր միանդամընդմիջաւ. մենք անկապ էինք այլեւս. մենք բաժնուեր էինք իրարմէ. կամ բռնի նոյնացեր իրարու: Վերջ պտած էր ամէն ինչ:

Քովի դուռը կ'ապրի ինք: Պատահականութիւնը մեզ բերեր է հոս:

զարձուցեր է գրկից այս մեծ ու խուլ շէնքին մէջ: Երբ բանալիս կը զարժընեմ, կը լսեմ իր հարցական տոնածայնը, որ կը մօտենայ գրան. կը զգամ, թէ ան կը սպասէ ներսի կողմը, մինչեւ որ ես ժտնեմ ներս. գուռը զոցեմ ամուր. կզպեմ ներսէն: Յետոյ՝ կը լսեմ իր ոտնածայնը, որ դահացած է այլեւ ու կը մեկնի. կը մեկնի զէպի ներսի սենեակները եւ իր հետքը կը կորուցնէ ժամեր շարունակ: Ձենք խօսած երբեք, հակառակ անոր, որ ես հոս կ'ապրեմ ահա քանի մը տարիէ ի վեր: Տեսեր եմ զինք փողոցը, երբ կը կենայ ու կը դիտէ անցորդները. կը թուի, թէ ծանօթ մը կը փնտռէ կամ կը սպասէ անծանօթին, որ տայ իր անունը եւ բարեւ ըսէ: Կը ժպտինք մէկզմէկու, երբ իրարու զէմ ելլենք. իրը հետաւոր ժպիտ մըն է, որ հետուններն ալ կը մնայ, երբ կ'անցնի քովէս: Գէշ սովորութիւն մը ունի, որուն վարժուած եմ այլեւ. ան կարծես մեր վերջին իրական կապն է այս կէտին վրայ: Ժամանակ-ամսական սխալ բանալի մը կը լսեմ գրանս մէջ, որ կը ջանայ բանալ դուս ու չի կրնար: Ե՛ս կը բանամ ներսէն եւ զինք զէմս կը զտնեմ ազահար ու շփոթ: Նորէ՛ն սխալ: Գրո՛ղը տանի... կը գոչէ յուզուած ու խընպոտ ձայնով. աս գուռները զատել չկրցի: Կը ժպտիմ ու բան չեմ ըսեր: Գիտեմ, թէ բանտին հետքերը վրան են դեռ. ամէն անգամ, երբ ի վերջոյ կը մտնէ տուն, պատին ետեւէն կը լսեմ իր շարշարուած, կոտորտուած երգին ձայնը՝ ...«Բանտիս զուռներն էլն եօթը»: Երբեմն մէջէս կու գայ վազել ու երկու ձեռքերով ամուր բախել իր գուռը. հայրի՛կ, ըսել, չե՛ս սխալած. դուն ճիշդ դուռը զարկած ես:

ԿԱՐՕ ԱՐՄԵՆԵԱՆ

Մըքլէյն, Վլիքիմիա

Ա Ր Ի Ի Ն

Արդէն զուր էր ինչ որ բքի,
Մնած էի սկամայ...

Այստեղ եին էր քաղաքը,
Եւ ես ոչինչ ըրած էի՝
Հրեշտակները երգչախումբի փորձերուն երախելու համար,
Ու անուշ էր գրեթէ ամէն ինչ, ամէն ազմուկ, լուսքիւն:

Նրախա ապաստանելու ապօրինի «վիզատ»
Ամբողջ հարստութիւնս արժեց:

Բայց փախուստը դժուար եղաւ դրախտէն.
Ծառերը միշտ կը հիւանդանային՝
Ինձմէ՛ ինչպէս միւս բարձր պանդուխտներէն,
Արիւնի պէտք ունէին:
Անոնք մեզ կ'անցնէին՝
Մեր արիւնին հանդէպ իրենց ծաղաւին համար,
Կարծես հոգէն հիւք չէին ծծեր,
Մեր ոսկորներուն ծուծին մէջ էին խրած
Թեկերը իրենց արմատներուն...

Ու մենք կ'երգէինք ոչ թէ գինովութեամբ,
Այլ որովհետեւ ուրիշ ձեւ չկար այդքելու,
Ու մենք կը սիրէինք,
Որովհետեւ ուրիշ ձեւ չկար մեռնելու:

Ինչո՞ւ չես շնչեր,
Միթէ արիւնք ալ պէտք չունի՞ մաքրուելու:

Մնաւ բարով՝ առաւօտ լուսոյ,
Հայեցումք քեզ՝ արեգակն արդար,
Եւ դուն, խաւարած անուն, եթէ կրնաս դուն՝
Արի լոյս ծագեա՛ բջիջներու մէջ...

ԱՐԱՄ ՃԻՒՂԵԱՆ

ԼՆՈ ԿՈՒՍԱՐ

Տաղանդաւոր երգիծարան Լևո Կոմսարի «Ի՛նչպիսի պրոլետ գրականութեան հեղինակներն», ինչպէս նաև չորս արարնոց ուրիշ անտիպ թատերախաղ մը՝ «Հազար գաւակ»ը եւ այս վերջինին բեմադրութիւնը մերժող թատրոնի տնօրէնին ուղղուած խիստ հետաքրքրական նամակ մը, ուղղակի հեղինակին ձեռամբ յանձնուած են Հայաստան այցելած մըտաւորականի մը՝ մահէն տասը տարի ետք արտասահմանի մէջ գանձեց հրատարակութեան տալու կտակով: Հակառակ երգիծարանին մահուան վրայէն անցած ուշիք քան տասը տարիներուն, կը տակակատար այցելուն նոր միայն խրաբարութեան յանձնեց ձեռագիրները:

Այսօր կը ներկայացնենք առաջինը, իսկ երկրորդը եւ անոր կապուած նամակը պիտի տանք ընթացիկ տարուան յաջորդական թիւերով:

Պարտ է մեզ յիշեցնել, որ ջանացած ենք հաստատրիմ մնալ ձեռագրին (մեքենագիր) բոլոր մանրամասնութիւններուն,

տողերու դրուածքին, կէտադրութեան, նոյնիսկ կտակածելի ուղադրութեամբ կազմուած բառերուն եւ երկտեսակ խոնարհումներուն:

«Ի՛նչպիսի պրոլետ գրականութեան հեղինակներն» ո՛չ տպուած է Հայաստանի մէջ եւ ոչ ալ բեմադրուած, բայց կը թրււի, թէ անիկա ծանօթ է մտաւորական շրջանակներուն եւ պզտիկ չէ կցած անոր զգաստացնող դերը ենթականերուն հետագայ ստեղծարարութեանց վրայ: Կարելի է նոյնիսկ բանաստեղծութեան անունով պրոլետ գրողներու այն օրերուն դուրս տուած անժողութիւնները հոգին տուող ընտաղատակուն ներկայ գրութեանց մէջ գտնել կամսարեան կանխատեսութիւններուն հետքերը:

Լեո Կոմսար, ինչպէս վայել է մանաւանդ օժտուած երգիծարաններուն, երբեք չհաշտուեցաւ «յեղափոխական» արտաստեղծութիւններուն հետ եւ իր սթափեցնող դուրսթախուածութեան նիւթ դարձուց կենցաղի, քաղաքականութեան թէ գրականութեան բնագաւառներուն մէջ գլուխ ցցող մոլութիւնները, խախտութիւնները թէ «հարուածային» անլըջութիւնները՝ յարգելով միշտ արուեստին սահմանները, իր էջերէն անպակաս ընելով ոճին արու շնորհներ հայթայթող պատկերաւոր գիւտերը. «...Այս երկույթին պատճառը պրոլետ գրողներու մտքի աղճատութիւնը չէ, հարկաւ, ատով ամոնք ըսել կ'ուզեն դաշնակցականներուն, որ եթէ ձեր ցանկացած ծովէ ծով Հայաստանը իրականացար, բնակչութիւնն այնպէս ցանցաւ պիտի ըլլար, ինչպէս մտքերը մեր էջերուն մէջ»:

Ինքնուրոյն մտածողութեան տէր, զէզ, յամառ ու նովին բանիւ առանձին մարդ մըն էր Լեո Կոմսար, զիչ տըպուած, զիչ բեմադրուած, զիչ ուսումնասիրուած զէժք մը, որ հաւանաբար շատ աւելի տեղ պիտի գրաւէ գրականութեան պատմութեան մէջ, քան այսօր մեծագրուած գրողներէն շատերը:

Լ Ե Ռ Կ Ա Մ Ս Ա Ր

**Դ Ե Պ Ի Պ Ի Ո Լ Ե Տ Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն
Հ Ե Գ Ե Մ Ո Ն Ն Ի Ա Ն**

(Պ Ի Ո Ն Ե Կ Տ-Պ Ի Ե Ս 3 Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ո Վ)

Գ Ո Ր Ծ Ո Ղ Ա Ն Ձ Ի Ն Զ

- ՆԱՅԻՐԻ ԶԱՐԵԱՆ — Բանաստեղծ (չիցուք թէ)
- ՅԱԿՈՐ ՅԱԿՈՐԵԱՆ — Բանաստեղծ (եթէ չէ մոռցեր)
- ՍԻՐԱՍ — Բանաստեղծ (եթէ գործուզեմ)
- ԱԲՈՎ — Բանաստեղծ (մինչև արեան վերջին կաթիլը)
- ԱՂԱԶԱՆ — Բանաստեղծ (Դարբինների ըսելով)
- ԶԱՐԵՆՅ — Պրոլետ-Մոլոտև (որ 40 տմիս քափառելուց իր հե-
տևողներուն փոխան չտարաւ)
- ԻՄԱՀԱՐԻ — Եզիտէ (եթէ Զարեմը Եղա մարգարէն ըլլար)
- ԱԶԱՏ ՎՇՏՈՒՆԻ — Շտապ բանաստեղծ (եթէ ոչ...)
- ԴԱՆԶՈ — Բանաստեղծ (եթէ Յանյնայի)
- ՍԱՐ-ԻԴԵՆ — Բանաստեղծ (որ քուով մէկը աւելի ըլլայ)
- ԽՆԿՕ-ԱՊԵՐ — Ոտանաւոր շինող (եթէ մատերիսը իրենք տան)
- ԴԱԲԱՂԵԱՆ — Գննադատ (ինչքան գրեմ)
- ԻՐԵԼԻՔ-ՍԵԹԵԱՆ — Պրոլետ-գրող
- ՎԱՆԱՆԻԵՅԻ — Պրոլետ-խօսող
- ԴԵՄԻՐՅԵԱՆ — Շտատմի ուղեկից (Քանի որ այգալէս կ'ուզուէ)

2 հատ 10 տարեկան գրող
 ԼԻԼԻԳԻԱ
 ՄԻԼԻՅԱԿԵՆ
 Պրոլետ ծառայ մը
 5 անմեղ անցորդներ
 Որակեալ ամբոյ

Դեպքը պատահած է ու կը շարունակուի պատահի
 ծրուանի մէջ:

Ա. Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Բերը կը ներկայացնէ պրոլետ-գրողներու լաբորատորիան: Ալազան,
 Վշտանի, Դանջօ, Սար-Լիէն, Խնկօ-Ապէր, Զարեան, Յակոբ Յակոբեան, Մե-

լիք-Սեթեան, Սիրաս գոյգ-գոյց աշակերտական սեղաններու վրայ նստած՝ կը ստեղծագործեն: Արովը դիմացը նստած կը ղեկավարէ աշխատանքը: Բոլորը պորտփելու ձեռք: Պատէն կախուած է մեքրանոց խոշոր գրիչ մը, փղի մը պատկեր՝ վրան ճ տարեկան տղայ մը չափունը ձեռքիմ՝ «կեցցէ պլոյնտ գրող-ներու հեգեմոնիան» մակագրութեամբ:

Դեպի հասարակութիւնը նայող ամբիոնի վրայ բազմած են Դարադեման ու Վանանդեցիմ:

ՄԱՌԱՅ (Կ'աւլէ յատանը եւ քուղի կտորները զամբիւղը լեցնելով կ'նւզէ դուրս տանել):

ԽՆԿՕ-ԱՊԷՐ— Դէ արի, դէ արի եղիւր բարի՝ տար դուրսը մի տար քարի: Ա՛յ բաւա, արիւր ատոնց մէջ յիշքը յանգեր են, դու ինչպէս թափելու կը տանիս: (Զամբիւղը ձեռքէն առնելով կը քրքրէ): Մա քեզի զաջ», սա ալ քեզի զաջ», զաջ, զաջ, զաջ... ահա քեզ «յատաջ» — կը պակոսի յանդ մը, ա՛ն ալ ես կը շինեմ՝ ահա առիկ տուն մը պատուական ոտանաւոր... Եւ դուն թափելու կը տանիս, աւանակ քեզի: Մա քեզի՝ «եք», սա քեզի «ուղեզ», ուղեզ... ուղեզ... ուղեզ... սա ալ քեզի «բազեզ», իմ քուս ալ երկիրունէ ունիմ զաջեզ»՝ ահա քեզի երկրորդ տուն մը յուղիչ ոտանաւոր... էլի՛ դուրս, իսկ դուն թափելու կը տանիս: (Շարունակելով քրքրել)... «Յաջ, սա դնենք աջ», «բաջ», «յատաջ» ինչ հետ: Այս եղաւ լման երեք տուն: (Բարձր) Ընկերներ՛ք, հոս տուն մը լրիւ ոտանաւոր կայ, որո՛ւ ստեղծագործութենէն է ինկեր:

ԱՐՈՎ— Երէկ իմ պորտփելին տուն մը ու երեք տող ինկեր են:

ԽՆԿՕ-ԱՊԷՐ (Ստիւ բռնելով)— Ի՞նչ երկարութեամբ տողեր են:

ԱՐՈՎ— Վեց սանտիմ՝ չորս սանտիմ, երկու սանտիմ՝ կէս սանտիմ:

ԽՆԿՕ-ԱՊԷՐ (Ձեռքը գրղայնը խոքելով)— Սանտիմետրը զովս չէ: Ի՞նչ կար մէջը, ըսէ:

ԱՐՈՎ— Մի Միօ, մի Մաթօ, մի Մաթօ:

ՄԵԼԻՔ-ՍԵՐԵԱՆ— Էդ ի՞նչ Մաթօ է- նայեցէք, էթէ զիթ ունի՛ դէօ բերէք, իմ է: «Իրք Մաթոն են եւ դրել:

ԱՐՈՎ (Խլիլով)— Դէ լաւ, ջանը՛մ, սա շարաթ մըն է բան չեմ դրած:

ԽՆԿՕ-ԱՊԷՐ— Եթէ կը յարմարի՛ սա:

ԱՐՈՎ— Անհող կայ, իմ զերթուածներու ինչ կցեն՝ կը յարմարի:

ՄԱՌԱՅ— Տանե՛մ թափելու:

ԽՆԿՕ-ԱՊԷՐ— Կեցիւր (քրքրելով), սա քեզի «ազ», սա՛ «խազ», սա՛ «մազ», «կազ», «չազ», «տազ», «ճապազ», պա, պա, պա, լեցուն յանդ են, թափելը պորտփելու (կը քափէ):

ՎՇՏՈՒՆԻ (Թեւով բռնելով Ալագանին)— Ինչո՞ւ արեւելք կ'երգես, հարաւ երգէ:

ԴԱՆՉՕ— Էյ, հարաւը ես պիտի երգեմ:

ՎՇՏՈՒՆԻ (Ալագանին)— Ան ատեն հիւսիս կ'երգեմ:

ԶԱՐԵԱՆ— Թող ոչ ոք չհամարձակի հիւսիս երգել:

ՎՇՏՈՒՆԻ— Արեւմուտք:

ՍԻՐԱՍ— Լուրսածինն ինձ դործուղեր է արեւմուտք երգելու: Արեւմուտք բռնուած է արդէն:

ՄԵԼԻՔ-ՍԵՐԵԱՆ— Ես որ կ'ըսեմ փակեցէք ցանկը, ալլեւս մի ընդունէք յոր դրողներ՝ չէք լսեր՝ դէ համեցէք, ընդամէնը չորս կողմ ունեցող է: աշխարհը ինչպէ՞ս պիտի բաժնենք 134 գրողներուն մէջ...

ՍԱՐ-ՄԷՆ (Իր մտքերով տարուած)— Ասասի... ինչպէս կ'ուզեմ քեզի եր-

գեւ, Միբանոյլ իմ չքնաղ, Եթէ արտօնուած ըլլայի, տասնվեց ստնեայ
ոտանաւորով պիտի Լրդէի ջո ծիծերը, վրայի բիծերը... (Բարձր) Թող
տուէք, ընկեր Աբով, երգեմ Միբանոյլին: Կր խելազարուեմ, ճար չը-
կայ:

ԱՌՈՎ.— Միբանոյլ երգելն արգելուած է:

ՍԱՐՄԷՆ.— Ինչո՞ւ «Հրանոյլ» թոյլ կը արուի Զարեանին:

ԱՌՈՎ.— Հրանոյլ թոյլ կը արուի այն լաճով, ինչ շափով դէպի նոր կեն-
ցաղ տանող հասարակական գործօն է այն:

ՍԱՐՄԷՆ.— Եթէ արգելէք՝ կոչուեա պիտի ձգեմ:

ԱՌՈՎ (Բանալով օրէնսգիրքը).— Ընկէ՛ր Սարմէն, հասկցէք, համարուա-
կան պրոլետ գրողներու ՅՂը համազումարի ՀՂը կէտը կ'արգելէ կին
երգել: Նոյն յոգուածին ծանօթութեան բաժնին մէջ կ'ըսէ հետեւեա-
լը.— Եթէ պրոլետ-գրող մը չի կրնար ժուժալ եւ կ'ուզէ անպայման
կին երգել, ապա պիտի դիմէ նոյն շրջանի պրոֆ միութեան, որու
նախագահը միութեան կարգով յարաբերութեան մտնելով կին-
բաժնի հետ, կը կարգադրէ, որ կին-բաժինը իր անդամներէն մէկուն
գործուղէ յիշեալ պրոլետ գրողին մօտ՝ երգուելու: (Գոցելով վիրքը):
Այդ գրելիքը Միբանոյլը կաղժակերպուած է գոնէ, կամ արձանագրը-
ւած է Աշխատանքի Բորային մէջ:

ՍԱՐՄԷՆ.— Ո՛չ:

ԱՌՈՎ.— Եղա՛ւ: Մինչդեռ Բորային ցանկին մէջ հարիւրաւոր ընտիր Սի-
բանոյլներ կան, չես երգեր, կ'երթա զանազան կասկածելի Միբանոյլ-
ներ կ'երգես: Վերջացաւ, այլեւս ոչ մի խօսք: Ընկերներ, ուրիշ հարց
մը կ'ուզէի գնել: — Ինծի տուեր էք պրոլետ-գրականութեան մարտի-
կի պաշտօն, իսկ դուք սուսիկ-փուսիկ նստեր կը կարգադրէք: Կը պա-
հանջեմ, իբրեւ վարձ, մէկ ստանաւոր տաք ստորագրեմ, ապա թէ ոչ՝
պաշտօնս պիտի ձգեմ:

ԲՈՂՈՐԸ ՄԻԱՍԻՆ.— Մեր դիտուն, մեր աչքին վրայ:

ԴԱՐԱՆԵԱՆ (Ամբիոնէն).— Դէ, շուտ, չպրծա՞ք, բերէք քննադատեմ, ուչ է:

ԲՈՂՈՐԸ (Մեկ-մեկ).— Ա՛յս բողէիս, ա՛յս բողէիս:

ՎՇՏՈՒՆԻ.— Դուն քննադատէ, մինչեւ պրծնենք:

ԱՂԱՁԱՆ.— Այսօր հաղիւ թէ ես պրծնեմ:

ԶԱՐԵԱՆ.— Այազան, կա՛մ քոնը տուր իժիս կցեմ, կա՛մ իմա տամ քոնին
կցէ: Տանք թող քննադատէ, ետքէն զովետը հաւասար կը բաժանենք:

ԱՂԱՁԱՆ.— Կր վերջացնեմ ես, ութ սանտիմ բան է մնացեր:

ՍԻՐԱՍ (Մեկիւմ-Սեքեանին).— Վա՛յ, սխտորի հոտ կու գայ բերնէդ, ի՞նչ
ես կերեր:

ՄԵԼԻՔ-ՍԵԹԵԱՆ.— Ո՛ւշ:

ՍԻՐԱՍ.— Ինչո՞ւ կերար, ես ալ խաչ եմ կերեր:

ՄԵԼԻՔ-ՍԵԹԵԱՆ.— Ի՞նչ կրնայ ըլլալ ատկէ:

ՍԻՐԱՍ.— Ձէ՛ որ պոեան իր միջավայրի, իր կենցաղի արտայայտիչն է. եր-
կու խաչ ուտողներ կրնա՞ն տարբեր բան երգել:

ՎՇՏՈՒՆԻ.— Այդ հարցը լուրջ է ու պիտի դնել համազումարին:

ԱՌՈՎ.— Լուսթիւն, ընկերներ: (Լուսթեան մէջ կ'աշխատեն, որի տանն կը
հաննա յաճախ սանտիմետրին, կը շափեն տողերը):

ԾԱՌԱՅ (Սարսափած ներս վազելով).— Ընկերներ, Զարեանը միջոցիապե-
տի, մէկ միջոցիայի ու Մահարիի հետ սպաննական այս կողմը կու
գան: (Իրարանցում):

ԱԲՈՎ.— Ընկերներ՝ զգոյշ: Չարենցի մտքեր կամ մեւեր ունէք ձեր զըր-
ւածքներուն մէջ՝ անմիջապէս թաքցուցէք:

ՎՇՏՈՒՆԻ (Պատէն վեր առնելով խոշոր գրիչը).— Սահայն լսէն պարտադար
պէտք է պատարտտ ըլլալ կոռուի համար:

ԱԲՈՎ.— Անհող կայ, բանը եթէ կոռուի հասաւ, իմ գլանակը կը դնեմ ա-
նոնց գրկին:

ՅԱԿՈՒԲԵԱՆ.— Բէկին վտանգաւոր է, աւելի աղէկ է ըզին (ցոյց տալով):

ԱԲՈՎ.— Թող ըլլայ ըզին, միայն թէ յանդերը շտուտեն:

(Ներս կու գան Ջարեց, միլիցայացի, միլիցիա եւ Մահարիմ):

ԶԱՐԵՆՑ (Մտրակի կոթով ցուցնելով).— Խուզարկէ, խնդրեմ, Արտվին զըր-
ւածքները, բոլորը իմ մտքերս են:

ԱԲՈՎ (Դողդողուն).— Իմ գրուածքներու մէջ միտք չկայ...

ՄԻԼՊԵՏ.— Անխօս բաց պարտֆելը, թող անմիտ ըլլայ:

ԶԱՐԵՆՑ.— Այդ անմտութիւններն ալ իմն են: Ինքը ոչինչ ունի սեփական:

ՄԻԼՊԵՏ (Հանելով պարտֆելէն, կը կարդայ).— Այստեղ մի շուկայ կայ,
գուբան, միտ պտտ՝ կողերատ: Այստեղ մի Մակար կար՝ հոշկապար:
Այստեղ մի Սիմոն, մոն՝ բերանը ծածոն... (Ջարեցիցն) ձիւղ կը խօսի
մարդը. այստեղ միտք չկայ:

ԱԲՈՎ (Ուրախ խնդրելով).— Ես որ կ'ըսէի...

ՄԻԼՊԵՏ (Ալագանիմ).— Բաց պարտֆելը: (Հանելով կը կարդայ): Ես, ես
հսկայ պտտ, Ալագան, երկաթէ երգ պիտի երգեմ...

ԶԱՐԵՆՑ.— Քեզ որտե՞ղ էր երկաթէ երգ, քո երգերը փայտէ էին, երբուր-
նէ՞ երկաթ գարձան: (Միլիցիան): Վերցուր բոլորը:

ԶԱՐԵԱՆ (Բնկերներուն, կամաց ձայնով).— Ընկերներ՝, գերկաթէ երգերը
պահեցէք:

ԴԱՆՁՕ.— Իմ վարը գերկաթ է, ծայրը գողինձ:

ՄԻԼՊԵՏ (Բանալով Սար-Մեմի պարտֆելը, կը կարդայ).— Օ՛, Շիրկանաւ-
դու Շիրկանաւ...

ՄԱՀԱՐԻ.— Վա՛յ-վա՛յ, սա մեր Լենինականի «Նոյեմբեր» ընկերութեան
Շիրկանաւն է: Ի՞նչ իրաւունքով: Քեզ ո՞վ արտօնեց գալ մեր զթիւ
տակ հոսող ջրանցքը երգել: Հա՛...

ՍԱՐ-ՄԷՆ.— Հապա դուն ինչո՞ւ ամիսը անգամ մը Լենինականէն կու գաս
մեր Երեւանը կ'երգես-կ'երթաս:

ՄԱՀԱՐԻ (Մտցէն հանելով կնիքաւծ քղքեր).— Դուն գիտես, որ «Նոյեմբեր»
ընկերութիւնը 42 տարով Շիր-Ջրանցքը վերցուցեր է երգելու: (Միլի-
ցիային): Վերցուր, խնդրեմ, եւ արձանագրութիւն կազմէ: Այսուհետ
համարձակեցէք Շիր-Ջրանցքին մէկ կաթիլը երգելու...

ՍԱՐ-ՄԷՆ.— Մենք ալ մեր Հիդրոշէնը չենք թոյլ տար ձեզ երգելու:

ՄԱՀԱՐԻ.— Իրաւունք չունիք: Հիդրոշէնը երբ վերջացաւ՝ կառավարութիւ-
նը անուրդի կը դնէ. այնտեղ «Սեպտեմբեր» միութիւնն ալ կու գայ,
«Հոկտեմբերն» ալ, «Նոյեմբերն» ալ: Ո՛վ շատ ստանաւոր խոստանայ՝
անիկա՛ ալ կը ստանայ պատենդը:

ԶԱՐԵՆՑ (Միլիցիան).— Բա՛ց արա Վլատոնիին պարտֆելը:

ՎՇՏՈՒՆԻ.— Ձմտենաք պարտֆելիս, այդ ձեզ չի յաջողուելու քանի կեն-
դանի եմ, պիտի պաշտպանեմ զբաներս մինչեւ արեանս վերջին կա-
թիլը: Ձեզի չեմ թող սոյ ծօանալ: (Միլիցիաը ձեռքը կը տանէ ար-
տրանակին, միլիցիան հրացանը կրակի կը պատրաստէ, Ջարեցը
Մահարիմ հետը կ'աշխատի մտնել, Մահարիմ՝ Ջարեցի)... ալ
ես ինքս իմ ձեռքովս պիտի հանեմ ու ձեզ ներկայացնեմ: (Միլիցիաը

ձեռքը արճանակէն կը քաշէ, միլիցիան հրացանը ուսը կը ձգէ, Մահարին կ'ուզէ Չարենցին արաբը կտրել, Չարենցը՝ Մահարիին)։

ՄԻԼՊԵՏ (Առնելով վշառնիին գրուածքը, կը կարդայ)։— Ելէ՛ք։ Այսօր Լօնդոնէն մինչև Կալկաթա՝ Խաթա, մաթա, գաթա։ Փարիզէն մինչև Լնդկաչին՝ կամաչին, լաչին, մաչին, կամաչին մինչև վերջին շարչին։ Այսօր գանգ է, յուգանգ է, խնայողական քանկ է, վանգ է, գարմամբ է, մարգանգ է, պարծանգ է, ծանգ է, գանգ է, հառաչանգ է, բառաչանգ է, շանգ է, բէ... բէ... բէ... վերջապէս բէ... (Շնչառպառ ետեւ կու գայ ու չի յնայու համար պատին կը կոթենի՝ շարժումով մը հասցնելով Չարենցին, որ շարունակէ)։

ՉԱՐԵՆՑ (Շարունակելով)։— Ելէ՛ք։ Այսօր քաշէ՛ք ձեր առագաստը կտաւ, կաստ, դուք հաւալար, վար, ձաւար... հաւար, տաւար... դիկավար... յարմար... մարմար... մար... մար... վերջապէս մար... (Կ'իյնայ, ճշանացի Մահարիին, որ շարունակէ)։

ՄԱՀՄԻԻ (Խորը շունչ առնելով)։— Ձե՛ք լսեր, ձեզի կ'ըսեմ, զատկարգ վրանեմ, որ կռիւնք է՛ք յեզտիտիտիտեան սեմ. մի ընէ՛ք գաղափարը նսմ, չէ՛ մէ սուսերս պողպատէ իրար կը քսեմ... այդ ես եմ... ձեզի կ'ըսեմ, կը մրսեմ... քեմ... սեմ... սեմ... վերջապէս սեմ... (Ետ կ'երթայ, Նշանացի միլիցիային՝ որ շարունակէ)։

ՄԻԼԻՑԻԱ (Առնելով քուլթը)։— *Քէն կարգաւ չեմ գիտեր, բայց* (ետեւ կ'երթայ, կը կռքնի պատին)։

ՆԱՌԱՅ։— *Ետեւիցս ինձի բռնեցէք, ես մինչև վերջը կարգամ։*
ՄԻԼՊԵՏ (Չարենցին)։— *Կարծեմ բաւական է։ Դատի տալու համար այս նիւթերը կը բաւեն։*

ՉԱՐԵՆՑ։— *Շատ աղէկ։ Հիմա կազմենք արձանագրութիւն։ Ո՞վ է այս ընկերութեան հայրը։*

ՅԱԿՈԲԵԱՆ։— *Ես եմ։*
ՄԻԼՊԵՏ։— *Ձեր անունը։*

ՅԱԿՈԲԵԱՆ։— *Յակոբ Յակոբեան։*
ՄԻԼՊԵՏ (ննկո-Ապօր)։— *Մերունի, գո՞ւ այս ընկերութեան ինչն ես։*

ՆՆԿՕ-ԱՊԷՐ։— *Ես այս ընկերութեան հօրեղբայրն եմ։*
ՄԻԼՊԵՏ։— *Ձեր անունը։*

ՆՆԿՕ-ԱՊԷՐ։— *Ննկո-Ապէր։*
ՄԻԼՊԵՏ։— *Ձեր զբաղմունքը։*

ՆՆԿՕ-ԱՊԷՐ։— *Հին ստանաւորներ կը կարկտեմ, նորերը կը շինեմ՝ եթէ մատերիսը իրենք տան։*

ՄԻԼՊԵՏ։— *Ընկեր Յակոբեան, զուք ինչո՞վ կը զբաղուիք։*
ՅԱԿՈԲԵԱՆ։— *Ժամանակ մը ստանաւոր կը գրէի, հիմա ոտքի վրայ գործ կ'ընեմ։— ողջունի խօսքս կ'ըսեմ պատահած տեղը, հայերէն լեզուով «տակիրայ» կ'ըլլամ, սուսերէն լեզուով «աւանդարդ»։ Եթէ մեծարեն՝ բեմը կ'իլլեմ կը մեծարուիմ, եթէ ոչ՝ լաւ կը նստիմ տեղս, ու շմտացուելու համար կը հագամ երբեմն։*

ՄԻԼՊԵՏ։— *Շատ լաւ։ Իսկ ի՞նչ է սա ընկերութեան սնունդը եւ ո՞վ է շիներ։*

ՎՇՏՈՒՆԻ։— *Ես եմ շիներ։*
ՄԻԼՊԵՏ։— *Ձեր անունը։*

ՎՇՏՈՒՆԻ։— *Ազատ Վշտունի։*
ՄԻԼՊԵՏ։— *Դուք վի՛շտ ունէք։*

ՎՇՏՈՒՆԻ։— *Առաջները ունէի, բայց համասուգական գրողներուն վարչութեան անդամ դառնալէն հաջը՝ այլեւս չունիմ։*

- ՄԻԼՊԵՏ.**— Դուք էք շինիք այս ընկերութիւնը եւ ի՞նչ է անունը:
- ՎՇՏՈՒՆԻ.**— Ես եմ շինիք երեք օրուայ մէջ: Անունը ամիս մը «Հոկտեմբեր» էր, ետքէն փոխեցինք «Ատցիացի»:
- ՄԻԼՊԵՏ.**— Ձարմանալի բան, դուք անունները շուտ-շուտ կը փոխէք:
- ՎՇՏՈՒՆԻ.**— Որովհետեւ գեղարուեստին մէջ նորը կը փնտռենք, այդ պատճառով երկու ամիս մէկ անունով չենք կրնար ապրիլ: Մենք որչեր էինք Հոկտեմբերէն սկսիլ եւ Նոյեմբեր, Դեկտեմբեր, Յունուար, Փետրուար, մինչեւ Օգոստոս երթալ, բայց մեր հակառակորդ զրոյնբու խմբակը «Նոյեմբեր» անունն առաւ իր վրայ ու եկաւ-նստեց ճամբաներու մէջունդը:
- ՄԻԼՊԵՏ.**— Անուան համար շարժէ կուտիլ, վերցուցէ Յակոբի որդոց անունները, որ 12 հատ են, վերցուցէք 12 առաքելներու անունները: Անուան ինչ: (Չարեմցի): Է, երթանք:
- ՋԱՐԵՆՅ (Բալարին).**— Տարօրինակ մարդիկ էք, եղբայր, երեխայի պէս ինչ զրեմ՝ ան կը կրկնէք, ուր երթամ՝ հտեւէս կու գաք, պէտքբան ալ չէք ձգեր մենակ մտնեմ: Մէկ տեսնեք, թէ զրածնեա ճի՞շդ են: Ամչցէք, վերջապէս: (Մանարիլն): Ի՞նչ ըսիր, Մահարի՛:
- ՄԱՀԱՐԻ.**— Ես համաձայն եմ ընկեր Չարեմցիին հետ: (Կերթան):
- ՍԱՐ-ՄԷՆ (Ուրախ).**— Ոչ մէկ միտք չտարան ինձմէ:
- ԱԼԱՋԱՆ (Ուրախ).**— Բոլոր Չարեմցիին մտքերը մնացին ինձի՛: (Դանչոյիլն): Քեզմէ տարան:
- ԴԱՆՉՈ.**— Ոչ:
- ԱԼԱՋԱՆ (Մեղիւ-Սեբեմանիլն).**— Քեզմէ՞:
- Մ-ՍԵԹԵԱՆ.**— Ես ի՞նչ ունէի, որ ինչս ասնէին:
- ԲՈՒՈՐԸ ՄԻԱՍԻՆ.**— Հա, հա, հա...
- ԱՐՈՎ.**— Բա ես, որ ձեզի կ'ըսեմ՝ ընկերներ, զրածնեալ մէջ միտք մի զրեւէք՝ չէք լսեր: Տեսո՞ք ինչ անակնկալներ կը պատահին: Նու, ինչեւէ: Պարպմունքը վերջացաւ: Մարգանքի պատրաստ: (Բալարը մէլ-մէկ խոշոր գրիչ մեղիլ շարքի կը կենան): Գրիչը ուսին, մէկ, երկու, երեք: Որո՞նք են մեր երեք թշնամիները:
- ԲՈՒՈՐԸ ՄԻԱՍԻՆ.**— «Նոյեմբեր» ընկերութիւնը, քննադատ կարիները եւ Պետհրատը, որ չի հրատարակեր մեր երկերը:
- ԱՐՈՎ.**— «Նոյեմբեր» զարկ, մէկ, երկու, երեք, մէկ, երկու, երեք: Կարինեան զարկ, մէկ, երկու, երեք, մէկ, երկու, երեք: Պետհրատ զարկ, մէկ, երկու, երեք, մէկ, երկու: Մեր թշնամիները պարտուած են ուսում:

Բ. ՊԱՏԿԵՐ

Ինքը կը ներկայացնէ գրողների ակումբը: Դարադեսը բնւի վրայ կը խօսի: Կողմն ցատած եերթի կը սպասէ վանանդեցին: Գրողները կը լսեն:

ԴԱՐԱՆԵԱՆ.— Ես նորէն պիտի կրկնեմ խօսքս: Ընկերներ՛ր, պատմականօրէն հաստատուած օրէնք է: Իւրաքանչիւր դասակարգ, հրապարակ գալով, հրապարակ պիտի բերէ նաեւ իր իդիոլոգիան եւ անհետանալով, պիտի տանի զայն: Անհետացող դասակարգերը ատենք կապիտալիստական, մտեր բուրժուական ու կղերական գասերն են: Առաջին երկու խզիլոգիան ստրով գնաց, իսկ երրորդը կառքի կը սպասէ՝ այնքան զստածեր

է: Ընկերներ, կար ժամանակ (զուր կը խմէ), երբ մարդիկ դարերով կը սպասէին, որ բանաստեղծ մը ծնուի ու իրենց ցուը երգէ: Հիմա այդ թէորիան ժխտուած է ի սպառ: Հիմա ամէն մարդ բանաստեղծ կը ծնուի ու, ընդհակառակը, բանաստեղծ չծնուելը գրեթէ անկարելի է: Ուրիշ մէկ տարբերութիւնն ալ սա է, — Հին բանաստեղծներուն ու ընթերցողներուն միջեւ գոյութիւն չունէր վատահոլութիւն, բանաստեղծն իր ընթերցողներուն քով կրեղիտ լուսէր, ըսել կ'ուզեմ՝ ընթերցողը մինչեւ չկարդար, չհաւանէր՝ տուեալ գրողին բանաստեղծ չէր յորջորջեր: Այլ է հիմա սակայն: Հիմա ընթերցողը այնքան վստահ է իր ծոցէն ելած բանաստեղծին վրայ, որ առանց կարդալու բանաստեղծ կը հըռչակէ ամէն անոնց, որոնք իրենց բանաստեղծ կը յայտարարեն: Աւելին՝ մենք այսօր ունենք սպառչ բանաստեղծներու կազմ մը, որոնք միայն աղին խօսք կու տան վերջէն բանաստեղծ ըլլալ: Ու արդի ընթերցողը կ'ընդունի զանոնց գործօն բանաստեղծներու իրաւունքով:

Մեր տաղանդաւոր գրողներէն Արոյն, օրինակ, որ հազիւ երկու ասանաւոր է գրեթէ, մէկը նոյնիսկ անոտ, այսօր գրական ասպարէզին վրայ «պատուին» գործ կ'ընէ ու խոշոր հռչակ կը վայելէ: Այդ հռչակին համար «զանա՞կ» դրու ոեւէ մէկի «բեկին»: Ո՛չ, բնաւ երբեք: Կամ ատրճանա՞կ քաչից, զարձեալ չեմ ընդունիր: Անիկա կուրծքը դուրս, ձեռները շարժելով, մեծ քայլերով ու բաց ճակատով յայտարարեց, թէ ինքը բանաստեղծ է, ու եղաւ: (Ամբոյնը կը ծափահարէ: Արովը շարժէն քուրս գալով գլուխ կու տայ ծափաղներուն, ետ կու գայ իր տեղը, կը յաւի ուշացած ծափ մը, նորէն քուրս կու գայ նոյն եղանակով գլուխ տալու ու հարցական աչիւրով կը նայի հասարակութեան, ըսել աւերով, թէ ալ ծափ չկա՞ն):

Այժմ, ընկերներ, տարով թէորիան, կ'ուզեմ անցնել պրոլետար գրողներուն եւ մէկ-մէկ վերլուծութեան ենթարկել իրենց ստեղծարարութիւնները:

Գեորգ Արով: Գեորգ Արովը մէկն է այն «երեք»էն, որ Զարենցին հետ յայտարարեցին, թէ մենք պոետ ենք: Եւ իրօք պոետ էր: 1919 թուին լոյս է տեսել իր «Միայն կինը» պոեմը: Միայն կին ըսելով պոետը չի ուզեցեր երգել այն կանանց, որոնց մէջ տղամարդ կայ խառնըւած, Ամայլդամա, ըսել կ'ուզեմ: Այո, միայն կին (կը կարդայ):

Ոտներք նանդէն
 Մնում ես մտնեմս, գրկեմ,
 Լուծուեմ քո նետք հալիչ բոյրով,
 Ուզում եմ փշրանմ, շուշա...
 (Օ ձայն) համբուրեմ խածեմ,
 Ուզում ես շշնջամ «գուշա»,
 Եսպիկս խելայեղ բացեմ...

Բայց տեսէք, որպիսի՞ շափե զգացում: Արովի շափ «խելայեղ» մի ուրիշ պոետ կարող էր «չապիկից» յետոյ վարտիկն ալ բացելը, բայց դուք կամքին ուժին նայեցէք: Բանաստեղծը ինչպէս պիտէ իր ընթերցողին խնայել իր խելաղարութեան նուաճներէ ժամանակն իսկ:

Այնուհետեւ իր «Յուսարեկ Էջեր»է մէջ, երբ պոետը կառքով կ'երթայ իր «ծուռ ոտներով» աղջկայ մօտ, չեն ընդուններ՝ խաբելով թէ տունը չէ: Բանաստեղծը դառնարով կուռպանին, կ'ըսէր.

Քշիր կառքը, քշիր արագ,
 Զիր, բաշերը փոփուր արծաթ-
 Մըծծաթ, ծրծծաթ, ծրծծաթ...
 Կռակ, կռակ, կռակ, կռակ...
 Յուցափեղկեր քուէք այագ
 Արագ, արագ, արագ, առագ, առագ:
 Լցում եմ մէջս, փրփրում իմ մէջ
 Մով լոյս ծծծեր ու ծծծալփներ.
 Քշէք կառքեր, արագ, արագ
 Կռակ, կռակ, կռակ, կռակ, կռակ:

Հոս բանաստեղծն այնքան լքուած է ու այնքան շուտ կ'ուզէ հեռանալ, որ ձիերուն կը հրաժայէ երկու ա-ով արշաւել: Անոր ձիերու բաշերը արծաթէն ալ բան մը անդին են: Անոնք «ծրծծաթ» են — ահա ձեզի նոր մետաղ մը, որ կու դայ տեղ բռնելու արծաթին ու ոսկիին մէջտեղը: Իսկ Արովի ստեղծած «ծիծալք» բառը նոր ծալքերու դուռ կը բանայ շայ պոզիթիւնի մէջ:

Երկու խօսք ալ հովի կամ հին տերմինոլոգիայով՝ դեփիւտի մասին: Հին պառնասեան պոետներուն ժամանակ հովը սովորաբար նորճիներու ու սօսիներու կատարները միայն կը տարուբերէր ու բնաւ վարչէր դար: Արովը, սակայն, իբրև դերագանցապէս ոնալիստ գրող, հովը նոնիներու կատարներէն վար է բերէ, ու կը փչէ իր սերուհիին ստղերուն ճեղքուածքին մէջ՝ շատ յաջող: Ահա այն.

Հովը կռեփիդ կռիկ կողփիդ վրայ
 Քո ոտքերի նեղուածքի մէջն է սուրում
 Ու մետաքսէ կարն շրջագոցստդ երկնեզում:

Բան մը, որ կարելի չէ ներել պոետին, այդ այն է, որ կը ծանրաբեռնէ սիրոյ թեւերը: Շարունակ կ'իջնի, կը նստի այդ թեւերուն ու չի ձգէր, որ ազատ թռչի: Այսպէս՝

Անուսինդ մտայլ ու մութ դեւի նման,
 Մալորանի եմ, ոլոր կու գամ խելի նման,
 Բեր գինիդ, տիկիմ, սուր գինիդ ելնեմ սիրոյ քելի վրան...
 Խեղճ տիկիմ. ինկեր է խելի ու քելի արանքը: Ո՞րն ընտրել:

Պարզ է, որ յիշեալ տիկինը զոր է յանգարանութեան: Եթէ այս զըր-ւածը արձակ ըլլար, ամենայն հաւանականութեամբ տիկինը ո՛չ դուր հետ գործ պիտի ունենար, ո՛չ խելի:

Իր «Հեփիաթ-Պոնի»ին մէջ բանաստեղծը «բրոնզէ կաթ» կը գործածէ եւ շուտ ալ աղէկ կ'ընէ. բրոնզէ կաթը բանաստեղծութեան մէջ շուտ աւելի մարտողական է, քան, օրինակ, պղնձն ու երկաթէ կաթերը: Միայն բանաստեղծը մոռցեր է պլատինէ ստամոքս մըն ալ շինել, այդ «բրոնզէ կաթը» մարտելու համար, վասնզի իւրաքանչիւր սնունդ իր ուրոյն ստամոքսը կը պահանջէ: Քարածուխը, օրինակ, մեր սովորական վառարաններուն մէջ չի վառիր: Վերջացնելով խօսքս... (Վանադիցին ոտքի կ'ելլէ ու խօսելու կը պատրաստուի): Թող տուր Աւազանի մասին ալ խօսեմ:

ՎԱՆԱՆԴԵՑԻ.— Ես իմ կլիկնսս ոչ ոքի չեմ զիջեր:
 ԴԱՖԱՂԵԱՆ.— Օրբն մէկն ալ ես քեզի զիջում կ'ընեմ:
 ՎԱՆԱՆԴԵՑԻ.— Անկարելի է, ես պիտի խօսիմ:
 ԴԱՖԱՂԵԱՆ (Թարկացած).— Դէ խօսէ, հա: (Կը նստի):
 ԱՐՈՎ (Տեղէն).— Իսկ Վերջին խօսքը:
 ԴԱՖԱՂԵԱՆ (Կանգնելով անտրամադիր).— Վերջացնելով խօսքս, կ'ընեմ Ա-
 բովը մեր փայլուն ուտերէն մէկն է: (Կը նստի, ծափեր):
 ԱՐՈՎ (Առաջ կու գայ, ծափերը կ'ընդունի, աչքով միշտ նոր ծափողներ
 փնտռելով: Տեղը դառնայու ատեն նորէն կը դառնայ ու կ'ընդունի ու-
 շացած ծափ մը):
 ՎԱՆԱՆԴԵՑԻ.— Ընկերներ, ես պիտի խօսեմ ձեզի «Հրամայող» անձա՛ւ պոե-
 տայի հեղինակ՝ Ալազանի մասին: (Թուռն ծափեր):
 ԶԱՐԵԱՆ.— «Հրամայող» իմն է: (Կը բռնէ Ալազանի քուէն, որը կ'ուզէ առաջ
 գալ ծափերն ընդունել): Ո՛րք կ'երթաս, մէկ սպուած պոեմ ունիմ, ա՛ն
 ալ կ'ուզես ինչէ՛ ձեռքէս:
 ԱԼԱԶԱՆ.— Վնաս չունի, իմ «Օրիորդ Օլգան» ալ քեզի կու տամ: (Ծափերը
 կ'ընդունի, Զարեանն ալ անոր ետեւէն կը սկսի գլուխ տալ: Ծափը կը
 դադարի):
 ՎՇՏՈՒՆԻ (Որը ականջը կապեր է այն պատկերին մէջ).— Ծափերն ինչո՞ւ
 այսքան երկարացան, չըլլա՞յ խօսքը իմ մասին է:
 ԶԱՐԵԱՆ (Վանաւորեցուն).— Խօսելէ առաջ գրողները ջոկել սորովէ:
 ՎԱՆԱՆԴԵՑԻ.— Կոչեկտիւնն մէջ չոկողուի՞նն չըլլար: Կոմունիզմի ժամա-
 նակ գրական փառքը հուսար պիտի բաժնուի՛ ատրիբուտայի բոլոր
 անդամներուն միջեւ: (Հասարակութեանը դառնալով):
 Ընկերներ, «Հոկտեմբեր»ը Ալազանի ստեղծագործութեանց մէջ
 հրաշք կը գործէ եւ այդ ո՛չ անոր համար, որ Յ1 օր ունի՛ բոլորովի՛ն
 ու, անիկա նոյն հրաշքը պիտի գործէր, եթէ նոյնիսկ Փետրուարին
 նման 28 օր ունենար: Մնացեալ 11 ամիսները միացած փայտ մըն իսկ
 չեն կրնար ճզմել, Հոկտեմբերը մենակ բուրժուի հոգու պողպատը կը
 ճզմէ: (Կը կարգայ):

Հոկտեմբերը —
 Թեւերը չա
 Թանգից — բուրժուա
 Հոկտեմբերը —
 Բիմսեց երախդ ժտերոս,
 Հոկտեմբերը
 Քանդից ոսկի երազներիդ բերդերը
 Ու ոմց որ կատակ մի
 Հոգուդ պողպատը եիմ
 Ճզմեց:

Արդէն ամէնէն կարեւորը բուրժուի հոգու պողպատներն են, եթէ պող-
 պատները ճզմուեն, մասցեալ թուները, թիթեղներն ու կլայկները
 Օգոստոսն ալ կրնայ ճզմել: Ծարունակներ.

Ապա
 Թէ կարող ես
 Ռեխդ ցոյց տուր

Ունա,
Կարող ես
Փորձիր —
Դիկտատոր բռնուցճս
Գանգիդ հովանիմ է:

Շատ տեղին սպանալիք: Նկատենք, որ այս երկին մէջ անհաշիւ բուր-
ժույներ կան, եթէ բանաստեղծն իր սովորական հեռատեսութեամբ
գիկտատոր բռնուցքը չընէր գլուխներուն պահապան ու թող տար, որ
բուրժուայները ոտնային՝ ամէն այս գիրքը բանալու ատեն զազանանո-
ցի դուռ բանալու պիտի նմանէր, այնքա՞ն որոնցներ պիտի լսէինք:

Իր «Պատերազմ» պոեմին մէջ արեւը քիթ ունի: Արեւին հետ
ճամբայ երթալը Ալազանին սիրած բաներէն մէկն է: Այնքան հեռու
կ'երթան, որ արեւը կը յոգնի, կը նստի լիբան մը ուսին ու կ'ուզէ քը-
նել: Գեղեցիկ բան է արեւին հետ պտըտիլ, խօսք չունիմ, բայց արեւ.
յոգնեցնելը պատասխանատու դործ է: Իսկ քեցնելը՝ յանցանք: Ամ-
բողջ տիեզերքի բախտի հետ խաղալ ըսել է:

Ընկերներ, հոս թոյլ տուէք նիւթէս շեղիմ, — կ'ուզեմ երկու
խօսքով աստղագէտներու անզօրութիւնը ցուցնել: Գիտնականներէն
Հերշելը, Ֆլամարիոնն ու Կեպլէրը իրենց սղջ կեանքի ընթացքին արե-
ւին են նայած, բայց երեւակայեցէք, ընկերներ, որ ոչ մէկը ատոնց-
մէ արեւի կողքին Ալազանը չէ նկատած: Յետոյ՝ արեւը մինչեւ օրս
նկատուած է որպէս անշարժ մարմին մը. մինչդեռ, ո՞վ մոլորութիւն,
արեւը ամբողջ ժամանակ Ալազանի ետեւէն յոգնած, քնատ ման է ե-
կեր: Այս կրկնակի փաստերը, ընկերներ, չեն գայ ըսելու, որ աստ-
ղաբաշխութիւնը շատ հեռու է տակաւին գիտութիւն ըլլալէ:

«Օրինարդ Օլգա» պոեմի մէջ բանաստեղծն իր կապոյտ շապիկը
կը հանէ ու կ'առաջարկէ օրիորդին հազնելու: Գեղեցիկ ժեստ է, խօսք
չունիմ, բայց ցանկալի է, որ լուսնայ տար ու կոծակներուն տեղերը
փոխէր: (Վերցնելով ուրիշ գիրք):

Ընկերներ, հին դրական քննադատները, խօսելով երգի մասին,
բնաւ նկատի չեն առեր, թէ տուեալ երգը մաքուր, թէ կեղտոտ սեղա-
նի վրայ է գրուած: Անոնք բացառապէս երգի գեղարուեստական ար-
ժանիքին կը նայեն, եթէ յաջող է՝ կը դովեն, եթէ անյաջող է՝ կը
պարտաւեն: Այդ մեթոդը մենք անկարող ենք կիրառել հիմա: Հիմա մե-
զի հետաքրքրողն այն է, թէ երկը ինչպիսի՞ սեղանի վրայ է գրուած,
կեղտո՞տ, թէ մաքուր: Հիմա արդէն կը հասկնանք, թէ ինչ ըսել կ'ու-
զէ Ալազանը, երբ կը դրէ իր «Հրաբխապոեզիա» դրքին յատկաբանին
մէջ.

Ընկեր
Այսօր
Սեղանիդ վրայ շնոււմ եմ մի գիրք.
Նա չի գրուել կարծեստեքբում
Այլ
Մեծագոյն մասը նրա
Գրուել է տպարանում, սեւ ու մրստ սեղանների վրայ:

Ի՞նչ կը կարծէք, սեւ ու մրստ սեղանների վրայ գրուած պոեմ մը ի-
րաւունք ունի՞ անյաջող ըլլալ. ո՞չ, ի հարկէ: Ու իրաւցնէ՛ Հէրաքլիտ-

պոեզիային մէջ ամէն ինչ հրաբուխ է.

- Լսէք
- Լսէք
- Արեւելք
- Արեւմուտք
- Հարաւ
- Աշխարհներ հրաբխածարաւ
- Լսէք
- Ռաբաշի պոետիս հրամանը
- Ու Էլէք հրաբխարեմ
- Հրաբխամարտ
- Հրաբխամարշ
- Մարշ
- Մարշ
- Հրաբխամարշ:
- էյ, Արմենուս, Ռուսուս, Ջակոսսուս
- Կամիստերն կոստայի հաշուին
- Տարէք երէ հրամանն իմ —
- Աշխարհի ամէն մասին:

Ի՞նչ բարդ հիւսուածք: Ուրեմն Արժէնտան, Ռուսասան, Ջակոսսուսան պիտի ուարդի պոետի հրէ հրամանը լեցունեն մանդալին մէջ, վասնզի զրպանը չի դրուի, տանեն աշխարհի ամէն մասին ու զան իրենց հաշիւը կոմիտներնի կոստային առնեն: (Խնֆնիքն) ...Ձե՛մ զիտեր Ջակոսսուսան ապարիկ զօրծ կ'ընէ՞ ... բայց կարծե՛մ կ'ընէ:

Վերջացնելէ առաջ երկու խօսք ալ բանաստեղծին գրելու ձեւին մասին: Ալազանի, ինչպէս պրոլետարիոզներուն մեծագոյն մասի երկերը բացած ատեննիս կը նկատենք, որ յաճախ սողերը կազմուած են մէկ բառէ, օրինակ՝ լսեցէք — մէկ սող լսեցէք — երկրորդ սող, արեւելք, արեւմուտք, եւայլն: Դժուար չէ պատահել մէկ վանկանի սողերու: Ձարենցն օրինակ «ցտեսութիւն» բառը չորս սողի մէջ է գրեր, ամբողջ տուն մը ըսել է: Հասորը իր բացած պահուն խոշոր երեւնիքուն մէջ քանի մը բառ կ'երեւայ ցան ու ցիր: Այս երեւոյթին պատճառը պրոլետարիոզներու մաքի աղքատութիւնը չէ, Հարկաւ, ատով առնեք ըսել կ'ուզեն դաշնակցականներուն, որ եթէ ձեր ցանկացած ծովէ ծով Հայաստանը իրականանար, բնակչութիւնն այնպէս ցանցաւ պիտի ըլլար, ինչպէս մաքերը մեր էջերուն մէջ:

Ես վերջացուցի: (Տեսնելով, որ ծափ չկայ) Հա, ընկերներ, մոռցայ ըսելու, որ Ալազանը մեր առաջաւոր գրողներէն է. ունի տաղանգ եւ ուժեղ գինամիկա: (Կիսատ ծափեր): Ընկերներ, պիտի աւելացնեմ, որ սողանդը յաճախ կը հասնի հանճարի: (Ուժեղ ծափեր: (Ալազանին) Դէ եկուր, ծափերն ընդունէ:

Հիմա անցնենք Վչաունիին ստեղծագործութեանը:

Ընկերներ, Վչաունիին գրուածքներուն գլուխ-գործոցն է «Ձիպպոն», որը գրուած է Պարսկաստանի, մասնաւորապէս Թեհրանի միերու կեանքէն: Ընթերցողը, սակայն, կը զգայ բնագոյրար, որ «Ձիպպոն» առանձին, առանց իրապոստի կիտաւ, թերի ստեղծագործութիւն մըն է, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս Հոմերոսի Իլիականը ա-

- առնց Ողիսակամի : Կր ցանկանք տեսնել մտտիկ աղագային նոյն հեղի-
նակի իշապոսմբ :
- ՄԻՐԱՍ.— Մեզի ալ ժննագատեցէք, առտուրնէ հերթի ենք կեցած : Հերթը
պիտի հասնի՞, թէ ոչ :
- ՎԱՆԱՆԻՆԻՆԻ.— Ինչ բնենք, երկու քննադատ ենք, 150 դրոզ :
- ՄԻՐԱՍ.— Ան ատեն թող տուէք ամէն մէկս մեկի համար քննադատ ճարենք :
- ՎԱՆԱՆԻՆԻՆԻ.— Եւ շատ ալ յարմար կ'ըլլայ : Ի հարկէ, ամէն դրոզ մէկ քնն-
նադատ, երկու ընթերցող միշտ պատրաստ ունենալու է քայլ : Ես կ'ա-
ռաջարկեմ, բնկերնի՛ր, վերջացնել պարագմունքը, զրազուել ընթեր-
ցող ճարելու գործով :
- ԱՐՈՎ.— Պարտաստ : (Թոյրը կը վազեմ դէպի գրիչները) : Գրէ՛ք ուսին՝ մէկ,
երկու, մէկ, երկու, Պետհրատին՝ որ մեր երկերը չի հրատարակեր եւ
խոցել, մէկ-երկու, մէկ-երկու : Վերջմբերին զարկ՝ մէկ-երկու, մէկ-
երկու :

Վ Ա Ր Ա Գ Ո Յ Ր

9. ՊԱՏԿԵՐ

Բնմը կը ներկայացնէ հրապարակ մը : Պրոյես-գրողները իսս ու ինն
մարդ կը փնտռեն : Կ'երեսայ Ղեմիթեանը :

- ՎՇՏՈՒՆԻ.— Է՛յ, ո՛վ ես դուն, մօտ կկուք :
- ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ.— Դեմիրճեանն եմ, ձեր ուղեկիցը, ի՞նչ կայ :
- ՎՇՏՈՒՆԻ.— Ընկե՛ր-պարոն, դուն մեր շտաանի ուղեկիցն ես որպէս թէ,
բայց պաշտօնը լաւ չես կատարեր : Պիտենք կը դրես... Ինչո՞ւ չես ե-
րևանար : Զարմանք բան, 10ն աւելի ուղեկիցներ ունենք, հէջ մէկը չի
երեսար հրատարակ : Մարդ ենք, պէտքարան կ'երթանք : Մեր նոր ան-
դամներէն շատերը փանթալոններն չեն կրնար կոճկել, փոքրիկ զրոզ-
ներ են : Ծուկայ, հոս-հոն, վերջապէս հազար ու մէկ բան :
- 10 ՏԱՐԵԿԱՆ ԳՐՈՂ.— Կ'ուզեմ տուն երթալ, կը վախնամ, մութ է :
- ՎՇՏՈՒՆԻ (Ղեմիթեանին) .— Ուղեկցե՛ սըւոք մինչեւ իր տունը, շո՛ւտ :
- ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ.— Պարտաստ եմ : Մենք նուիրուեր ենք յեղափոխութեանը ան-
վերադարձ կերպով : Ո՛ր կողմն է ձեր տունը, բայա :
- 10 Տ. ԳՐՈՂ.— Այս կողմը : Առ պալատս ու պորտֆելս, ծանր է :
- ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ (Գնալով) .— Այր-բն-գիմ դիտե՛ս, բայա :
- 10 Տ. ԳՐՈՂ.— Մինչեւ քէ :
- ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ.— Ապրիս, բայա, դե քալէ : (Կ'երթայ) :
- ԶԱՐԵԱՆ (Նստելու) .— Է՛յ, վաղը բազնիս կ'երթամ, կկուք բուխտս կրէ :
- ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ.— Գիտուս վրայ :
- Ա. ԱՆՍԱՆ ԵՒ ԱՆՍՈՐԻ (Խօսելով կու գան) :
- Ա. ԱՆՍՈՐԻ.— Ուրեմն կը ճշանակէ ան դուք էիք, որ երկաթուղիին մէջ
կեանքս ազատեցիք :
- Ա. ԱՆՍԱՆ.— Ես ինքս էի :
- Ա. ԱՆՍՈՐԻ (Բռնելով ձեռքը) .— Օ՛, ընկեր, ես ձեզի կեանքովս պարտա-
կան եմ : Դուք որ չլլայիք, դուք որ ինձի չօգնէիք, հիմա ոսկորներս
փլուռած պիտի ըլլային երկաթուղիի անխեղբուն տակ : (Սեղմելով
կրկին ու կրկին) : Դուք ազատարար հրեշտակս էք եւ կեանքս տամ պի-
տի, եթէ պէտք գտար :

ԱԼԱԶԱՆ (Համեմտական տեսակարար)։— Յոյս ունեւ շէք մերժ
ժի լսել հատուած մը իմ բանաստեղծութիւնէն :

Ա. ԱՆՅՈՐԴ (Քաջիւրը կ'արագացուէ) :

ԱԼԱԶԱՆ (Նտուէմ կարդալով կ'երթայ)։— Արեւի քիթ տակին տանկին ինչ,
ոտմբին ինչ, — մարդկային զանգերի ու դիտրի թուամբին ինչ... ինչ
չա՞ռ աղբան կը շտապես :

Ա. ԱՆՅՈՐԴ։— Ը... Ը... Ժամ մը առաջ լուծողական առի, կը սպասեմ ար-
դիւնքին :

ԱԼԱԶԱՆ։— Ո՞րտեղի պատրաստած լուծողական էր :

Ա. ԱՆՅՈՐԴ։— Ոտրկովի :

ԱԼԱԶԱՆ։— Օ՞, ուրեմն եկուր սա աթոռին վրայ նստենք, մինչեւ իտրիտի
լուծողականն իր աղբեցուցիչները ցուցունէ, — ես իմ գրուածքները կը
գլխեմ :

Ա. ԱՆՅՈՐԴ։— Կինս ալ միւս կողմէ մահամերձ պտուղած է, միայնակ ու ա-
նօգնական... :

ԱԼԱԶԱՆ (Վը կարգայ)։— Ճամբան իմ — երկար էր, ուզում էի նորից դնալ :
Բայց ճամբիս ուղեկցող արեւը — յազնէլ էր, գլուխը կախ էր զցեւ,
իջել մի լերան ուսին, ուզում էր զննել... :

Ա. ԱՆՅՈՐԴ։— Ա՛խ, իմ անուշիկ կնիկս : Պիտի մեռնիս, հա՞, պիտի մեռնի՞ս :
Ձէ, պիտի հասնեմ իսկույն ու գրկեմ զինքը վերջին անգամ (վազելով
կ'երթայ) :

ԱԼԱԶԱՆ։— Փախաւ... (Վնտակամ) Բայց եթէ երկրորդ մարդ մըն ալ ինկաւ
ձեռքս, եթէ տասը կնիկ անգամ ունենայ պտուղած մահամերձ : Ըստի
ձգեմ փախչի : Բանդեմ-բինդեմ պիտի : (Վը Աստի Աստուրանիմ) :

Բ. ԱՆՅՈՐԴ (Վու գայ փայտացած վզով, ուղիղ իր առաջն Ասիայով կ'անց-
նի) :

ԱԼԱԶԱՆ։— Է՛յ, ընկեր. երեսդ այս կողմը դարձուր, նայենք ի՞նչ մարդ ես :

Բ. ԱՆՅՈՐԴ։— Ձեմ կրնար, ընկեր, «երեսներ դէպի դիւղ» լուսանգին կը հե-
տեւեմ :

ԱԼԱԶԱՆ։— Ձարմանք : Այսօր ոչ ոք չի անցնիր հրապարակէն, իմացեր են
մեր հոս ըլլալը կարծես :

(Տետրակները ձեռները վազելով կ'անցնեն Աթով, Վշտունի,
Սար-Մէմ, Դանչօ, Մեյիւք-Սեթեամ, Սիրաս, Խնկօ-Ապեր) : Ո՞ւր, այդ
ո՞ւր կը վազէք : Ձրլա՞յ ընթերցող էք գտեր :

ՄԻՐԱՍ։— Մարդ մը կայ, խոտասցեր է լսել, տեսնենք կը յաջողուի՞ : (Վա-
զելով կ'անհետանայ) :

ԱԼԱԶԱՆ (Մեծանկ)։— Ահա մէկը հետուէն կու գայ... Ը... Ը... Ձի ըլլայ
ըսես : Ձէ, մարդ է : Պահուրտեմ պիտի սա ծառին ետեւը, տեսարակը
ձեռիս պատրաստ : (Վը պստաւրտի) :

Գ. ԱՆՅՈՐԴ։— (Միամիտ կ'անցնի) :

ԱԼԱԶԱՆ (Դուրս գալով)։— Ո՞վ ես, կա՞նք սա :

Գ. ԱՆՅՈՐԴ (Վախեցած)։— Ես աղքատ մարդ մըն եմ. ոչինչ չունիմ, խնդ
պրուէտար... :

ԱԼԱԶԱՆ։— Պրուէտար : Ես ալ պրուէտ-պրուէ : Մենք արդէն ձեզ համար է, որ
կ'աշխատենք : Լաւ պատահեցանք : Որ հաղար բուրձոյ մեռնեն, սատ-
կեն, տող մըն ի՞նչ չեմ կարգայ անոնց համար : Բայց թեղի, բայց ձե-
զի՛ բուրձը, բուրձը 18 հատրն ալ : (Համեմտական տեսակարար) : Մենք ըն-
չապուրկ բանուորին երգը կ'երգենք :

Գ. ԱՆՅՈՐԴ։— Հա՞, Ափսո՞ս, ինձի չի գար, ես սղոց մը ունիմ. թէնս ակոտ-

ները թափած եւ ուրազ մը, որ եթէ կոթուի, շատ լաւ կ'աշխատի: Եթէ ոչ՝ այնպէս կ'ուզէի լաւ մեր երգը:

Ա.Ա.ՁԱՆ.— Ոչինչ, մենք տնայնագործներուն ալ կ'երգենք: Սկսենք առաջին հատորէն:

Գ. ԱՆՑՈՐԳ.— Ը... Ը... Գիտես, ընկեր, արտ մըն ալ ունիմ, մեր զիւզի տակին, որ լաւ տարին 13 խալվար ցորեն կու տայ:

Ա.Ա.ՁԱՆ.— Միջակ գիւղացի ես, ըսել է: Ոչինչ, միջակներին ալ կ'երգենք:

Գ. ԱՆՑՈՐԳ (Կուզէ երթալ).— Ձէ, ընկեր, ի՞մ հայրը կայունատէր է ու յայտնի կուլուի: Հիմա ալ մօտա 1200 ոսկի կայ, կը տանեմ ճոթի, — Սկիզբը աւագակ կարծելով վախցայ յայտնել քեզ:

Ա.Ա.ՁԱՆ.— Ը... Ը... Ը... Բայց մտազիր չէ՞ք օր մը պրոլետար դառնալու:

Գ. ԱՆՑՈՐԳ.— Ոչ, կ'ուզենք քաղաքին մէջ արդիւնէ գործարան մը բանալ եւ երկու հարիւր բանուոր աշխատեցնել մէջը ու անոնց արիւն քրտինքով յղփանալ:

Ա.Ա.ՁԱՆ (Ինքնին).— Ափսո՛ս, ինչ ընելու է: (Անցորդին) Լաւ, քանի որ զիրքս բացեր եմ, եւ սաստիկ ալ կարդալու արտօմակ ունիմ, զովիդ ոսկին գիր հետու, այն քարին տակ, ենթադրիր, թէ բանուոր ես, քիչ մը կարգամ, ետքէն ոսկիներդ վերցուր, դարձիր բուրժուայ դնա: Ը... Համամա՞յն ես:

Գ. ԱՆՑՈՐԳ.— Լաւ: (Ձեռքը գրպանը տանելով): Վա՛յ, ոսկիներս ինչկեր են (ըսելով կը սկսի վարզիլ հրապարակիմ մէջ: Իսկ Ալագանը նորուէն ինկած կը կարգայ):

Ա.Ա.ՁԱՆ.— Օլգա, պարտուած Օլգա — եթէ ուզու՞մ ես ապրել դեռ, լինել ուրախ ու սիրուել դեռ — առ կապոյտ շապիկս քեզ, հազիր, մտիք բանակը մեր (կ'իջնայ փոսի մը մէջ, կ'իջի): Մտիք բանակը մեր ընտիր (անցորդը կը փախչի...): 1200 ոսկի: Ինչ լաւ կ'ըլլար, որ ես գրտնայի: Բայց չէ, չէ, ան ատեն պիտի դառնայի բուրժուայ եւ «Հոկտեմբերը» պիտի «բանտէր» թեւերս, բինտէր երախտ... Ձէ... չէ... Ինչ լաւ, որ չգտայ: Բայց այսօր գործերսին ինչ ձախ կ'երթայ.— Առտուրնէ կը վազեմ, հաստ մը ունկնդիր չգտայ... Սպասէ, հետուէն կ'երեւայ մէկը, որ ուղիղ այս կողմ կու գայ: (Պատրաստելով տետրակը): Ստեղծագործութիւններս անանկ մը պիտի թափեմ գլխուն, որ չչլլած ճամբան չգտնէ: Սա... Եկու:

Գ. ԱՆՑՈՐԳ (կը մտնէ):

Ա.Ա.ՁԱՆ (կը կարգայ մէկ շաւիչով): Լսեցէք, լսեցէք, արեւմուտք, արեւելք, հարաւ, հիւսիս, աշխարհներ հրաբխածարաւ, լսեցէք ռաբոչի պոետիս հրամանն ու ելէք հրաբխարեմ, հրաբխամարտ, հրաբխամարշ, մարշ-մարշ-մարշ, հրաբխամարշ:

Գ. ԱՆՑՈՐԳ (Ապուշ կտրած).— Եամանա՞...

Ա.Ա.ՁԱՆ (Կտրուած).— Թուրք է եղեր, սատանան տանի: (Թուրքին) Աքի-չի, էրմանիլա բիլիք սան հէչ:

Գ. ԱՆՑՈՐԳ.— Խէք, կարգաչ:

Ա.Ա.ՁԱՆ.— Պոետ բի՛լմիրսան. Եամանա դըր:

Գ. ԱՆՑՈՐԳ.— Խեր:

Ա.Ա.ՁԱՆ.— Պրոլետարիատ...

Գ. ԱՆՑՈՐԳ.— Խեր, խեր...

Ա.Ա.ՁԱՆ.— ...Հրաբխարեմ, հրաբխամարտ, հրաբխամարշ...

Գ. ԱՆՑՈՐԳ.— Խեղ, խեղ, խեղ. անդուռուն ալլահա, հէջ էլա զատուր բիւ-
միբաք:

ԱԼԱԶԱՆ.— Կէթ, սիքսիրու էլա խա:

Գ. ԱՆՑՈՐԳ.— Նիյա ինջլտի՞րան, այ կարդաչ, գեղեկամ դա... (Կ'երթայ:
կը մտնէ Դանշան):

ԴԱՆՁՕ.— Ինչո՞ւ թողիք բաց այս մարդուն:

ԱԼԱԶԱՆ.— Թուրք է:

ԴԱՆՁՕ.— Հասո՞: Կանչենք Վշտունիին, թող նա «Մայանամամէ» կարդայ:
Երեք բառ թուրքերէն կայ այդ պոեմին մէջ:

ԱԼԱԶԱՆ.— Ի՞նչ գործա է: Դուք ի՞նչ ըրիք, յաջող անցա՞ւ...:

ԴԱՆՁՕ.— Ծօ ի՞նչ յաջող, ի՞նչ բան: Ասկէ շարաթ մը առաջ Աբովը փողո-
ցին մէջ պառկած հիւանդ մարդ մըն էր դտեր, տարեր տուն, կերակ-
րեր, մաքրեր, առողջացուցեր ու շարաթ մը ամբողջ կարդացեր էր
գլխուն: Կանչից՝ գնացինք-տեսանք: Քաղցր դէմքով մարդ մըն է:
Ինչքան կարգաս՝ կը խնդայ: Ութ հոգի հանեցինք ստեղծագործու-
թիւններէս եւ երեք մամ անընդհատ կարդացինք: Եստ վերջը միայն
հասկցանք, որ այդ մարդը ի ծնէ խուլ է եղեր:

ԱԼԱԶԱՆ.— Ինչո՞ւ, չէի՞ք գիտեր, որ խուլ պիտի ըլլար:

ԴԱՆՁՕ.— Ուրիշ՞ գիտնայինք:

ԱԼԱԶԱՆ.— Ականջ ունեցողը շարաթ մը կրնա՞յ Աբովին լսել: Ձէ՞ իսկոյն
կը մեռնի:

(Ներս կու գան Սիրուս, Վշտունի, Զարեան):

ՎՇՏՈՒՆԻ.— Ընկերներ, գրութիւնը կրիտիկական է: Մեզի չեն լսեր, չեն
լսեր, չեն լսեր... (Յուսանաւ կ'երթանք կէտ, ապա հանելով պորտֆե-
լեմ գիրք մը) Ես չեմ գիտեր ինչ են դտեր օտ հին, փտած գրականու-
թեան մէջ: Ահա օրինակի համար կարդամ սա զդուելի ոտանաւորը.
(կը կարդայ, անգգալարար սգեւարուելով ու ձայնը բարձրացնելով:
Ընթերցման ընթացքին կամաց-կամաց կը հաւաքուի ամբողջ ու կը
լսէ յափշտակուած):

— Այս Անուշ-անուշ, էդ ի՞նչ ես ասում:
Բա դու չի՞ս լսում.
Էն որ լանչերին խաղեր եմ ասում,
Ո՞ւմ հետ եմ խօսում...
Էն որ գիշերով շնու եմ փչում,
Էն ո՞ւմ եմ կանչում...
Էն որ մոլորուած մտած եմ մնում,
Ո՞ւմ հետ եմ լինում...
Էն որ հառայում ու ախ եմ քաշում,
Էն ո՞ւմ եմ յիշում...
Այս, Անուշ, Անուշ, անասուած Անուշ...
Արքցած անուծ...
Հառայից եովիւմ ու սրտին ընկաւ
Հայունցաւ, հանգաւ...

(Տեսնելով, որ ամբոյս է հաւաքուած, անկատարի վար կը դնէ Թու-
ւանեանը ու կը վերցնէ իր գիրքը):

Մեր շագնշարժ օրերը
 Օրօրոց չեն
 Որտրոզ չեն
 Հաշիշ չեն
 Մեր շագնշարժ օրերը
 Լպրծում, լորձումքի վիժամք
 Ու ժանգ չեն...
 Հիմի սիայն կազ շունն է
 Որ նախշուն հարի բայաթիմ է առնում...

- Մէկը ԱՄՖՈՒՆԷՆ.**— *Տղերք, փտիէք, պրօլետ-գրող է սա...*
 (Ամբոխը լեղապատտա կը փայլի: Գրողները բաւակամ տեղ հետեւէն
 կարդայով կը վազեն, ետեւէն կատաղած դառնայով):
- ԱՖՈՎ.**— *Տղերք, սա դիմանալու բան չէ, մա՛հ կամ ունկնդիր:*
- ԶԱՐԵԱՆ.**— *Ով ալ ըլլայ անցորդը, եկէք Ալագանին բանտերովն ու բինտերո-
 վը կապենք, ձգենք գետին ու սկրենք կարգալ վրան:*
- ՍԻՐԱՍ.**— *Բանտերը չեն դիմանայ, եթէ բոլորս մէկանց սկսենք կարգալ:
 Եկէք անցորդին նետենք ջրհորի մէջ ու վերէն կարգանք գլխուն:*
- ՍԱՐ-ՄԷՆ.**— *Ընկերներ՛ր, մարդ եմ գտեր, հասէք, ես բռնեմ, դուք կարգա-
 ցէք, հաքէն դուք բռնեցէք, ես կարգամ:* (Ներս կու գայ գրկած անցորդը:
 Ընկերները կը հանեն տետրակները):
- Ե. ԱՆՅՈՐԴ.** (Որուն քեւերը հետեւէն բռնուած են).— *Ննայեցէք, ընկերներ,
 ես երեխաներու տէր եմ:*
- ՎՇՏՈՒՆԻ.**— *Ի՞նչ ենք ըրեր քեզի, մարդ, քիչ մը ոտանաւոր պիտի կար-
 դանք:*
- Ե. ԱՆՅՈՐԴ.**— *Ոտանաւոր կարգալը քի՞չ է...*
- ՎՇՏՈՒՆԻ.**— *Ձէ մի, ոտանաւոր ալ չկարդանք... Տղերք, հանեցէք ձեր ըս-
 տողծագործութիւնները ու անինայ կարդացէք գլխուն թող սասկի:
 Մեզ պէտք չեն այսպիսի ունկնդիրներ:* (Բոլորը միասին կը կարդան):
- Ե. ԱՆՅՈՐԴ.**— *Օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն* (զլուխը կ'ոլորէ, որ
 չլսէ):
- ՎՇՏՈՒՆԻ.**— *Անգլամներ, սորվա՛՛ծ էք չլսել: Ահա այսպէս կը հաստատէ
 պրօլետ-գրականութեան հեղեմներն:*

Վ Ա Ր Ա Գ Ո Յ Ր

Երեւան, 1926 թ.

ԼԵՌ ԿԱՄՍԱՐ

ՄԵՆՔ՝ ԲԱՌԵՐ

Բառեր,
 Քրգաճեւ բառեր, մրգաճեւ բառեր, կրճու բառեր,
 Տգեղ բառեր, տխեղժ բառեր, անեղժ բառեր,
 Իրարու շուրջ, իրարու ճով, իրարու վրայ
 Հաւաճում, խոսցած, կուտակուած,
 Ուրախ — տխուր,
 Անդէմ — դիմաւոր,
 Անբայր — բայրով,
 Անյայտ — տնայգ բառեր
 Եւ այդ բառերուն մէջ՝ Մենք:
 Մեր ամբողջ էութիւնը,
 Մեր ապրումները, յայգեր բառերու վերածած,
 Անոնց համար սահմաններ ստեղծած,
 Անոնց դրսեւորումին համար կազապարներ շինած
 Ու մեր շինած այդ կազապարներուն ետին՝
 Մեր գոյութեան ու գոյատեւում իմաստը
 Փնտռող՝ Մենք:

Մենք՝

Կոնկուած բառեր,
 Արդուկուած բառեր,
 Զակերտուած բառեր,
 Բթացած բառեր, փնացած բառեր,
 Աւանդութիւններ, տեղաշին ախտեր,
 Կեղծ բառեր, անկեղծ բառեր,
 Իրենց արմատի վարկին յենած
 Բառեր՝ Մենք
 Որ մեզ մեզմէ ազատագրողի կը սպասենք...:

ՇԱՀԻ ՔԷՕՐՕՂԼԵԱՆ

Ա. Ա Բ Է Լ Ե Ա Ն

Պ Ա Ն Դ Ո Կ

Պանդոկին խաղաղ մթնոլորտը խանգարուած էր տարտամ անսպասու-
մութեամբ մը: Տարիներու դիւրաստան կեանքը ընդմիջուած էր անակնկալ ու
լուրջ զէպքերով:

Քաղաքի ամէնէն վտանգաւոր շրջաններէն մէկուն մէջ կը գտնուէր
պանդոկը: Հարկաւոր էր ժամ առաջ հեռանալ: Պայթումներու, կրակոցներու
եւ հրդեհներու այիքը հետզհետէ աւելի կը մօտենար, ցնցող ուժգնութեամբ
մը: Հրկիզուող վաճառատուներուն հեղձուցիչ մուտքը, տիրող անսպասուում-
թեան տիրութեան երանգ մը կու տար:

Պանդոկին վերի յարկը կարելի չէր մնալ՝ ծուխին թանձրութեան պատ-
ճառով:

Բոլորս հաւաքուած էինք երկրորդ յարկի աստիճաններուն եւ նրբանցք-
բուն մէջ:

Ամէնէն աւելի առտապողքը երաժիշտն էր, որ ծուխին պատճառով շըն-
չատապի նոր տաղնապ մը կ'անցընէր եւ, ռուժբերէն ու տեղացող փամփուշտ-
ներէն ապահովուելու ջանքով մը՝ ընտրած էր աստիճաններուն անկիւնա-
դարձը, ուր ինքն իր վրայ կծկուած՝ կը հազար ու գեղերու սրուակներուն
օգնութեան կը դիմէր:

Մէկ մտասեւեհում համակած էր քոլորս. դուրս գալ պանդոկէն եւ թո-
ղուլ շրջանը:

Հեռաձայնը խանգարուած էր: Միայն դուրսէն եկած հեռաձայները
կրնայինք ընդունիլ, առանց կարենալ հեռաձայնելու:

Հօրեղբայրս, որ պտտահամար առն մնացած էր, չէր կրցած պանդոկ
գալ: Միայն հեռաձայնով կրնար հետեւիլ մեր կացութեան: Տասնեակ մը ի-
ջեանողներու կեանքը վտանգուած էր եւ ինք պատասխանատու կը զգար դա-
նանք ամէն գնով ազատելու:

Հարիւրաւոր հեռաձայնը կը տեղային այլազան հասցէներէ. մեծ մա-
տով դրացի վաճառականներ՝ իրենց վաճառատուներուն կացութեամբ հետա-
քըրքրուելու համար: Տարածուող հրդեհները դժուար թէ խնայէին անոնց:

Եղբայրս կը պտտաստանէր անոնց. մեր կեանքերը աւելի կարեւոր էին
հրկիզուող վաճառատուներէն եւ դուրսի կացութեամբ չէինք կրնար հետա-
քըրքրուիլ:

Ձայնասփիւռը մեր միակ կապն էր՝ դուրսի աշխարհին կարենալ հե-
տեւելու համար: Լուծումի յոյս մը, մեղմացման նախանշան մը կ'ակնկա-
լէինք լսել՝ կարենալ դուրս գալու համար կռուի ճակատէն:

Հօրեղբորս հոգեմիճակը տազնապալի ու այեկոծ էր: Անդադար կը հե-

առձայնէր: Երեսուն-երեսունըսնդ տարիներու աշխատանքով պահուած պանդոկը, խաղաղ ու մտերիմ մթնոլորտով, դարձած էր մղձաւանջի ու օտազնապի առարկայ: Այլազան հպատակութիւններ կրող, տարբեր ուղիներով իրենց ճակատագրին երթալու պատրաստուող հայերու խումբ մը կար հոն՝ արգելափակուած ու վտանգուած:

Մահուան ու գլխագիր անորոշութեան անձանոթ սարսուռներով այդ բոլոր մարդիկը, կծկուած նբմանքներու անկիւնները, պատերու հոտին, տապնապահար, հաւաքական մէկ մղձաւանջ կ'ապրէին:

Տանտնականներ սմբողջ, զաղթական մարդոց ու յոգնած օտքերու ջերմ հիւրընկալութիւն ու անդորր ջամբած այդ յարկը, Հիմա կը նմանէր իր անկումին սպասող, պաշարման տակ մնացած զղեակի մը:

Ամայացած շուկաներու կեդրոնատեղին, կապարի սուլոցները, ծուխի ու մուխի տարափին տակ, անորոշութեան բառեր կը պտտային մեր գոց պատուաններուն:

Բոլորին մտատանջութիւնները կեդրոնացած էին շատ անձնական ու շնչին մանրամասնութիւններու վրայ՝ կօշիկ, պայուսակ, անձնաթուղթ-վրկայաթուղթ, դո՛ւարեկէն, դրամապանակ, եւայլն:

Մինչ ամէն ոք իր էլիցին կը պատրաստուէր, ականջները անհամբեր ու արթուն կը հսկէին ձայնափեւի լուրերուն:

Շահան, այդ հաւաքական տաղնապին իր մասնակցութիւնը բերած ըլլալու զոհոնակութեամբ, սովորականէն աւելի հոանդուն էր, նուազ խոժոռ: Հաւանաբար սասնին առիթն էր արեւիկա, որ իր եւ այլոց միջեւ հասարակաց զղացում մը, ճակատագրակից ըլլալու զիտակցութիւնը կ'ընծայէր իրեն: Հիմա կարեւոր չէր անցեալը, անցեալի յաջողութիւնները, կարեւորը ներկան էր Հիմա, անմիջականը, որ դրամած էր բոլորը անխտրի:

Երաժիշտը, աստիճաններուն անկիւնադարձին, աթոռակի մը վրայ կծկուած՝ յուսալքումի եւ տեղատուութեան ճզնաժամ մը կ'ապրէր:

— Ինչո՞ւ այս բոլորը, Շահան, ինչո՞ւ, — կը կրկնէր, — այսպէ՞ս ըլլալու չէր, այսպէ՞ս ըլլալու չէր:

Իր խորտակուած կեանքը ոտքի պահելու միակ յենարանները Պէյրուսի ապահոված կենցաղին դիրքին ու եզակի տուեալներն էին: Հիմա այդ յենարանները կ'երեքային:

Յանկարծ մտքին մէջ ծագեցաւ լուծում մը: Բիրտ, անիրական, բայց ջերմ: Անողք, անիրագործելի, բայց աղուոր: Պատահական խորհուրդ մըն էր, որ հազիւ թէ մտքին մէջ ծնած՝ ստացաւ նոր համեմատութիւն, ողորդեց ամբողջ մարմինը, զգացումները, դարձաւ տիրական: Մնցուեցաւ: Ետևուեցաւ աթոռակին վրայ: Իր բմբոստութիւններէն պարպուած, ծալուած, կոտորուած, պարտուած՝ այդ նոր խորհուրդին անձնատուր ըլլալու փորձութիւնը հաճելի զգայնութիւն մը առաջացուց իր մէջ:

Կ'ուզէր պոռալ, բացազանչել բարձրաձայն.
— Հէ՛յ, պանդոկի թանկագին բարեկամներ, դուք, որ կաւ դաք Միշաքեօքէն, Պարսկաստանէն կամ Նեղոսի երկրէն, դուք, որ...

Չպոռաց:
Հայեանքը պարտոցուց բոլոր դէմքերուն վրայ: Կիսամութին ու ծուխին ընդմէջէն միայն Շահանի դէմքը կրցաւ զատորոշել:

Պոռալու փոխարէն, Շահանի անունը շնչաց միայն:
— Եթէ Խանան համոզուէր, — աւելցուց, — Խանան միայն կրնայ օգնել ինձի: Խանան...

Շահան ոչինչ կը հասկնար երաժիշտին խօսքերէն:

— Ինչպէ՞ս կ'ուզեա, որ Էանան այլ Հեռաւոր արուարձաններէն գայ :
Երաժիշտը լուս էր մտածէր, դառն ու տո՛ղոյն ժպիտ մը դէմքին սա-
ռած : Էտնան մեծ թիւով բարեկամներ ունէր Թորհրդային դեպքանասան չըր-
ջանակէն : Եղբայրը հոն կը պաշտօնավարէր : Էտնան կրնար ժիջմտել . . .

— Այո՛, եթէ Էտնան ուզէ, մենք Հայաստան կրնանք երթալ : Ծահա՛ն,
— ըստ էրաժիշտը, այս անգամ ուելի վճռական շեշտ մը դնելով բառերուն
վրայ :

Ծահան անակնկալի եկած էր : Ամէն ինչ անիրական ըլլալու էր : Սըմ-
բեցաւ : Լուս : Նստաւ գետին, պզտիկ բազմոցի մը վրայ :

Թումբերը կը շարունակէին տեղալ : Հրացանաձգութեան համազարկը
կը պահէր իր թափը :

Չայնասփիւռին հաղորդած լուրերը դեռ տարտամ ու անորոշ էին, ո-
րեւէ ժօտալուտ լուծումի կամ գինադադարի առնչութեամբ, երբ հրացանա-
ձգութեան ու սումբերու որոտները սկսան մեղմանալ :

Մեղմացումը աւելի շօշափելի դարձաւ, ու փողոցէն կարելի էր լսել
մարդկային հանդարտ խօսակցութիւն, շարժակի ձայն, ջուրի խշշոց : Երբ
յանդընթիւ թիւն ունեցանք պատուհանէն դուրս նայելու, այլազան խանութներէ
բարձրացող բոցերուն ընդմէջէն կարելի եղաւ տեսնել հրէջիներ, ոտական-
ներ գրահապաս կառքերով, որոնք կը ջանային մարել առաջացած հրդեհ-
ները :

Ծաա շանցած՝ ձայնասփիւռը հաստատեց գինադադարի լուրը :

Պանդուկի պարենաւորումը ապահով էր, բացի կարգ մը անմիջական
սննդանիթերէ : Ամօ Ղազար, որ տակաւին իր պաղարիւնն ու հանդարտ հո-
գելիմակը կրցած էր պահել, պատրաստած էր ճաշերը, իրենց ատենին, նոյն-
քան համեղ, ինչպէս բնական օրերուն :

Հօրեղբայրս Հեռաձայնով իմացուց, որ շուտով կու գար, յաւելլալ
ինքնաշարժներով մեզ փոխադրելու պանդուկէն :

Երբ հրէջիները հեռացան, փողոցը վերստին սմայացաւ :

Ծահան անհանդարտ կ'երթեւեկէր նրբանցքին մէջ : Երաժիշտին վեր-
ջին յայտարարութենէն ետք, ոչ մէկ խօսք փոխանակած էին :

Երաժիշտն ալ լուս էր : Հաւանաբար շատ ծանրակշիռ անկեղծութեամբ
մը ժխտած էր ինքզինք, հակասած էր տարիներու իր թեզին : Աւելի՛ն. Ծա-
հանի անհաղորդ լուսութիւնը հետզհետէ աւելի կ'անհանդարտացնէր զինք : Ծաա-
լաւ գիտէր, թէ Ծահան իր համոզումներուն մէջ առաձգական չէր կրնալ
ըլլալ :

Պէտք է խզուէր այդ լուսութիւնը : Անկարելի էր խորտակել տարիներու
մտերմութիւն մը, որ միացուցած էր այդ երկու տարօրինակ անձերը, արտա-
սովոր այդ յարկին տակ :

Ծահան պէտք է հասկնար իր կացութիւնը, գնահատէր իր այդ պոռթ-
կումը արդարացնող տուեանները :

Պանդուկի միւս բնակիչները ելած էին վերի յարկը, ամօ Ղազարի պատ-
րաստած սեղանին շուրջ խմբուելու :

Երաժիշտը, դեռ իր աթոռակին վրայ, մեղմ կը տազնուպէր, մերթ ընդ
մերթ արազ նայուածք մը նետելով նրբանցքին մէջ երթեւեկող Ծահանին
ուղղութեամբ : Այդ պահուն յանկարծ ընդմիջուեցաւ փողոցի լուսութիւնը :

Քողուցինք սեղանը եւ պատշգամ շտապեցինք :

Չանչցանք ճաշող ինքնաշարժը :

Էտնան էր :

Հանգած հրդեհներու ծուխերուն ընդմէջէն, հաղիւ նշմարելի ստուե-

րի մը պէս, արագ շարժումներով ան իջաւ ինքնաշարժէն եւ ուղղուեցաւ դէպի պանդոկ:

— Էտնա՞ն է, — հարողեցինք լուրը երաժիշտին:

Երաժիշտը ցատկեց տեղէն: Արտասովոր խանդաղատանք մը երեւցաւ դէմքին:

— Շահան, դուն ալ մեղի հետ կու գաս, չէ՞... Ա՛յ տղայ, բան մի՛ խօսիր, պատասխանէ՛:

Երեսունըփնդ տարիներու ընթացքին հարիւրաւոր առիթներով խանդարուած ու հօրեղբօրս հմտութեամբ վերանորոգուած վերելակը, իւրաքանչիւր յարկի դուռներուն զարնուելով՝ բարձրացաւ վեր:

Երաժիշտը գեռ Շահանին օձիքէն պի՛նդ բռնած՝ անոր պտտասխանին կը սպասէր:

— Անկարելի բաներու մասին կը խօսիս, բարեկա՛մ, — կրցաւ ըսել Շահան՝ երկար ու շուարուն լուռիքէն մը ետք:

Իսկան դուրս եկաւ վերելակէն, տօգունած ու հեւալէն:

— Կրնանք երեք հոգի եւս մեղի հետ տանիլ, — ըսաւ:

Հասան նաեւ միւս ինքնաշարժները, ու պանդոկի ելիցը կատարուեցաւ այսպէս, խուճապի մէջ, առանց Հրաժեշտներու...

Լուս արտորանքով մը տեղաւորուեցանք ինքնաշարժներուն մէջ եւ կարաւանը հեռացաւ կեդրոնական շուկաներէն՝ դէպի սուելի սպահով շրջանները...

* *

Այսպէս, յամախորդներէն իւրաքանչիւրը գնաց իր ճակատագրին անօրինած ուղիով: Ոմանք վերադարձան իրենց քաղաքը: Անոնք՝ որոնք կը պատրաստուէին արտասահման գաղթելու, անցան Կիպրոս, Յունաստան կամ Յորդանան:

Շահան մինչեւ վերջ մեծեց ընկերակցիլ երաժիշտին: Աւելի ուշ իմացանք, որ ներկայացած է հայկական ակումբներէն մէկուն եւ առաջարկած իր ծառայութիւնը:

Ձիտս դէպքերու սկիզբէն արդէն չէր կրցած վերադառնալ պանդոկ: Միացած էր իր գաղափարակիցներուն: Յետոյ իմացանք, որ պանդոկներու ճակատին վրայ մահացու փամփուշտ մը ստացած էր: Լուրը շատ յոտակ չէր, բայց ա՛լ էր մասին որեւէ տեղեկութիւն չստացանք:

Մենք, պատերազմի առաջին ամիսներուն, մնացինք հօրեղբօրս տունը, արուարձան, ուրկէ, ամիսներ ամբողջ, հետեւեցանք քաղաքի մղձաւանջին: Հեռադիտակով կը ճշդէինք բարձրացող ծուխերուն մօտաւոր վայրերը:

Պանդոկը միշտ ծուխով պարուրուած կ'ըլլար:

* *

Ամիսներ անցան: Պատերազմին տուն տուող պատճառները գեռ չէին հարթուած ու հարցերը կը մնային անլոյծ:

Հարեւան պետութիւններու բարեացակամ միջամտութիւնը միայն ժամանակաւոր ստորակէտերով կը կասեցնէր դէպքերուն գահավէժ ընթացքը: Այդ կարճ գաղաբներուն, իրենց մղձաւանջէն դուրս գալով, մարդիկ որո-

չուճներ կ'առնէին, մեկնուժի կամ տեղափոխութեան անձիջական կարգա-
դրութիւններ ընելով:

Զինադազարի նման պահու մը որոշեցինք պանդոկ երթալ: Աւերակ-
ներու մէջէն քայլելով՝ հասանք Ալէնայի փողոց:

Պանդոկին երկու դուռները շղթայով կղպուած կը մնային: Մուտքին
դիպուած աւազէ պարկերը՝ չորցած արիւնի հետքերով բծաւոր: Պարպուած
փամփուռներու հեղեղ մը ողողած էր մուտքն ու աստիճանները: Գրկից վա-
ճառատան պատը ծակելով՝ զինեալները կրցեր էին ներս խուժել: Բրտու-
թեան ալիքը իր գրոյմը ձգած էր ամէն կողմ: Պանդոկը յիշեցնող կահոյքի
ոչ մէկ կտոր: Քանդուած էին բոլոր նուրբ ու մտերիմ ճոխութիւնները: Նոյն
ճակատադրին ենթարկուած էր երաժիշտին սենեակը: Չկարենալով դուրս
հանել դաշնակը, խորտակած ու անպէտք կտորներու վերածած էին զայն,
ճիշդ տիրովը կեանքին պէս, բեկոր-բեկոր, տարտղնուած:

Երաժիշտին ու Խոնային մասին ոչինչ կրցանք իմանալ:

Տարիներ անցած են հիմա այն օրերէն:

Ամենաբուռն կոփւներու թատերաբեմերը արդէն բնականոն կեանքի
հրախրող ազդեր պարզած են հրապարակներու վրայ:

Կապարներու, հրթիռներու առաջացուցած բացուածքները վերակա-
ռուցուած են մասամբ:

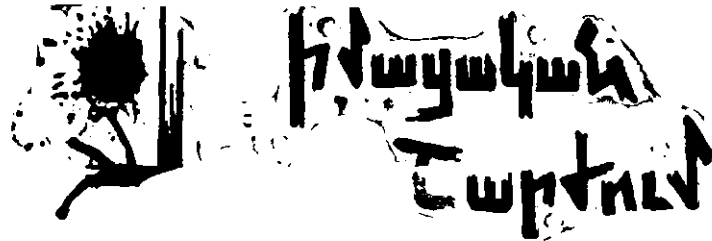
Միայն պանդոկի շրջանը կը մնայ լուռ ու մահաշունչ:

Նաւահանգիստի ճամբով անցնող արկածախնդիր ծանօթներ հապճեպ
ակնարկ մը կը նետեն միայն Փաթթայի շէնքէն վեր՝ Ալէմայի փողոցին վրայ
ու կ'ոնցնին արագ: Անոնք կը պատմեն, թէ վայրի մացառներ, փուշեր ու
տունիկեր բուսած են պանդոկը շրջապատող աւերակներուն վրայ:

Ամայութեան մէջ, ատեն-ատեն, խարխուլ ու խոնաւ պատերէն զար մը
կ'իյնայ վար՝ հիւանդ աղմուկ մը առաջացնելով...

ԱՐԱ ԱՏԷՂԵԱՆ

(Շար. 4 եւ վերջ)

ՃՊՐԱՆ

ԽԱՆԻԼ

ՃՊՐԱՆԻ

ՄԱՀՈՒԱՆ

50 ԱՄԵԱԿԸ

Այս տարի մահուան յիշատակն է լիբանանցի աշխարհաճաշակի զբաղման ձգտող ձայնի և առ այդ լիբանանեան մշակութային կենտրոնը բնուած է նոր եռանկովի մը:

ձայնի յիշատակը պահմացնելու համար կենտրոնը կոչուած ազգային յանձնախումբին զուգահեռ, կառավարութիւնը, իր մէկ նիստին, առաջացուց մեծ զբոսի յիշատակը համապատասխան լուրով սկսելու աւսումնական ուրիշ մարմին մը եւս, կրթական և զբոսաշրջիկութեան նախարարներու զխաւորութեամբ:

Պատկան մարմինները արդէն իսկ կազմած են մշակութային բազմերես զործուծութեանց յայտարար մը, որ զործադրութեան պիտի դրոսի ամբողջ ասորուան ընթացքին: Պրակտե սեմինարներ, գրասխարութիւններ, փաստադրական ժողովներ, թատերական ներկայացումներ, ցուցանակներ, յատուկ հրատարակութիւններ եւ մեծ կանգնութիւններ նախատեսած այդ ծրագիրը կը նպատակադրէ ո՛չ միայն իր ձիրքն մէջ լուսազոյն մեծարել Լիբանանի այս արժանաւոր

պատկին յիշատակը, այլև անոր նաևանք արժէքը անդամ մը եւս թարմացնել ամբողջ աշխարհի վրայ:

1981 թուականը ձայնի Խաիլ ձայնի ասորի հռչակելով՝ Լիբանան փաստօրէն կը ձգտի աշխարհին դուրս, որ հակառակ երկիրը խորացնուցնող քաղաքական անկայուն վիճակին, ինք կը լարուակէ մնալ արժէքներ մեծարող սեմինար, սիրոյ, յոյսի և լուրի հայրենիքը:

Մենք եւս լայն տեղ պիտի յատկացնենք ճշգրտանան մշակութային փաստածներն և սկսելու համար հետագայ կը կուտանք Եր. Տ. Գարանեանի ճիշդինչի արամադրութեան տակ զբոսած աշխատութիւնը, որ կը բազմապիսի կրկութեանքէ, ստաղիներ՝ ուսումնասիրութիւն մը, ուր կը քննարկուի Սիտակ վարժապետեանի կողմէ կատարուած Վարդապետ զործին թարգմանութիւնը, իսկ երկրորդ մասը նոյն զործին նոր թարգմանութիւնն է:

Թարգմանական ասպարէզին մէջ դառն փորձառութիւններ արձանագրած է մեր գրականութեան պատմութիւնը և ընթացիկ նուազումներէն զերծ չէ նաև երկրորդ թարգմանութեան մը կատարուած Գարանեանի փորձը, որ, բարեբախտաբար, բացարձակ յաւակնութեամբ չի ներկայանար ընթերցողին և կը հաւատայ, որ ցարդ ՏՂ լեզուներու թարգմանուած ձայնի տիեզերահայն Վարդապետ կրնայ թարգմանական այս նոր մակարդակէ ալ անդին անցնել: Վերջուտան և՛է, որ դեռ բաւազոյնք պիտի ըլլայ:

Բոլոր պարագաներուն, Եր. Տ. Գարանեան զործ զրան է աչնի միջ մը, և ստացուած արդիւնքը ընթերցողին յանձնելով՝ բաց կը ձգենք այս էջը, Վարդապետ զործին թարգմանական երեսին վրայ նոր լուս նետող բոլոր գրութիւններուն համար:

ԵՐ. Տ. Գ Ա Ր Ա Ճ Ե Ա Ն

«Մ Ա Ր Գ Ա Ր Ե Ն»

Փարան Խալիլ Փարանի «Մարգարէն» հայերէն թարգմանելով, աւելորդ աշխատանք մը ըրած ըլլալու խղճախայթը շունիմ :

Աշխարհահռչակ այս հեղինակին գլուխ-գործոցը նկատուող «Մարգարէն» թարգմանուած է բազմաթիւ լեզուներու, ինչպէս նաեւ հայերէնի :

«Մարգարէն» զրուած է անգլերէնով : Փարան Խալիլ Փարան զրած է ուրիշ բազմաթիւ երկեր ալ, անվիճելի արժէքով, որոնցմէ ութ հասարարներէն :

Բայց ան ճանչցուած է առուելապէս «Մարգարէն» երկով, անտարակոյս իր բոլոր յղացումներէն ամենամօտիկը իր սրտին, որովհետեւ իր մտքին խիզախ սեւեռումով՝ խորունկ ու պարզ փիլիսոփայութեամբ, անպաճոյճ եւ առինքնող ոճով այս երկը մուտք գործած է ժողովուրդին բոլոր խաւերուն մէջ, իրրեւ անարի գիրք, որ մարդ կրնայ բանալ ամէն ատեն, իր ուրախութեան թէ տխրութեան պահերուն եւ անանկ ու արտփութի : Լոյսի շող մըն է, որ անարգել կը թափանցէ բոլոր հոգիներէն ներս . եւ ո՞վ պիտի չուզէ իր հոգին բանալ լոյսի կենարար աղբիւրին :

Ամենատինքնող գեղեցկութիւնը պարզութեան գեղեցկութիւնն է, կամ պարզութեան մէջ կը կայանայ : Փարանի ամէն մէկ էջին մէջ կարելի է հանդիպիլ այս գեղեցկութեան, որ կը մերթազատէ մարդս առօրեայ կեանքէն եւ զայն կը տանի խորհուրդներու մթնոլորտին մէջ, հակառակ անոր, որ ժըպարան կը խօսի կեանքի ընթացիկ երեւոյթներու մասին միայն :

Այս գիրքը ամբողջութիւն մը կազմելով հանգերձ, լման է՝ իր ամէն մէկ գլուխով : Մարդ կրնայ բանալ անոր որեւէ՝ մէկ գլուխը, կարգալ ու բաւարարուիլ, կեանքին զանազան երեսները մեկնաբանող, իմաստաւորող, գեղեցկացնող որեւէ հարցի մասին :

Մարգարէն՝ Մուսթաֆան, ընտրեալը, որ իր հայրենիքէն աքսորուած իմաստուն մըն է, տասներկու տարիներ օպրելէ ետք հետաւոր կղզիի մը մէջ, որ մը կը նշմարէ այն նաւը, որ զինք պիտի վերադարձնէ իր հայրենիքը : Կղզիին բնակիչները կը հաւաքուին իրեն ողջերթ մաղթելու համար եւ հարցեր կու տան՝ կեանքի զանազան երեւոյթներու մասին : Մարգարէն կը բանայ իր մտքին սեւեռումներն ու հոգիին ծալքերը, խօսելով անոնց սիրոյ, ամուսնութեան, զաւակներու, վշտի, աշխատանքի, կերուխումի, ոճիրի, պատիժի, արդարութեան, առուծախի եւ մահուան մասին :

Փարանի դաղափարականը հոգեղէն է եւ նոյն ատեն գործնական, որ կը համոզէ ու մտային սլացք կու տայ մեզի : Մեր հասարակ գործառնութեանց, մեր կենցաղային հարցերուն ան կու տայ իմաստ, կրօնական պաշտամունքի խորհուրդ, որովհետեւ իր մարգարէական շունչին տակ կը գեղեցկանան ու կը բարձրանան անոնք, որոնց պէտք է մարդս ինք ջանայ արժանի ըլլալ, ըլլալու համար կատարեալ մարդ :

Այս տեսակ գիրքի մը հայերէն թարգմանութիւնը, ուրեմն, անհրաժեշտութիւն մըն է հայ ընթերցողին համար, եւ գտնւած մը՝ հայ դրականութեան:

Հատ ու կտոր թարգմանութիւններէ ետք, մենք ունինք Մխակ Վարժապետեանի «Կոթողային» գործը, որ կու տայ մեզի ո՛չ միայն «Մարգարէն», այլեւ՝ Ժպրան Խալիլ Ժպրանի գրեթէ ամբողջական գործերուն թարգմանութիւնը, անոր կենսագրական եւ գնահատական ընդարձակ մէջբերումներով, գիրքին գեղարուեստական արժէքը կը բարձրանայ նաեւ Ժպրանի պատասաներէն կատարուած վերարտադրութիւններով:

Սկիզբը ղետեղուած են թարգմանիչին ուղղուած նամակներ՝ լիբանանցի բարձրատարիճան անձնաւորութեանց կողմէ, որոնք իրենց չհասկցած թարգմանութեան գնահատանքը կ'ընեն: Կայ նաեւ գնահատական ուսումնասիրութիւն մը Գերլ. Տ. Նիզիչէ արք. Տէրտէրեանի կողմէ:

Այս բոլորը ամփոփուած են «Ժպրան Խալիլ Ժպրան — կեանքն ու գործը — պատկերագրութիւն» հատորի մը մէջ, որ լոյս տեսաւ 1966ին:

Առի այս հատորը եւ թարգմանիչին երախտաշատ աշխատանքին համար սկիզբի ներդրող-նամակները եւ Ժպրանի կենսագրական կարգալէ ետք, եռանդով ձեռնարկեցի «Մարգարէն» ընթերցումին: Բայց քանի՞ կը յառաջանայի, ա՛յնքան անողոք որդի կը կրճկին ուղեղս. արդեօք չէի՞՞ հասկնար, թէ թարգմանութեան մէջ հասկնալիք բան ձգուած չէր... Կարդացի երկրորդ անգամ... Եւ ի՞նչ է Ժպրանը:

Հիասթափուժս կատարեալ էր. կը հասկնայի կարդացածս՝ անականներու եւ մակբայներու շեղջակոյտ մը ղժբարտարար, երբեմն հակասական, երբեմն բուրբոյժի անիմատ, երբեմն սխալ նոյնիսկ, որոնց մէջջն Ժպրան կ'երեւար իրել... անշան հեղինակ մը: Կարելի՞ էր արդեօք: Ժպրանը, աշխարհահռչակ հեղինակը, որուն «Մարգարէն» կը սպասի ամէն տարի հարիւր հազարաւոր օրինակներով, անշան հեղինակ մը... Ո՛չ, կարելի՛ չէ:

Բորբոքած ուղեղս հանդարտեցնելու եւ կարծիքս հաստատելու կամ հերքելու համար, դիմեցի Փրանսերէն թարգմանութեան:

Ընթերցումը եղաւ հաճոյք մը, ո՛րքան մտային, նո՛յնքան հոգեկան: Դուրս ելած, ազատած էի անականներու եւ մակբայներու լարիւրինթոսէն եւ, կարճ, անպաճոյճ եւ վեհօրէն իմաստալից նախադասութիւններու մէջջն՝ կ'ըմբռնէի հեղինակը, անոր մտածման վճիտ սկիւ կը բացուէր առջեւ եւ ես կը խմէի անոր հոգեպարար ջուրէն:

Ուրե՞մն... Ենթադրութեան երկու ճամբայ չկար այլեւ. եզրակացութիւնը որոշ էր. հայերէն թարգմանութիւնը յաջողած չէր:

Առիկա կ'ըսեմ սրտի անհուն կակիծով: Ո՛չ միայն յաջողած չէր փող ու թմբուկով Հրապարակ հանուած այդ թարգմանութիւնը, այլեւ անո՞նք, որոնք զովասանքներ շտայլած էին «Մարգարէն» թարգմանիչին, իրենց գրիչը շարժած էին անփութօրէն, մեղսակից ըլլալով մարդու մը, որ պղծած էր հայ դրականութիւնը այսպիսի թարգմանական գործով մը: Եթէ անոնք հարկ եղած ազդարարութիւնը ըրած ըլլային թարգմանիչին, գուցէ ան չզահաւալէր:

Ի՞մ հաստատումներս չիմնաւորուած են, եւ օրինակները՝ բազմաթիւ, ա՛յնքան, որ կարելի է գիտողութիւններ ընել ամէն մէկ տողէ համար, բայց

կը բուսականանամ տալով շատ քիչեր, որոնք զուցէ դարձեալ շատ թուին,
գրեթէ ատանց մեկնարանութեան, այդ հոգը ձգելով բիթեբցողին:

Իբրևս բնագիր ունիմ՝ The Prophet — Khalil Gibran — Heinemann
— London; 1926.

Էջ Տող

- 1 1 — Who was a dawn unto his own day.
59 2 — Ար եղած էր արշալոյսի այգարաց մը ջինջ, բուսդէն:
- 1 2 — Has waited twelve years in the city of Orphalese.
59 3 — Օրփալիի քաղաքին մէջ տասներկու ձիգ տարիներ
Սպասած էր երկարօրէն, յոյժ անձկագին ու անհամբեր:
- 2 10 — Yet I cannot tarry longer.
60 23 — Ուստի ես չեմ կրնար մնալ, չմտնորդել կամ յամենայ:
- 2 15 — Fain would I take with me all that is here.
60 31 — Որքան կ'ըզմամ առնել տանիլ մտնի ինչ որ հետս է արդ:
- 2 21 — Now when he reached the foot of the hill.
61 6 — Ու երբ հասաւ ստորտը մտնի բլուրի հանդիպակաց,
(Մեր ձեռքին տակ ունեցած բոլոր բառարաններուն մէջ, մտն
կը նշանակէ կանաչ ճիւղ, զալար զաւարան):
- 3 4 — And his soul cried out to them and he said.
61 14 — Հայրենաբազ, կարօտակէզ ու տառապած վսեմ հոգին
Ըսաւ անոնց գորովագութ, սիրտտոչոր եւ անձկագին:
- 7 16 — And they were crying out to him as with one voice.
63 10 — Ժողովուրդը խուժեց վրան
Ազմկելով, պոչտուով, խաժամոժով համայնական.
(Կարծես թէ յանկարծ Մարգարէն փոխուած ըլլար աւաղակէ
ժը...):
- 7 6 — If this indeed be the hour in which I lift up my lantern, it is
not my flame that shall burn therein.
62 29 — Եթէ այս պահն է յարմար, որ վերցնեմ լապտերս վառ,
Հաւատացէ՛ք քոցս չէ, որ պիտի վառի հոն անդադար.
(Նկատելի է հակադրութիւնը զբազանքս վառին եւ զքոցս չէ,
որ պիտի վառի հոն: Արդէն հեղինակը կը շարունակէ).
Empty and dark shall I raise my lantern.
- 16 16 — Fill each other's cup, but drink not from one cup.
70 1 — Եւ լիցուցէ՛ք դուք իրարու բաժակները միշտ քաղցրօրէն
Սակայն զգո՛յ՛ջ, ո՛հ, մի՛ խմէ՛ք դուք իրարու բաժակներէն.
(Փաղափարին նրբութիւնը չէ ըմբռնուած):
- 23 4 — Let your bending in the Archer's hand be for gladness.
72 12 — Պրկամնիդ ձեր աղեղնաձգի ձեռքերուն մէջ անվեր, յամայր,
Թող ըլլայ միշտ ձեր բերկրանքին ու յախտեան խնդին համար:

(Յամայր կը նշանակէ երկարուտել, երկար, չ՛ործ է անուս
բառի հետ. յամայր ամս=երկար եւ ձիգ տարիներ, եր-
կար ժամանակ) — Մայիսանան բառարան) :

24 14 — Is not dread of thirst when your well is full, the thirst that
is unquenchable ?

73 12 — Միթէ վա՛րձն է ծարաւնալու, երբ ջրհորդ յեփեցուն է,
Ծարաւը չէ՞ որ անգուսպ է, ոչ մէկ կերպով կը յագեցայ,
Ներսը կ'այրէ, կը գալարէ եւ սանձարձակ կրկնի կ'ըլլայ :
(Սյո սանձարձակ հրդեհին մէջ հարկաւ խօսքին իմաստն ալ
կ'այրի...):

35 11 — ... and take alms of those who work with joy.

80 21 — Եւ ընդունի՛ք ողորմութիւն անոցմէ, որ միշտ կ'աշխատին,
Յօժարութեամբ, համակ սիրով, մուխումով ու ցնծագին :
(Մակբայներու տարափ...):

36 12 — And is not the lute that soothes your spirit the very wood
that was hollowed with knives ?

81 11 — Եւ չէ՞ր միթէ սրինգը այն, որ կ'ամոփէ ձեր խնդն հոգին,
Բարումակը այն ծածկուած դանակներով այնքան ուժգին :
(Սրինգ ու վին շփոթուած են իրարու հետ):

38 21 — But these things are not yet to be.

84 5 — Բայց եւ այնպէս այս բոլորը անբաւարար են տակաւին :
(Իե՞տ հոգած չեն, որ անբաւարար ըլլան...):

39 3 — A little longer shall your city walls separate your hearths
from your fields.

84 8 — Եւ քաղաքին պարիսպը մեծ, պիտի բաժնէ որտեղ ձեր
Այգիներէն ու դաշտերէն զեղատեսիլ, սքանչելի :
(Շփոթութիւն բնակարանի (hearth) եւ սրտի (heart) միջեւ):

44 18 — And suffer not the barren-handed to take part in your tran-
sactions, who would sell words for your labour.

89 1 — Դուք մի՛ գրկէ՛ք ազգանները մասնակցելու առեւտուրին
Որ կը ծախեն իրենց խօսքը, փոխան ձեր այդ աշխատանքին :
(Իմաստի որքա՛ն խեղաթիւրում...):

46 12 — And like the ether it lifts but the winged.

90 9 — Եթերին պէս կը վերցնէ լուկ գանձք, որ չունին թռչեր :
(Իարձեալ իմաստը չարչարուած է):

86 10 — The soul unfolds itself like the lotus of countless petals.

105 14 — Ան (հոգին) կը բանայ ինքզինքն սակայն
Լուսասի պէս շափրակներովն իր անհամար ու անմահ :
(Շափրակ (Coral—ծաղկի պսակ) : Շփոթուած է ծաղկի պսա-
կին փերթերուն (petals) հետ : Ամէն մէկ ծաղիկ կ'ունենայ մէկ
շափրակ՝ բազմաթիւ փերթերով) :

- 71 1 — And then a scholar said, speak of talking.
- 110 1 — Մեծահամբաւ գիտնական մը, ամենագէտ, ուշիմ, երեց, կօսելու սա Ուրբ արուեստին մասին մեզի ըսէ, յարեց :
(*Ենզճ մարգարէ, ինչպէ՞ս պիտի համարձակէր խօսիլ որեւէ բանի մասին այս մեծահամբաւ, ամենագէտ, ուշիմ, երեց գիտնականին...*):
- 76 12 — And even stumbling speech may strengthen a weak tongue.
- 115 14 — Նայնիսկ յաճախ անկապակից ու անսյթաբխ խօսակցութիւն կրնայ ընդմիջտ զօրացնել խօսողներու տկար լեզուն :
(*Ո՞ր մէկ խօսակցութիւնը. անկապակի՞ցը, թէ անսայթաբ...*)
- 88 4 — At night the watchmen of the city say : «Beauty shall rise with the dawn from the east».
- 123 13 — Գիշերային լուսեան մէջ պահակները քաղաքներու կ'ըսեն յաճախ. «Գեղեցկութիւնն պիտ' քարձրանայ հեզ ու կու, Աստուծոնան արշալոյսէն, սկիիին մէջ արշալոյսի չմայագեղ, վեհափարքամ կամ Ոագիլանեմ ու բերկրալի» :
(*Աճականներու այս հեղեղը արդեօք հեղձամահ չ'ընն՞ր գեղեցկութիւնը...*):

Այս թուովը կրնար գեո շաա երկարել, բայց կը բաւականանանք այսօրնով :

Աճականներն ու մակրայները, աճական ու մակրայ ըլլալով հանդերձ, ունին իրենց տեղը, իմաստը, արժանապատուութիւնը լեզուին մէջ, որովհետեւ ունին պաշտօն, եւ ուրեմն անոնց հետ պէտք է վարուիլ լեզուական խղճմանքով եւ յարգանքով :

Միտակ Վարժապետեանին ինք կը խոստովանի, թէ «անպաճոյն ոճով գրուած, սահուն եւ դիւրամտալիք բերթուած մըն է «Մարգարէն» : Երանե՞թէ թարգմանութիւնն ալ ըլլար այդպէս՝ «կենդանի գիրք մը, մարդուս հոգիին դաշտը եւ գայն խարանոզ կրօնիկէ մասներով, տեօր տալով յստակ գաղափարներ, հոգիի եւ հրեակալութեան հուր եւ կեանք ապահովելով անոր» :

Միտակ Վարժապետեան կ'աւելցնէ. «Մարգարէն» գրքին հայերէն թարգմանութիւնը արագան կոչում մը ճկատած եմ, երկնառաք երանանգ մը եւ ամբողջ մտածողութիւնս եղած է հարագատօրէն եւ լաւագոյն կերպով ներկայացնել գայն հայերէնով» :

Ըսուած է, թէ «Իրախտը սալարկուած է քարի դիտաւարութիւններով» : Ձենք կասկած իր Ս. Վարժապետեանին բարի դիտաւարութիւններուն, բայց... թարգմանական տաճարէն ներս մտնելու համար պէտք էր ցեխոտ արեխները հանել եւ ոտքերը լուալ :

Վերեւ բերուած օրինակները, աւա՞ղ, կ'աղաղակեն Միտակ Վարժապետեանի բարի դիտաւարութեանց զէմ :

Ան մեզի օրինակ կը բերէ թարգմանական իր յղացքին որոնումներէն, որոնք ի վերջոյ յանգած են թարգմանական աղաւաղումներու :

Ահա այդ օրինակներէն առաջինը՝ իր երեք հանգրուաններով :

ա) թարգմանութիւն արձակ :

«Ձաւակները իմ ուրեմբ մօր, գուր մամբօրդներ կոհակներու, քանի

յաճախ մամբարդած է՛ք երագիս մէջ: Եւ հիմա դուք կու գաք արթնութեանս,
որ է իմ էն խորունկ երազը: Պարտաւոր եմ մեկնելու եւ բազմամէս բացած իր
լայն առագաստները՝ կը սպասէ հովերու»:

բ) *Տարբերակ առաջին.*
«Զաւակներն իմ պեհէն մայրիկից,
Ո՛վ մամբարդներ ալիքներու, — ծովերու, —
Որքա՛ն յաճախ երագիս մէջ նաւարկած էք,
Սակայն հիմա կու գաք երբ ա՛լ արթուն եմ,—
Որ ամշուշու ամենախոր երազն է իմ:
Պարտաւոր եմ ա՛լ մեկնելու,
Եւ ըզմանա պարգած իր
Առագաստներն ճիւղաբոյր,
Կը սպասէ՛ հովերուն»:

գ) *Վերջնական ձեւ.*
«Զաւակներն իմ հարագատ, աճուգական՝ ալիքներ մօր,
Ո՛վ մամբարդներ ալիքներու, որ կու գաք դուք ինձի այսօր,
Որքա՛ն յաճախ տեսած եմ ձեր մամբարդելը երագիս մէջ
Կարօտակէզ բզմամբով մը հոգեգմայլ, անանգ, անվերջ.
Սակայն հիմա կու գաք դուք ինձ, երբ այլեւս արթուն եմ ես,
Որ ըսել է՝ ամենախոր երագի մէջ եմ իսկապէս:
Օ՛ն ուրեմն, պարտաւոր եմ ես անսիրտապէս մամբարդելու
Եւ ըզմանա պարգած քեւեր կը սպասէ ժիր հովերու»:

*Պարզ կերպով նկատելի է, որ «վերջնական ձեւը» խնդրուած է անտեղի
ածականներով, անյաշոյթ թարգմանութիւն է: Տաղաչափեալ թարգմանութիւ-
նը առաւելուութիւն մը չ'աղաչողէր անպայման, ոչ ալ թարգմանական ճար-
տարութեան վկայադիր. ասոնք կը կայանան Հարազատ թարգմանութեան
մէջ: Իսկ եթէ անդիմադրելի փոփոք մը կը մղէ թարգմանիչը տաղաչափեալ
արտայայտութեան, այն ատեն կարելի է զէթ ընել Հետեւեալ ձեւով, զուսպ
եւ ասանց փոխելու հեղինակին ոճն ու մտածումը.*

Դու՛ք, զաւակներն իմ հնօրեայ մայր երկրին,
Ալիքներու եծեպներ,
Քանի՛-քանի՛ անգամներ
Նաւարկած էք երագներու մէջ մթին:
Եւ հիմա ալ դուք կու գաք
Արթնութեանս մէջ համակ,
Որ իսկապէս խորախոր
Երագանքն է իմ ազուր:
Եւ ահա՛ կազմ ու պարտաւոր
Արդէն մեկնելու իսկայն,
Ըզմանքներուս առագաստները պարգած՝
Կը սպասեմ ես հովերուն:

*Երկրորդ օրինակն ալ հետեւեալն է, որուն պէտք բուսականանք միայն
«վերջնական ձեւ»ը տալով:*

«Մնա՛ք քարով, ով ժողովուրդ Օրփալիի դուք անմահ.
Ա՛լ վերացաւ օրն այս մեր, որ կը գոցուի ինքն իր վրան,
Ինչպէս ջուրի շուշան մ'ազուրք, որ կը գոցուի վրան վազուան:

Ինչ տրուեցաւ մեզի այսօր ընդմիջտ պահեմք մեմք պիտի,
 Թէ չբաւէ ան մեզի՝ գարձեալ պիտի գանք մեմք ի մի,
 Եւ կարկառեմք ձեռքերը մեր Արարիչին, յո տայ մեզի:
 Մի՛ մտնա՛ք. որ օր մը գարձեալ ես պիտի գամ ձեր բոյորին:
 Պահիկ մըն ալ եւ կարօտս պիտ՛ հաւաքէ փրփուր, փոշի,—
 Ստեղծեցաւ ուրիշ մարմին: Քիչ մը եւս պահ հանգիստի՛
 Հովին վրայ, ուրիշ կիմ մը պիտի մորէն զիս ծնանի»:

*Կարելի չէ՞ր արդեօք ըլլալ աւելի պարզ եւ յստակ, զեռ առանց անդ-
 բազանեալու լեզուական սխալներուն»:*

Մնա՛ւ բարի,
 Ով ժողովուրդք Օրֆայեզի:
 Օրը անա կ'իրիկմանայ.
 Ան կը փակուի մեր վրայ
 Ջրաշուշան մը ինչպէս՝
 Իբ իսկ վաղուան վրայ հեզ:
 Ինչ որ մեզի տրուեցաւ հաս, մեմք սակայն
 Պիտի պահեմք անպայման,
 Իսկ թէ չըլլայ այդ բաւարոր,
 Դարձեալ մեմք մ'իասնարար
 Պիտ՛ հաւաքուիմք ու կարկառեմք մ'իստին,
 Մեր ձեռքերը վարձահաստայց Արարչին:
 Մի՛ մտնա՛ք, թէ ես ձեզի
 Պիտի գամ գարձեալ այցի:
 Այդ, ըսպէ մ'ալ, եւ ըզձանքս պիտ՛ չազէ,
 Քաղէ փոշի ու փրփուր
 Ուրիշ մարմնի մը համար:
 Բոպէ մըն ալ, հովին վրայ՝ հանգիստի,
 Եւ ուրիշ կիմ մը մաքուր
 Դարձեալ զիս պիտ՛ ծնանի:

*Վստահ ենք, որ ուրիշ ժը կրնայ աւելի լաւը ընել. Համոզուած ենք
 սակայն, որ ար երկու օրինակներով, մեր տուածը պարկեշտ եւ Հաւատարիմ
 թարգմանութիւն է, որ չի մեղանչեր Հայերէն լեզուի Հարազատութեան եւ
 մաքրութեան զէմ:*

*Այս Համոզումով է, որ ձեռնարկեցինք տարիներ առաջ, Սիսակ Վար-
 ժպետեանի թարգմանութիւնը կարգալէ անմիջապէս ետք, «Մարգարէն»ի
 թարգմանութեան, Փրանսերէն սքանչելի եւ Հարազատ թարգմանութեան վր-
 ռայէն, որ ծանօթ եւ զնահատուած աշխատութիւն ժըն է:*

*Սակայն չէինք կրնար գոհանալ ատով. արինք անգլերէն ընագիրը եւ
 յամառ աշխատանքով, բառարաններու օգնութեամբ — որովհետեւ մենք անգ-
 լերէնի շատ հմուտ չենք — բաղդատականը ընելով երկու լեզուներուն, կեբ-
 տեցինք մեր Հայերէն թարգմանութիւնը — ոչ տաղաչափեալ — խորշկով
 աւելորդ բառերէ ու մնալով Հաւատարիմ մեծ Հեղինակի օգիին, մտածումի
 նրբութեան եւ ոճային սեղմ կառուցին, Հայ ընթերցողին տալու Համար անս-
 ըի գէրջ ժը եւ Հայ գրականութեան պարկեշտ թարգմանութիւն ժը:*

*Յաւանութիւնը չունինք, այսուհանդերձ, անթերի թարգմանութիւն
 ժը տուած ըլլալու. վստահ ենք, որ գեռ լուազոյնը պիտի ըլլայ:*

ԵՐՈՒԱՆԻ Տ. ԳԱՐԱՃԵԱՆ

Լ. Մ Կ Ր Տ Չ Ե Ա Ն

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ
ՋԻՆՈՎԵԻԻ
ՎԵՐՁԻՆ
ԳՐՔԻ
ԱՈԹԻԻ

Այս էջերում ժամանակին արդէն արդ-
ւեւ է Ալեքսանդր Ջինովելի «Խորագրաց
բարձուցման» գրքի վերաբերեալ յօդ-
ւածը: Այնտեղ պարունակուած էին նաեւ
մի շարք կենսագրական տուեալներ հե-
ղինակի ինքնութեան մասին: Թողուածը
գրուել է այն ժամանակ, երբ Ջինովելը
դեռեւս Մոսկուայում էր գտնուում, ճշն-
շումների ենթակայ եւ անգործ ու ան-
պաշտպան, իսկ արտասահմանում տըպ-
ւած նրա գիրքը համապատասխան արձա-
գանգներ էր յարուցում բոլոր երկրնե-
րում:

Իրանից յետոյ շատ բան է փոխուել:
1978 թ. Օգոստոսին, բոլորովին անը-
պասելի կարգով, Ջինովելը արտասահ-
ման մեկնելու թոյլտուութիւն ստացաւ
եւ կնոջ ու դստեր հետ հաստատուեց
Միւնխէնում, այնտեղի համալսարանի
յատուկ հրահանգով: Նոյն թուի Օգոստոս-
Սեպտեմբերին ներկայ գտնուեց Դիւսել-
դորֆի փիլիսոփաների համալսարանին
համաժողովում: Իսկ շատ շանցած՝ խոր-
հրդային գերազան մարմինների որոշ-
մամբ զորկուեց խորհրդային քաղաքա-
ցիտիքից, այն նոյն ձևով ու պատ-
ճառաբանութեամբ, ինչ որ արդէն տեղի
է ունեցել ԽՍՀՄ-ից արտասահման դուրս
ելած ուրիշների հետ:

Ինչպէս յայտնի է, Ջինովելի «Խորա-

բաց բարձուցման» գիրքը («Ջիայուշչիե
վիստի») լոյս է տեսել Լոզանի «Լ'աժ-
դ'օմ» ռատարակչութեան կողմից եւ ար-
ժանացել շուէյցարական «Պրի էրոպէէն
դէ լ'էսէ» մրցանակին: Վլադիմիր Գը-
միարիելիչի նոյն հրատարակչութեան մի-
ջոցով 1978ի Մարտին լոյս տեսաւ Ջինո-
վելի մի այլ՝ «Լուսաշող ապագայ» («Սը-
ւեստյոյէ բուդուշչէ») գիրքը, որն այս
անգամ արժանացաւ Փարիզի «Պրի մեդի-
տի էտրոմէէ» մրցանակին: Եւ ահա այս
տարի Յունուարի 6ին լոյս տեսաւ նոյն
կարգի երրորդ գիրքը՝ «Գիշերային պա-
հակի յիշատակարանը» («Չապիսկի նաչ-
նոլօ ստարոմա»):

«Լուսաշող ապագան» ծաւալով աւելի
փոքր է (232 էջ): Նրանում եւս առաջին
գրքում արժարձուած նիւթերի շուրջ է
խօսուում: Բայց կոյ առնուազն երկու
հիմնական կառուցուածքային տարբերու-
թիւն: Նախ՝ ի տարբերութիւն առաջին
գրքի, շարադրանքի փակագծերը քաջ-
ւած են եւ հանրային հարցերի շուրջ
խօսուելիս յիշատակուում են իրական ու
հանրայաթ անունները, թուականներն
ու դէպքերը: Այլեւս այլարանական լե-
զու չի դործածուում: Ի հարկէ, կան որոշ
բացառութիւններ, որոնք շարադրանքի
հետ են կապուած: Արդա՞ շարադրանքը
ցրուած չէ, այլ՝ ամփոփ, գեղարուես-

տական խտտապահանջութեամբ: Պատմողը հիմք է ընդունում իրեն, իր ընտանիքը՝ կնոջը, աղային, աղջկան, զոքանչին, «իր հին բարեկամ» Անտոն Զինիկին ու զանազան ծանօթներին: Մնացեալը հիւսում է այդ կորիզի շուրջ, ներկայացրեցելով հասարակական մտքի ու վարքագծի այլեւայլ ուղղութիւններ, իրականութեան բնաշրջման այլեւայլ կողմեր:

«Լուսաշող ապագան» պատկերացնելու համար աւելի լաւ է թարգմանել գրքին կցուած հրատարակչական համառօտ բացատրագրի մենագոյն մասը: Այնտեղ ասուած է հետեւեալը.

«Վերջապէս բարձունքներ»-ն իրենցից ներկայացնում էին ծաղր, այդ բառի ըսկրգրական, հնագոյն իմաստով, զանազան ժանրերի ու ոճերի խառնուրդ՝ փլիլիսոփայական ու ընկերաբանական խորհրդածութիւնների գերակշռութեամբ: Գիրքը զարմացնում է իր ուժով, խորութեամբ եւ մտքի անոգո՛ք զառնութեամբ: Զինուկեի ներկորդ գիրքը, ոչինչ չկորցրնելով վերելում յիշատակուած յատկութիւններից, ամբողջովին պատկանում է գեղարուեստական գրականութեանը: Գա խորհրդային ազատամիտ մտաւորականի, «վաթուռականի» այլասերման, բարոյական կործանման պատմութիւնն է, որը սկսել է առաջադէպ շինել ստալինականութեան դաժան ձմրանը, բայց իրապէս բարձրացել խորշուղեան «ճնհալի» ժամանակ: Զինուկեիը ցոյց է տալիս խորհրդային հոգեւոր կեանքի բոլոր կարեւորագոյն ընթացքներն ու երեւոյթները՝ պատերազմի սկզբից մինչեւ մեր օրերը, այդ կեանքի ամբողջ թշուառութիւնը, ամբողջ կեղծութիւնը, ամբողջ մեռեալ ընդարմացումը: Յայց են տրուած նաեւ ըմբոստները, տարեց ու երիտասարդ, որոնք հաւատարապէս մերժում են սուսմ ու մեռելութիւնը, եւ հաւատարապէս չեն իմանում, թէ ինչ հակադրեմ մահուան այդ թագաւորութեանը:

«Ի տարբերութիւն «Վերջապէս բարձունքներ»-ի, Ալեքանդր Զինուկեի նոր գիրքը այլաբանութիւն չէ: Գործողու-

թիւնը տեղի է ունենում ոչ թէ երեւակայական երանկում, այլ՝ իրական Մասկուսյում, պերսոնաժները յիշեցնում են իրական եղելութիւններ եւ իրապէս գոյութիւն ունեցող անձանց»:

Զինուկեի վերջին գիրքը՝ «Փիլիբայիմ պատեկի յիշատակարանը» (114 էջ), ներկայացում է իբրեւ «Վերջապէս բարձունքներ»-ի մի բեկոր, որը գրուել է նոյն ժամանակ, բայց պատահաբար «կորել» եւ վերատին երեւան եկել միայն գիրքը սպուկուց յետոյ: Գրքի նիւթը խորհրդային եւ յարակից երկրներում «կառուցուած» «իրական սոցիալիզմ» է: Դա խորհրդային ատօրեայ կեանքի ներկայացումն է՝ որոշակի գիրքերից եւ որոշակի սոնով: Այդ գրքի վերաբերեալ կողմնակի բացատրութիւններ տալու փոխարէն՝ նախընտրելի է ամբողջովին թարգմանել Զինուկեի մի կլոյթ, որով հեղինակային բացատրութիւններ են տրուած սեփական գրքի վերաբերեալ: Յօդուածի վերջագիրն է՝ «Մտացողը՝ ծիսական գոն» («Մտացողը՝ ծիսական գոն»):

Միայն արժէ յիշել, որ «Մտացողը» բառի փոխարէն, ըստ բառարանային բացատրութեան, կան նաեւ «հերձուածող», «աղանդաւոր» եւ ուրիշ բառեր: Բայց տունեալ դէպքում յարմարը «Մտացողն» է: Արդէն գիրքն սկսում է հետեւեալ սոցիոլով. «Եւ այսպէս՝ ես ուրացող եմ: Աս իմ պաշտօնական մականունն է: Ի՞նչ բան է ուրացողը: Ճշգրիտ սահմանումը գիտեմ միայն պետերը: Ես կարող եմ տալ սոսկ մտաւոր նկարագրութիւնը»:

Բացի այդ, երբորդ գիրքը գրուած է սուալինի՝ «Վերջապէս բարձունքներ»-ի ոճով ու ոգով: Այլաբանական սկզբունքը մնում է թէ՛ առաջաբանում եւ թէ՛ մանաւանդ, բուն բնագրում: «1978, Մասկուս» թուարկում ու տեղագրուած վերջաբանը մի քիչ տարբեր է՝ աւելի բաց ու բացատրական, եղբակացութեան ու ամփոփման կարգով: Այդ վերջաբանի դրոյթները տարբեր բառերով արտացոլում են եւ այստեղ ներկայացուող ինքնաբացատրական յօդուածում:

Ահաւասիկ այդ յօդուած-կլոյթը:

Վ Ե Ր Ձ Ա Ր Ա Ն Ը

«Գիշերային պահակի յիշատակարանը» յղացուել է իբրև «հորաբաց բարձունքների» բաղկացուցիչ մաս: «Բարձունքների» հիմնական գաղափարներից մէկը կայանում է հետեւեալում: Հասկանալու համար, թէ ինչ բան է իրական կամուսնութեան (կամ սոցիալիստական) հասարակութիւնը՝ նրա աւանանդութիւնը պէտք է սկսել նրա անհատարական մասի վերլուծութիւնից, որն ունի ամբողջի էական յատկութիւնները, այսինքն՝ միջին-տիպական որեւէ ձեռնարկութեան կամ նիւնարկութեան կեանքի վերլուծութիւնից, կամ անհիգմի բջիջի վերլուծութիւնից: «Յիշատակարան»ում եւ ուշադրութիւն եմ դարձրել այն իրազուրկեան վրայ, որ կամուսնութեան բջիջների մոտիւրացեալութեան մէջ վճռական դերը պատկանում է գրասենական, այսինքն՝ երկրորդ ու աւելի բարձր մակարդակի բջիջն, արտադրական բջիջների համեմատութեամբ:

Կամուսնութեան բջիջների վերլուծութիւնը պարզում է, որ նրանք ունեն բարդ կառուցուածք: Մարդկանց զործարար սկզբունքով բաժանելու կողմէն՝ նրանցում տեղի է ունենում մարդկանց բաժանում նաեւ ըստ յատուկ ընկերային դերերի: «Բարձունքներ»ում նրկարագրուել են բազմաթիւ բնութագրական պերսոնաժներ՝ այդ դերերի կրողները: «Յիշատակարան»ում այդ նկարագրութիւնը շարունակուած է: Այստեղ մտնուարարական նկարագրուած է այսպէս կոչուած «կարգին մարդը»: Բայց այստեղ գլխաւոր ուշադրութիւնը յատկացուած է անհատների մի յատուկ կարգի, որոնց պաշտօնապէս կոչում են ուրացողներ: Այդ կոչումը ճիշդ է արտայայտում այդ անհատների իւրաշարժութիւնը եւ հասարակութեան վերաբերմունքը նրանց հանդէպ:

Ուրացողը վերին աստիճանի հետադիմական երեւոյթ է կամուսնութեան հասարակութեան մէջ: Դա այլախոս (գիտիչեւ) չէ, յամենայնդէպս, ոչ անպայման այլախոս: Ուրացողին ամենից յաճախ չի յաջողում հասնել այլախոսութեան: Դա հաւաքականութեան անդամ է, որը այս կամ այն պատճառով իրեն հակադրում է հաւաքականութեանը: Օրինակ, մի որեւէ կարեւոր հարցում նա արտայայտում է մի կարծիք. որը չի համապատասխանում հաւաքականութեան կարծիքին, եւ յամառում է դրա մէջ:

Շարժային ուրացողը չունի պաշտօնական կայուն դիրք, երաչակ. կապեր արտասանանցիների հետ, բարձր եղանակով ազգականներ եւ ինքնապաշտպանութեան այլ միջոցներ: Նա բացարձակապէս անպաշտպան է հաւաքականութեան իշխանութեան դիմաց: Իսկ քանի որ հաւաքականութիւնը, նրան իր ուժերով թեկնուց յուսահատուելով՝ իր միջից գուրս է երսում, ապա նա խազալիք է գառնում պետական անվտանգութեան մարտիմների, միլիցիայի, տեղական իշխանութիւնների ձեռքում: Հասարակութիւնը ուրացողների հետ հաշիւ է մտքում սովորաբար առանց որեւէ գաղափարացի յէպի (սենսացիայի), աննկատելի՝ կողմնակի մարդկանց համար:

Բայց ամենից հետադիմականը՝ հասարակութեան այդպիսի

ուրացողներ ունենալու օրգանական պահանջն է: Նրանց զէմ պայտարելով՝ հասարակութիւնը անհրաժեշտաբար ծնում է նրանց: Ինչո՞ւ: Որպէսզի նրանց զէմ պայտարի: Նրանք ծնում են իրրիւ ծիսական գոհեր, առանց որոնց անըմբռնելի է գաղափարախօսական հասարակութիւնը: Երբեմն նրանք ուրացողներ են դարձնում իրենց կամքին հակառակ կամ պատահաբար: Դրանով իսկ ելք է տրուում հաւաքականութեան մէջ կուտակուած դժգոհութեանը, բայց այնպիսի՝ հետեւանքներով, որպէսզի մնացեալ դժգոհները չհամարձակուեն մնան մի բան անել:

Ուրացողի հետ հաշիւ տեսնելը մարդկանց տալիս է տեսանելի դառնելու չէզոքացում հենց դժգոհութիւնը: Դա գարմանալի է. ուրացողները արտայայտում են ընդհանուր դժգոհութիւնը, բայց այն արտայայտում են իրրիւ միայն իրենցը, այնպէս որ՝ նրանց հարուածում են հենց դժգոհներն իրենք: Հարուածում են նաեւ նրա համար, որ ուրացողները համարձակուում են անել մի բան, որը չեն համարձակուում անել մնացեալները: Ի զէմ, ուրացող են դառնում ո՛չ թէ ամէնից դժգոհներն ու ո՛չ ամպայման դժգոհները: Իմ նկարագրած ուրացողը այդպիսին է դարձել զուտ սղամարդկային յատկութիւնների բերումով, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս որ ռազմականուած հերոսական արարքներ էին գործում ամէնից յաճախ ո՛չ թէ մոլեռանց կոմունիստները, այլ՝ պարզապէս տղամարդավարի խիզախ ու ինքնագոհ մարդիկ:

Արդեօք շա՞տ են այդպիսի ուրացողները: Բացարձակ մեծաբեամբ՝ շատ, իսկ համեմատաբար՝ անչափ քիչ: Բացատրեմ, թէ ինչ նկատի ունեմ: Խորհրդային Միութեան մէջ դժգոհներ շատ կան՝ հասարակութեան բոլոր խաւերում: Բայց այդ իրողութիւնն ինքնին դեռ ոչինչ չի ասում: Խորհրդային հասարակութիւնը բնական կարգով բաժանուած է բազմաթիւ բջիջների՝ սկզբնական հաւաքականութիւնների: Նման բջիջների մեծամասնութիւնը «առողջ» է, այսինքն՝ հասարակութեան միաձուլութեան տեսակետից յուսալի, իշխանութիւնների ցուցմունքներին հնազանդ եւ հետեւում է դիկավալութեան գլխաւոր գծին: Ընդամենն նրանք սովորաբար բաւական «հասուն են քաղաքականապէս», — սա պաշտօնապէս ընդունուած արտայայտութիւնն է, — որպէսզի լինեն այդպիսիք՝ առանց վերելի յատուկ թելադրանքների, հաւաքականութեան դրա համար վարժեցուած անդամների ինքնագործունէութեան բերումով:

Այդպիսի բջիջներում մշտապէս կան դժգոհներ, բայց ուրացողի մակարդակին միաժողով են հասնում: Նրանք այդտեղ հագուադէպ բացառութիւն են: Հաւաքականութեան ներքին կեանքի վրայ նրանք յատուկ ազդեցութիւն չունեն: Իրենց հաւաքականութիւններից դուրս շարժուելով՝ նրանք, ըստ կեանքի ընդհանուր պայմանների, չեն կարող կազմել ինքնուրոյն կենսունակ բջիջներ, քրոնք նրանց տային հասարակագործայն հաց եւ պաշտպանութիւն: Եթէ նրանք միանան՝ նրանց միութիւնը ապօրինի կը լինի:

Ուրացողները մեծ մասամբ կործանուած են միայնակ կամ «վերադաստիարակուած» իշխանութիւնների կողմից դրա համար յատ-

կապէս նախատեսուած վայրերում: Ուրացոյի ճակատագիրը կանխարշուած է: Թէ ե՛րբ եւ ի՛նչ ձեռով նա կը բեկուի՝ դա կախուած է պատժիչ մարմիններին ու իշխանութիւններին կամէից ու հաշիւներէց: Եթէ նոյնիսկ դէպքը աննշան է եւ ուրացոյի հետ համեմատաբար մեղմ են վարուած, նա, միեւնոյն է, դատապարտուած է: Հոգեբանօրէն նա հատուած է արմատից՝ հենց սկզբից, եւ այլեւս երբե՛հ չի ելնի բաւականաչափ բարձր:

Ուրացոյի ճակատագիրը տխուր է նաեւ նրա անձնական, կենցաղային կեանքի իմաստով: Կուսակցական ընկերային յարաբերութիւնները թափանցել են մարդու կեանքի բացարձակապէս բոլոր կողմերը: Նրանք մարդու մէջ եւ նրա կեանքում ո՛չ մի մտերիմ անկիւն չեն թողնում, որտեղ մարդ կարողանայ զգալ իրեն ո՛չ թէ պարզապէս հասարակութեան անդամ, որի մէջ իշխում է շահաւակաւորութեան շահերը բարձր են անձի շահերից» սկզբունքը, այլ՝ ուղղակի մարդ, գերիշխան էակ, որն իր համար ունի ինքնաբաւ արժէք:

Ուրացոյը թափուելու տեղ չունի ո՛չ միայն աշխատանքի իմաստով, այլեւ՝ իր կենցաղային ու հոգեւոր կեանքի իմաստով: Ներքան հերտապնդում են բոլորը՝ հարազատները, բարեկամները, պատահական ծնոջայիցները: Նրա թափուած մտքերը այսպէս թէ այնպէս յայտնի են դառնում իշխանութիւններին: Եթէ նոյնիսկ նրան յաջողուի տեղեկել իր մտքի մի փոքր աշխարհը, դա, միեւնոյն է, դատապարտուած է փրկուման, քանի որ դա կարճագոյն պիտոյնաժամերն անհամապատասխան են նրանց միաւորման հենց եղանակին: Այսպէս, բնակարանների նորոգման ոչ-օրինական խումբը կարող է կայուն լինել միայն այն պայմանով, եթէ նրա անդամները հարբեցողներ են, խոտանարարներ, մտաւոր առոււմով նախամիտ մարդիկ, խաբեղաներ, այլ ոչ թէ բարոյական համագումներ ունեցող բարձրակիրք մըտաւորականներ: Սիրային յարաբերութիւնները կարող են անցու ու թեթեւ լինել ռուս փոխադարձ խաբէութեան եւ ձեւացնելու պայմանով, այլ ոչ թէ հնատարազ հոգեւոր միասնութեան եւ միմեանց անպայման հաւատարիմ լինելու եիման վրայ:

Սրանից չի բխում, թէ հասարակութեան միւս անդամները, որոնք ուրացոյ չեն գառնում, ունեն իրենց երջանիկ, մտերիմ փոքր աշխարհը, որն անմատչելի է համակարգի ընդհանուր օրէնքների վերահսկողութեանն ու ազդեցութեանը: Նման մի փոքր աշխարհ նրանց համար անկարելի է առուել նա: Բայց նրանք չեն ել զգու՛մ դրա կարեւորութիւնը, նրանք դա ընկալում են իրրեւ սովորական, առօրեայ կեանք: Իսկ ուրացոյ դառնալով՝ մարդ կառչում է նման փոքր աշխարհի հեռաւորութեանը, ինչպէս խեղդուող ծղօտին: Նա տեսնում է, որ այդպիսի բան չկայ, եւ նրան մէկ բան է մնում՝ սպասել, թէ հասարակութիւնը ե՛րբ գոհարբման ծրարատարութիւնը կը հասցնի մինչեւ սահմանուած վայրեանը: Դրանով էլ աւարտում է իմ գիրքը:

ԱԼԵԿՍԱՆԴՐ ԶԻՆՈՎԵԻ

Յ. Պ Է Բ Պ Է Բ Ե Ա Ն

Մ Ո Ւ Տ Ք՝
ՈՐԲՈՒՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ ՆԵՐՄ

Բ.— ՓՈՐՁԵՐ ԱՄԷՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ՎՐԱՅ

«Փորձը» վիպակին մէջ, Որբունիի հարցերուն մեծ մասը երևան կու գան արդէն: Անանուն արկարը այն մարդն է, որ ընկերային-տնտեսական սուր տառնապի մը մէջ կը կոչուի իր պատասխանատուութիւնները ստանձնելու: Ան պէտք է աշխատանք գտնէ, յարմարի շրջապատին եւ լուծէ իր անձնական հարցերը:

Ատմէին մակարդակի վրայ կու գայ ընկերային-տնտեսական տառնապը- «Մայրս կ'ատր գիտ: Ազատութիւնն աւ անօրութիւնը այդպէս կը հրամայէին: Զբաղութիւնը գտնելու իրարմէ մեր այնքան մաքուր եւ անբաժանի սիրով կապուած սրտերը, որ այժմ թշնամեմքը կ'անել, կ'ուռնանար մեր անհագ օրերուն համեմատութեամբը» (էջ 15):

Գանական ֆուսկաններու վերջաւորութեան դրուած վիպակ մը, բնականաբար, պիտի ազդուէր համաշխարհային տարողութիւն ստացող տնտեսական ցնցումէն եւ այդ թրականութիւնը, իր թուր երեսներով, պիտի անդրադառնար երիտասարդ հեղինակին վրայ:

Ի՞նչ է հիմնական տիպարին հարցը: Նման կացութեան մը մէջ, ուր տան պատասխանատուն կամ հայրը մահացած է, կը սպասուի, որ ընտանիքին անդրանիկը այդ գերը ստանձնէ, իսկ ան պատրաստ չի թուիր նման պատասխանատուութեան մը:

Յորքին մէջ, ազգային հարցը պարապայական է հոռ եւ շեշտը հիմնականօրէն կը դրուի մարդու զոյատեւումին վրայ: Անցեալին բարօր վիճակ մը ունեցած ընտանիքը իր տեղափոխութեամբ, նոր շրջապատով ու կացութեամբ, բնականաբար, դժուար կը յարմարի իր իրականութեան հետ:

Միջին դասակարգի բարոյական մը կայ կամ ընդհանրացած նման հասկացողութիւն մը, որուն մէջ կազմաւորուած է ընտանիքը- եւ երբ այսպիսի տնտեսական անտանելի կացութիւն մը կը ստեղծուի, նման ենթահողով տիպարներ չեն կրնար պատշաճիլ: Հիմնականօրէն, այս մեկնակէտէն պէտք է դիտել վիպակը ու հոն դրուող հարցերը:

Երիտասարդը իր գիբերուն կապուած մարդն է, պատրաստուած ուրիշ ձգտումներով եւ սպասումներով եւ, հասկնալի կերպով, ներքին հաւատարմկըութիւնը կը խախտի, երբ իրմէ կը պահանջուի գործ գտնել եւ սուրնը ապրեցնել: Այս իսկ պատճառով՝ ան կը քաշուի իր ներքին աշխարհին մէջ եւ շարունակ կ'երազէ կամ իր մտածութիւնը ուրրտին մէջ կը կորսուի:

Այս մէկը ունակութեան վերածուած է իր մէջ, որովհետեւ գործի պատճառով իր երկար թափառումները գործնապէս ոչինչ կ'ըսեն այս ուղղութեամբ: Մինչեւ իսկ երբ բարեկամ մը՝ Դեւոնդ, նաւային մեծ ընկերութեան մը՝ նաւահանդիստի ամբարտակներու նորոգութեան աշխատանքին մէջ իրեն համար գործ կը կարգադրէ, երբ երկրի մտերուն վրայ քարտէ հեղուկով հին ներկը կը մաքրէ, ծովէն ու ճամբարդութիւններու երազէն տարուած կ'էլնայ, կը հիւսնադանայ եւ վերատին անգործ կը մնայ...

Եթէ վերոյիշեալ տուեալը նկատի ունենանք, մեղի համար այլեւս մինչեւ իսկ կասկածելի կը թուի հիմնական տիպարին աշխատանքի ատակութիւնը: Այս պատճառաւ ան պիտի երթայ միշտ երազայինին, ոչ-իրականին եւ իր արտաքին յարաբերութիւններուն մէջ կայունութիւն կամ հաստատակը՝ ուրիշ պիտի չզսնէ: Եարժապատկերներու սրահներուն դիմաց իր երկար թափառումները, բաղձանքը անոնցմէ մէկը ըլլալու, իր անունն ու պատկերը այնտեղ տեսնելու, խորքին մէջ ինքզինք ջնջելու, երկրին յարմարելու, աղքատութենէն դուրս գալու եւ ընդունուած-յաջողած քաղաքացի ըլլալու ձեռնարկ մըն է, որովհետեւ այդ մէկը իրեն անուն մը պիտի տայ(1), հռչակ եւ հարստութիւն պիտի բերէ:

Այս կացութեան բերումով՝ թէ՛ իր գոյութեան եւ թէ՛ սիրային-սեռային փորձերը (հերմակ գոգնոցով սպասուհին, էջ 61-63) մտադրութեան կը դասապարտուին: Ատենք բոլորն ալ յարմարելու փորձեր են՝ տուեալ ժամանակաշրջանի եւ վայրի տուեալներէն մեկնած:

Վերակրի աւարտին երբ կը մեռնի մայրը կամ ինք կը կործնէ, թէ մեռած է, ան իր գրքերը կը տանի ծախելու, այդ գծով որոշ ծախսեր հողալու համար: Հիմնականորէն, գրքերը իր նախկին աշխարհին հետ (ներքին իմաստով) դիտարկ կայն են, այսինքն՝ դրական-մշակութային ձգտումներուն, բարոյական արժէքներուն, երազի աշխարհին, եւայլն: Մնացեալը ծառն է: Գրքերու փոխարժէքը ձեռքին մէջ երբ տուն կը վերադառնայ՝ կը կողոպտուի երկու պոռնիկներու կողմէ, ինչ որ կը նշանակէ, թէ մինչեւ իսկ երբ վայտակարէն ձգտումը կամ բնազդը կայ, փորձառութիւնը կը պակսի իրեն...: Այս հոգեվիճակին մէջ՝ մայրը մահացած, գրքերն ու դրամը կորսնցուցած՝ կը փախչի ու կը փորձէ Սէնի ջուրերուն մէջ անձնապահ ըլլալ: Կամուրջին տակ պատկած աղջկան գոգնութիւնը, մեկնումը եւ անձնապահութեան քաղաքագրին հրաժարումը՝ սկզբունքով նոր մարդուն մեկնակէտը պիտի կազմեն: Պիտի ենթադրուի, թէ ան բան մը սորված է փորձերէն, սակայն պիտի տեսնենք, թէ ան միշտ պիտի դառնայ սկզբնական կացութեան, սպրեւու փորձը պիտի կրկնուի միշտ, աւելի լայն ծաւալի վրայ:

Եթէ ընդհանուր պատասառի մը վրայ դիտենք հարցը, կը տեսնենք, որ ամբողջ փորձը, դիտակցուած կամ անգիտակից, տուեալ կացութենէն փախուստ տալու ճիգ մըն է: Մայրը, որ խարխուր կը կազմէ հին աշխարհին, արժէքներուն եւ բարոյական ճնշումի տակ կը պահէ ազան՝ ստանձնելու իր պատասխանատուութիւնները, մինչեւ իր կարծեցեալ մահը կրնայ պահել զինք այդ յարկէն ներս, օրմէ ետք ան փախուստ կու տայ: Միւս կողմէ՝ անանուն տիպարին կեցումը փախուստ մըն է ամէն տեսակ պատասխանատուութիւններէ, ինչ որ կարծէք կը մասնէ, թէ տիպարը այդպիսի քստանձնումներ կատարելու թատկ անձը չէ:

Ամէն պարագայի, շահագործումի եւ գրկուածնիքու այս աշխարհին մէջ, բարոյական դատումները մասնաւոր արժէք չունին, որպէսզի այդ է՝ մաստով իր փախուստը դատապարտուի կամ պատասխանատուութիւններէ իր իրաւափութեամբ դրական կամ ժխտական գնահատումի ենթարկուի: Վերջ է վեր-

լոյ, չբնականորէն դրական շատ բան չի կրնար բռնել: Անգործութիւնը, գրամի շահագործումը, սեռային զրկումութիւնը, որուն իբրև հետեւանք դիւրութեամբ պիտի կողոպտուի պոստիկներու կողմէ եւ, իր կարգին՝ շուտով գոհեր պիտի փնտռէ: Ընկերային մակարդակի վրայ, շահագործուածին շահագործումն է իր նմաններուն վրայ, յարձակողականութիւնն է՝ սխալ տեղ ուղղուած, որ հլթ չունի: Նման ընկերութեան մը մէջ, մինչեւ իսկ յաջողած կարծուածները կ'իյնան նոյն շրջագծին մէջ. բեմադրիչին հետ իր հանդիպումը այս մէկը կը հաստատէ:

Ինչպէս ալ բացատրենք տիպարին անուն ունենալու կամ չունենալու պարագան, վերջ ի վերջոյ, կ'ունենանք կէտ-շափլիեան տիպար մը, որ զըրկուած է ամէն ինչէ, գրամ չունի, գործ չունի եւ չի թուիր, թէ կրնայ ունենալ եւ կը մնայ իր առանձնութեան մէջ մխրճուած:

Բարեկամութիւններու բացակայութիւնն ու մտածումներուն հետ շարունակական թոբէջը կը յայտնաբերեն հերոսին ու հեղինակին ամէնէն հիմնական գիծերէն մէկը՝ առանձնութիւնը, և այս գիծը յաճախ պիտի յայտնուի:

ԹԵԿՆԱԾՈՒՆ

«Ըւ եղև մարդուն վրայն ատժամարար կը ցատկենք, հետեւելու համար պիտաւոր տիպարին՝ Մինասի զարգացումին: Յամենայնդէպս, Որբունի որբան ալ փորձած ըլլայ հոն հալածուածներու հիմնական հարցերը մէկ գործի մէջ փոխանցել, խորքին մէջ, իբրեւ ստեղծադրութիւն, առանձին գործ է եւ նախընտրելի է իբրեւ շարքին մէկ օգակը չընենել զայն: Այլ կէտ մը եւս, որ որբան ալ պարագայական թուի, թեյադրական է այս իմաստով. «Ըւ եղև»ի հերոսը թոման է, իսկ յաջորդող գործերուն մէջ հերոսը պիտի կոչուի Մինաս: Ճիշդ է, որ խառնուածքներով կամ իբրեւ անհասականութիւն գրեթէ նոյն տիպարներն են երկուքը, սակայն անուններէն իսկ սկսեալ, տարբերութիւնը բացայայտ կը դառնայ:

«Թեկնածուն» 38 տարի ետք կը սկսի այն կէտէն, զոր «Փորձը» ձգած էր: Հոն այլեւս հացի, այրիքն՝ անտեսական սուր տաքնապը ամէն վայրկեան չի մրճահարեր հերոսը, ան գործ ունի, անուն եւ սէր (ամէն ատումով): Անշուշտ զարգացում մը կայ այս բոլորին մէջ, սակայն այս թւումը կը բացատրէ հերոսին կացութիւնը:

Վէպը կը սկսի Վահագնի անձնասպանութեամբ: Զուգակցումը խորհրդանշական է անշուշտ — «Փորձը»ի աւարտին Մինասին անձնասպան ըլլալու փորձը եւ կեանքին վերագառնալու որոշումը, իսկ «Թեկնածուն»ին սկզբնաւորութեան Վահագնի մահը, բնականաբար, կ'առնչուին ընթերցողի մտքին մէջ: Վահագնի հետ ազգային հարցն ու հայու-թուրքի յարաբերութիւնները երեւան կու գան: Ազգային հարցը, իր սփիւռքեան երեւոյթով, շարդի, աքսորի եւ թուրքի հետ իր հոգեբանական ու ընկերային յղումներով ո՛չ մէկ ատեն այսքան սուր կերպով դրուած է Որբունիի գրականութեան մէջ: Որբունի կարծէք կ'ուզէ հարցը այս ձևով տեղ մը դնել ու սպառել (ինչպէս նախապէս սուր կերպով դրած էր ընկերային տաղնապը) եւ շարունակել իր ընդհանուր ընթացքը: Ամէն պարագայի, բազմաթիւ նշաններ ու ակնարկութիւններ կ'ըլլան, որոնք կու գան Մինասի ու Վահագնի սերտ կապը մասնելու, յաճախ մինչեւ իսկ մտածել տալով, թէ նոյն տիպարն են, երկու տարբեր զարգացումներով, կամ՝ առնուազն գիրար լրացնող գոյք մը կը կազմեն:

Առաջին հերթին՝ Մինաս առած է Վահագնէն անոր սահմանուած աշխատանքն ու տեղը:

«ԶԼ՞ որ Վահագնի գործը ձեռքէն խլած էր այն օր, երբ Արգար առաջաբիւծ էր իրեն: Ինչպէ՞ս ընդմիջեց... Ձեռքով-տոքով մէջ նետուեցաւ: Կոյնիսկ պահ մը վախցաւ, որ Վահագն իրմէ առաջ ընդառաջէր առաջարկին:

... Այդպէս, իմէր ժառանգարդն էր եղած այնպիսի ամէնէն չճառար հայուն, որ իրեն ձգած էր անհաշուելի ժառանգ մը: Եթէ այն օր անպատկառ եղած չըլլար, եիմա Վահագն որչ պիտի լլլար շնորհիւ Հոռոսանիսի, որ գիտէ փրկել մարդուն արժանապատուութիւնը: Ինքն էր Վահագնի մահուան պատասխանատուն» (էջ 29):

Հոռոսանի իրեն ո՛չ միայն դարձ տուած էր, այլև սեռային ու ներքին աշխարհը հասանցուցած: «Հոռոսանի գիտէ ինչպէս տղայ մը մարդու կը փոխեն, իսկ Վահագն տղայ էր մնացած» (էջ 30): *Հոռոսէ կը կատարուի ճամբաներու իսկական բաժանումը: Վահագն կը մնայ նախկին հանգրուանին. անկարող անկէ դուրս գալու («Հայերը անցեալէն դուրս գալու անկարողութեան մէջ էին», էջ 46), իսկ Մինաս կը մնայ միւս աշխարհը մտնել նաեւ:* իրեն համար օտարն ու հայկականը հակադրուողի դիրքերով չեն ներկայանար:

Ամէն պարագայի, երբ Մինաս կը խօսի Վահագնի անվերջ թափառումներուն մասին, շարունակ քաղաք, փողոց ու տուն փոխելու մասին, իր անձէն փախուստ տալու եւ կեանքի իրականութիւններէն վախճալու՝ այն անպատուութիւնը կ'ունենանք, որ Մինասի մասին է խօսքը:

Իսկ Վահագնի տիկնոջ ուղղած հերոսին նամակը, որ գիտակցութեան մէջ շարունակ կու գայ, պատճառ կը դառնայ, որ Մինաս իր մղումներն ու շարժումները այս գծով վերլուծումի ենթարկէ: Ինչպէս ան կ'անդրադառնայ, այդ նամակը կարծէք անուղղակի հրաւեր մը եղած է Արշալոյսին հանդիպելու, այսինքն՝ Վահագնի տիկնոջ, զայն թակարդելու (էջ 52): Պարզապէս իր պատասխանատուութիւններէ խուսափումն է, որ թոյլ չի տար նման ստանձնումներ կատարելու (անշուշտ, նման կապ մը զինք պիտի մըտցընէ հայութեան, հայ ընտանիքի կամ որոշ ձեռի կենցաղի մը մէջ, որմէ փախուստ տուած է):

Մինչեւ իսկ Չիայի սպանութեան մէջ, որ Վահագնի ձեռքով կը կատարուի, շարժումներու գծով անուղղակի մասնակցութիւնը կայ Մինասին: Ան է, որ թուրքը կը ներկայացնէ Վահագնին: Խոսակցութիւնները երեքով տեղի կ'ունենան, եւ այլն:

Այս բոլորը պէտք է բաւարար ըլլան՝ երկուքին նմանութիւններն ու յարաբերութիւնները յատկացնելու համար:

ԱՅԳԱՅԻՆԻՆ ՅՂՈՒՄԸ

Վահագնի մուտքով հարձուածներու շարքին մէջ կու գայ տղային տապանալը՝ երկու մակարդակներու վրայ: Առաջինը՝ հայ ու թուրք կապն է, որ շատ բարդ ու թանձր շրջադիժի մը մէջ կու գայ, միւսը՝ օտարի ու հայու պարագան է, որ յաճախ կը զուգակցուի առաջինին:

Վահագնի խառնուածքն ու հիմնական մտածումները կը յայտնուին իր շուրջ 40 էջոց նամակին մէջ, որ ուղղուած է Մինասին, առաջինին անձնապանութեան արարքէն առաջ: Վահագնի համար հայութիւնը վրէժխնդրութիւն է եւ ամէն հայ իր մարմինին մէջ կը սնուցանէ թրջասպան մը (էջ 61):

Այս ձեւով, Վահագնի համար հայութիւնը ախտ մը կը դառնայ (աշխարհիւնը հիւանդութիւն է, վրէժի հիւանդութիւն», էջ 42), եւ նման անհատները մէկ մասնիկը կը կազմեն այն փաղանդին, որ չի կրնար իր անցեալէն դուրս գալ (էջ 46): Եթէ հարցը այդ ոճերին մէջ տաճականփակուէր, դեռ կարելի էր ենթակային շարժաբեկները որոշ չափով վերլուծել: Ծաթմայի կողմէ 12 տարեկան Վահագնի արդիգրումը եւ սեռային ախտազին մոլութիւններու աշխարհը, որ պատանին թէ՛ կը փնտոնէ պահը եւ թէ մահուան մէջ կը զգայ. «Ինձի թուեցաւ, թէ երկար ժամեր մահուամ մէջ ապրած էի: Կեանքը տանելի դարձնելու միջոցը գտած էի. կեանքը ապրելու՝ մահուամ մէջ ապրելով» (էջ 69):

Մահուան եւ սեռայինի այս կապակցումը պերճաբան է Վահագնի հոգեկազմութեան գծով եւ իր ամուլ, ստեղծումի անասակ կացութիւնը կը մատնէ: Թուրքը այլեւ սեռայինին հետ կու գայ եւ Ծաթմայի ընդմէջէն է, որ զայն սպաննելու (Ձիւն) սերմը կ'իյնայ ատելութեան անասակ Վահագնի մէջ: Այս ախտազին կացութիւնն է, որ Վահագնի ամբողջ կեանքին վրայ իր կնիքը կը դնէ: Ան այլեւս չի կրնար երեւոյթները բնականաբար ընդունել կամ տեղ մը տեղաւորուել, կայք հաստատել: Ան ամէն տեղ աղտոտութիւն կը տեսնէ, մինչեւ իսկ ամուսնութեան տառիկն օրը անկողինէն ու տունէն կը փախչի, որովհետեւ Հոն Ծաթման կ'ուրուազծուի, «ազատութիւն» կը դառնայ (էջ 75):

Հիմնականօրէն, Վահագնի աշխարհին զարգացումը տեղ մը հասած է եւ հոգեբանական կէտի մը վրայ կ'եցած: Ան այլեւս ատակ չի թուրք սեռային յարաբերութիւններ մշակելու. «Կիմը ազտատ բամ մըն է, անոր տաւած յուզումն է հրաշալիս» (էջ 127): Անշուշտ, նման արտայայտութիւններէ մեկնած եւ նկատի ունենալով, որ մինչեւ իսկ կնոջէ փախուստ կու տայ, ազգային անկարողութեան դասապարտուած կը տեսնենք Վահագնը: Այս ամուսնութիւնը որքան ալ որ հոգեբանական է, ինքն իր մէջ կը մնայ թելադրական — այս ընթացքը ելք չունի, չի կրնար ստեղծագործ, մարդակերտ եզրեր անել(2):

Ասոր յարգող կ'ուզակիրքն կազմուած երկրորդ զուգակցումը կ'ըլլայ այն՝ որ անդաջի օտարն ու թուրքը կը նոյնանան: Օտարը թուրքն է՝ անկարելին, եւ երբ Մինաս կը սկսի կապուիլ Նիքոլին, Վահագն կ'ըսէ՝ պիտի խաբուիս... Օտարին հետ կապը խաբուելու պէս բան մըն է, ինքզինքէն բան մը կրթանցնելու եղանակ մը, կողոպուտ մը հայութիւնէն: Փաստօրէն, Ձիւնի հետ իրենց յարաբերութիւնը այդ լրումին կը հասնի, որովհետեւ հայուհիի մը կապը Ձիւնին հետ՝ Վահագն կը նոյնացնէ Մինասի ու Նիքոլի յարաբերութեան հետ (էջ 93): Այսինքն՝ թուրքին սէրը եւ օտարին սէրը համահասարակ իրականութիւններ են եւ... թուրքին սպանութիւնը անուղղակիօրէն՝ օտարը սպաննելու անկարելի ճիգը կը դառնայ:

Գրեթէ նոյն կացութեան պիտի մատնուի իր զիրքերով ազգը փրկելու ելած բանաստեղծ Սարգիսը, որ պիտի խենթանայ: Սարգիսը չի՛ յիշեցնէր Ծահուրի Լոխուսը...

Այս ձեւով՝ Վահագնը կը մեռնի Մինասի մէջ, Այսինքն՝ Մինաս չի բռնէր Վահագններու, Սարգիսներու կամ Լոխուսներու ուղին: Հոգեբանս միջոցաւ՝ ան կը ճանչնայ իր ժամինը եւ այլեւս կը փնտոնէ «մարմինէն անդին», կը յարգի նաեւ օտարին հետ իր զգացական կամ ներքին աշխարհը շաղկի՛ Նիքոլին հետ իր յարաբերութեան սկսելով, սակայն... Եղիւ մարդը չի դառնար, մինչ բոլոր տուեանները կամ նշանները կ'ընթանան այդ ուղ-

զուժեամբ. ինչո՞ւ: Պատասխանը դժուար է տալ եւ հաւանաբար արդար պիտի ըլլայ հարցը հեղինակին հակասութիւններուն վերադրել, հակառակ տնոր, որ Որբունի միշտ հետեւողական չէ ինքն իրեն...:

Մինաս, վերջ է վերջոյ, Մինաս Երազեանն է, Երազեանցը՝ ինչպէս ինքզինք կը ներկայացնէ Վահագնի, իսկ, ինչպէս նախապէս ըսինք, Մինասի հիմնական ինչպէր խառնուածքային է, իր սուանձնութենէն եւ երազելու ձգտումէն կու գայ, այսինքն՝ որոշ շափով իրականութեան զանցումէն: Սակայն իր երազայինը տարբեր բան մըն է:

«Կը մախրեմորէր քայիլ, որովհետեւ քայիլով յամկարծ կը ծնէր իր երազային աշխարհը, ուրկէ ինքը ճամբայ պիտի բացար մտապատկերներու ընդմէջէն եւ քայիլը հասնելու համար», Եւսոյն (էջ 51):

Ինչպէս կը տեսնենք, Մինասի երազելը մտապատկերներու մէջ կորուստ աւելու աշխատանք մըն է, որ աւելի ներկան կը մշուշէ: Փաստօրէն ի՞ր երազներուն, այսինքն՝ նման նկարագրութեան մը այլքան զգալի կերպով ո՛չ հոս, ոչ ալ «Փորձ»ին մէջ կը հանդիպինք: Ուրեմն, ուրկէ՞ կու գայ նաեւ ո՛ր յս պատմութիւնը:

Բացատրութիւնը վարկած մըն է անշուշտ եւ զլիսուորաբար վարկածներու սահմաններուն մէջ կը մնայ: Իր նամակին վերջաւորութեան՝ Վահագն հետեւեալ տողերը կ'արձանագրէ.

«— Ա՛խ, իմ կեանքս ամբողջ վէպ մըն է:

«Վէպ մըն է ոչ թէ իր ապրածովը, այլ՝ պատմածովը: Նկատած եմ, որ բնութեանը գոնէ կէտը սուտ է: Երեւակայութիւնը անկատար կ'ամբողջացնէ հնարքներով եւ ամէն կեանք անկատար է: Այսպէսով կեանքը դժբախտաբար մըն է: Կեանքը երկրի վրայ ցնտուած խմոր է: Ամէն մարդ իր խմորը շաղուելով, ձեւելով ու ձեւաւորելով կը կատարելագործէ բնութեան անհաւարտ աշխատանքը» (էջ 94):

Նոյնը չ'ընէ՞ր Մինաս, երբ «Փորձ»ին ակնարկելով կ'ըսէ, թէ կամուրջին սակ աղջկան հետ պատահած դէպքը շինծու է, Չարեհն է, որ աւելցուցած է զայն: Սակայն Չարեհը հեղինակն է՝ Որբունին, որ բոտ Մինասի, կը գրէ այն՝ որ կրնայ տեղի ունենալ (կարելի է), եւ ոչ անպայման՝ իրականութիւնը: Այսինքն՝ կարելին հեղինակը կը շինէ, կեանքի անհաւարտ խմորէն զայն անեկով կը կատարէ մտապատկերներու աշխարհը: Թորքին մէջ, Մինաս, բանաստեղծ ըլլալով՝ նոյն գործը կը կատարէ եւ... Երազեանը կը մնայ:

Այս ձևով՝ հեղինակը կը պահէ իր հեռաւորութիւնը իր կեանքի վէպէն, այսինքն՝ մինչեւ իսկ ենթակայական նիւթին, իր կեանքի պատմութեան զիմաց, կը մնայ ատարկայական հեռաւորութիւնը: Մինաս աւելի ուշ եւս պիտի յիշեցնէ Չարեհը:

Վերապատմելով հարցին սկզբնաւորութեան, կրկին հարց կու տանք. — ինչո՞ւ Մինաս եւ եղբւ մարդը չի գտնար: Վահագնի մէկ արտասայտութիւնը որոշ լսոյ մը կը սփռէ այս ուղղութեամբ.

«— Ես քանաստեղծ քարեկամ մը ունիմ, — պատասխանեց Վահագն՝ Մինասին ճայելով աչքին ծայրովը, — ան կ'ըսէ, թէ եթէ կ'ազնա մայածը մութեան զգայմութիւնները ապրիլ, մեքոյով քամարգէ: Կարծես թէ մօրդ արգանդը կը մտնես ամէն անգամ: Այսինքն՝ ապահով, պատասխանատուութեան զուրկ վայր մը» (էջ 50):

Այս զգայմութիւնը անձանթ չէ Որբունիի հերոսին, հաւանաբար անոր հիմնական գաղափարներէն մէկն է(3): Ան միշտ կը փորձէ խուսափել պար-

աստիճանատուութիւններէ, որ կրնայ իրրեւ իր ազատութիւնը պահպանելու եղանակ մը թարգմանուի: Ընտանեկան պատասխանատուութիւններէն, ժօրը դիտելին առիւնէն, Արշալոյսէն եւ այլ թաղմաթիւ պատասխանատուութիւններէ փախուտար նոյն տեղը կ'երթայ: «Ու եղեւքի աւարտին, նոյն պատկերը կը կրկնուի, յստակօրէն թելագրական գտնաւորով. Սրբուհիին ապտակէն ետք՝

«Սրբուհիին գիտ թիւերուն մէջ սեղմած՝ կ'օրօրէր անխօս, եղբրամայրնրու օրօրումովը, միմչդեռ կը սկսէի կամաց-կամաց անդրադառնալ իրակամութեան, կտոր-կտոր կազմուելով երեխայի մը պէս, որ կը կազմուի, կ'աճի մօրը արգանդին մէջ եւ գգացի գլուխս, անդամներս, իրանս ու յանկարծ՝ ամբողջութիւնս» (էջ 226):

Ինչ որ կը նշանակէ, թէ Ռբրուհիի Հեռուր (Մինաս կոչուի թէ Քոմաս) լինելութեան մէջ է, դեռ չէ ամբողջացած, Վ. Օշականի բառերով՝ չըսելու համար, թէ չէ ծնած...

ԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅՈՒ

«Թեկնածու»ին հետ վէպի հարցը սուր կ'երպով մէջտեղ կու գայ: Ինչպէս վէպի վերջին էջերուն երեւան կու գայ, Մինաս նամակով մը իր ձեռագիրները, աշխնքն՝ վէպին սեւագրութիւնը կը դրկէ Զարեհին, որպէսզի դայն մշակէ: Սակայն նամակին մէջ գրուած է հարցը, Քրանտական վէպին առնչութեամբ դրուած վէճին ընդմէջէն («Մարտիգուհիին դուրս ելաւ ժամը հինգին», էջ 211) տուգնապէս հարցադրուածի կ'ենթարկէ: Իր փնտռածը դուռ հոգեկան պատմութիւն մըն է (էջ 212), հակառակ անոր, որ գիտէ, թէ կարելի չէ հոգին տեսնել մարմնի շարժումներէն դուրս (էջ 212):

Ուրբին մէջ, ինչ որ Ռբրուհի կամ Մինաս կը փնտռէ՝ դասական գաւարած՝ վէպին խախտումն է, որ պիտի չի յնայ Քրանտական վէպի անշարժութեան ու ներհայեցողութեան մէջ(4):

Ժամանակագրական յստակ կարգով ու կառուցով, մէկ դիտանկիւնէ, կամ՝ ամենազօր հեղինակին կողմէ դիտուած վէպն է, որ այլեւս անհանդիսու կ'ընէ Ռբրուհին: «Փարսի», իրրեւ վիպակ, առաւելաբար այդ սեռին հետեւած է եւ Մինաս, իր նամակին մէջ կը յայտնէ, թէ լաւ չի գգար այդ ուղղութեամբ: Որոշ չափով նոյն յղացքին հետեւած է նաեւ «Ու եղեւ մարդուն մէջ, սակայն հոս այդ մէկուն տկնարկութիւն չ'ըլլար, որովհետեւ «Հալած-ւածներ»ու շարքին մաս կազմելով հանդերձ, շղթային ընդհանուր շարքին մէկ օղակը չէ — կը մնայ առանձին եւ տարբեր:

Նման յղացքի մը կազմութեան գիտաւոր պատճառը ժամանակի հասկացողութիւնն է, որ այլեւս այն մէկ ուղղութեամբ, մէկ դժով ընթացող (ինչպէս որ կ'ուզէք բացատրել) ժամանակը չէ: Եւ ահա կու գայ ներկայի եւ իրականութեան հարցը, որովհետեւ ժամանակի կտորատուը գրութեան մէջ ամէն գործողութիւն կամ արարք ներկային կը բերէ:

«Այն միւս ներկան, գոր կը գործածենք մեր տվարակամ խօսակցութեան մէջ, խարուսիկ, լպրծուռ բան մըն է: Ինչպէ՞ս ներկայ կրնայ ըլլալ բան մը, որ հազիւ ապաստիւն փրթած, արդէն իսկ անցեալ է: Այդ ներկան պատրանք մըն է: Ան թէ՛ անցեալ է եւ թէ՛ ապաստի միաժամանակ: Ժամանակէ՞մ դուրս վիճակ մը, գոր աչքը մէկ անգամէն կը պարփակէ իր ամբողջութեանը մէջ, իբր թէ ամէն ինչ սքամադրութեանը սակը ըլլար» (էջ 77):

Ինչպէս կը տեսնենք, Հոս գործածուող ներկան ընթացիկ ըմբռնումով ժամանակին մէջ չ'իշխար, անիկա միշտ ներկայ է եւ այլեւս վաչք մըն է, ուր աչքը ումէն ինչ կը պարփակէ միաժամանակ: Գրութեան մէջ ա՛յս ժամանակն է, որ կը գործածուի գրողին կողմէ եւ ո՛չ թէ անցեալ-ներկայ-ապագանի ընթացիկ հասկացողութիւնը: Դանայեան տակառին օրինակով, ուրկէ ջուրը միշտ կը պարպուի եւ որ միշտ կը լեցուի, Որբունի աւելի եւս կը հիմնաւորէ իր մտեցումը:

Ասոր կը հետեւի, ընթացիկ ընկալումով, կառոյցի խախտումը: Նախ՝ իրականութիւնը կը ներկայացուի քանի մը կողմերէ: Գործը, որ կը բացուի Վահագնի անձնապատկերով եւ մինչեւ էջ 57՝ Մինասի մտեցումն ու վերլուծումները կու տայ՝ դէպքին եւ իրականութիւններուն, յաջորդող 38 էջերուն, Վահագնի նաժարին ընդմէջէն Վահագնի ընկալումն ու աշխարհը կը բերէ, ինչ որ յաճախ տարբեր մտեցում մը կը պարզէ: Ահա ունինք պատմողը (narrator), Մինասը եւ Վահագնը:

էջ 150էն անդին Հետաքրքրական խաղ մը կը պատահի՝ մէ՛կ Մինասի հետ ենք, մէ՛կ Վահագնի: Եթէ սկիզբը առանձին, եռաստղանի Հատուածներով կը կառարուի բաժանումը, 175էն ետք պարբերութիւններու միջեւ եւ առանց նման բաժանումներու տեղի կ'ունենայ անցումը (էջ 177, 179, եւ այլն): Իսկ շուտով կը գիտնանք, թէ այս բոլորը Մինասի սեւազրութիւններն են, որոնք կ'ուզարկուին Չարեհին (Որբունիի): Սակայն Չարեհի վէպը, փաստօրէն, Մինասի սեւազրութիւնն է...

Հետաքրքրականը ա՛յն է, որ Մինասի ձեռագիրը կը պարփակէ նաև Վահագնի կողմէ դիտուած Հատուածները... եւ կամ՝ Չարեհ աշխատած է արդէն անոնց վրայ: Այս Հատուածներուն մէջ է, որ կու գայ եւ կը լեցուի անցեալը, կը լեցուի դանայեան տակառները եւ կը պարպուին: Սեւազրութեան վերջին Հատուածը կ'ըլլայ Վահագնի եւ Չիայի ծանօթացումը, մինչ առաջին Հատուածը կամ մուտքը եղած է Վահագնի անձնապատկերինը, մահը: Այլեւս ընթերցողն է, որ Հատուածները, պատկերին կտորները պիտի հաւաքէ՝ կազմելու համար ամբողջութիւնը, փրձծըլ (puzzle) խաղին պէս, ինչ որ յաջորդ վէպին ներածականին մէջ հեղինակը պիտի յիշէ:

(Շար. 2)

Յ. ՊԻՊԵՆԱՆ

- (1) Այս ուղղութեամբ տեսնել Գ. Պրոտանի «Տրամքը (գերկղիժի Կանկերին մէջ)»:
- (2) Ի՞նչ որ պիտի ըլլայ Թոմասի պարագային, կամ Մինասի՝ աւելի ուշ: Այդ միւս, գոյաստեղծ ճիգին վրայ կը կեդրամանայ Յ. Քիւրթեան՝ «Որբունի՝ լինելութեան գործ մը» յօդուածով: «Ազգայն» 3, 17, 31 Մայիս:
- (3) Ափիւսեան Ռախմարդու եւ Շապուհայանի հարցերը եւս. Քիւրթեանի ձոյճ յղածին մէջ, յուսարմուկ եւ սպառիչ է այս ուղղութեամբ:
- (4) Մինասի համակը. «Թեմեմեմ», էջ 211:

ՋՐՈՅՑ՝

ՎԱՀԷ ՔԱՉԱՅԻ

ՀԵՏ

Արարական մամուլի ամենատարածուն շարաքաթերթերէն մէկը նկատուող «Հասուտէս», իր 9 Յունուար 1981ի թիւին գրական-մշակութային բաժնին մէջ երկու էջ յատկացուցած է Քրանտազեր Վահէ Քաչայի՝ հրատարակելով վերջինին հետ Լիլիան Մուխայէրի ունեցած զրոյցը:

«Վահէ Քաչա... Եթէ գրագէտ չըլլայի՝ փոսպսոն կամ անուշավաճառ պիտի ըլլայի» խորագրուած հարցազրոյցին ընդմէջէն, Վահէ Քաչա կը ներկայացնէ գրականութեան եւ շարժապատկերի մարդին մէջ իր ունեցած երեսնամեայ փորձառութիւնները, գրածան եղանակը, սէրերն ու ապագայի ծրագիրները:

1 Այսրիլ 1928ին Գամակոս ծնած եւ իր երիտասարդութեան առաջին տարիները Պէյրութի մամուլի շրջանակներուն մէջ անցուցած Վահէ Քաչա (բուն անունով Վահէ Պաշտուրեան), առաջին հերթին, «Կուսցէք ձեր գրածան եղանակին մասին. նիւթը ինչպէ՞ս կը կազմաւորուի եւ ի՞նչ ձեւով գայն կը կառուցէք» հարցումին պատասխանելով՝ կ'ըսէ. «Վէպերու ընդմէջէն երեւան կու գայ, որ ա-

ռայնորդոյ գիծ մը կամ յամառոյ մտածում մը շարունակ կ'այցելէ եւ ինքզինք կը պարտադրէ. կենդանի եւ շտաղակացրեալ ճոճով մը եւ տեսանլի կը դարձրեն անդադար կրկնուող խղճմտանքը, որ վէպերու մէջ անհանգստացնող եւ բուռն դիւրեր կը ստանձնէ»:

Այլ հարցի մը, «Ձեր ստորեակ կեանքին մէջ կ'ապրի՞ք ձեր վէպերը, թէ ահսնք երեւակայութեան ծնունդ են» հարցադրումին առ ի պատասխան՝ վիպագիր գրապէտը կ'ըսէ. «Վէպերս երբեք ֆիզիքապէս չեմ ապրիր. Յիւրիւր կը սկսիմ յմտնուիլ գլխուս մէջ, կ'արդիւնահանեմ դիրքորոշումները եւ յայն կը բանաւ երեւակայութեան թեւերը... քայց եւ իմծի հարց կու տամ, թէ ի՞նչ պիտի ընէի՝ եթէ այս վիպային դէպքը իմ կենսիս մէջ պատահէր: Սակայն, հակառակ հարցադրումին, եւ ինչ գիտեմ, որ պատմութեամբ մնան է երազիմ եւ մեմք գայն կ'երականացնենք թուրքիմ վրայ:

Օրինակի համար, տես, թէ ինչպէս ձեւաւորուի սկսաւ «Fauves la repas des» վէպս, որ հրատարակուեցաւ 1960ին: Օր մը, Փարիզէն շոգեկառք առի՝ Քաղիմ-

երթալու համար : Քասկինն մէջ առան-
 ձին էի . յանկարծ , չեմ գիտեր ինչու , շո-
 գնկառքը կանգ առաւ : պատճառը չյտը-
 անցի իմանալ , որովհետեւ տարուած էի
 խաղին հեշտանձնէն : Յանկարծ , մտքիս
 մէջ ծնաւ շոգեկառքին կանգ առնելու ա-
 նակնկալ իրողութեանն անբնշուտ պատ-
 մուածք մը : Վեց անձեր վտակներն մէջ եւ
 ազգաբնիցը պիտի գայ՝ զանոնք ազատե-
 լու համար : Քայց երկու անձէ աւելի չի
 կրնար փոխադրել : Երբ Փարիզ վերադար-
 ձայ՝ Յիւրը գարգացած էր : Գէպքը փո-
 խադրեցի գերմանական գրուաման շրջա-
 նը . վեց քարեկամներ կը գաշեն միասնա-
 բար , երբ անակնկալօրէն կհսթափուի կը
 մտնէ եւ կ'ըսէ . « Ո՞րք մը պատահեցաւ ,
 եւ գոհիմ փոխարէն ձեզմէ երկու հոգի
 պիտի տանին » : զնգակահարելու համար :
 Կեսքափոն անոնց կը ձգէ երկու զոքախո-
 ները ճշդելու հարցը եւ , այսպէսով , բա-
 րեկամներու խնայելը կը վերածուի գի-
 շատիչներու խնայելի : Վերջապէս , երկու
 հոգի կուսուր կերպով իրենք գիրքնէ
 կ'առաջարկեն : Յետոյ , կու գայ գերմա-
 նացի սպան եւ երբ կ'իմանայ եզելութիւ-
 նը՝ բոլորը ազատ կ'արձակէ : Այս գիր-
 քին գրառումը տար օր չտեսց . հետա-
 գային անկիս վերածուեցաւ ժապատէնի
 եւ քստերախաղին :

*Ապա , « Ո՞րք է ձեզ հալածող եւ ձեր
 բոլոր ատեղծագործութիւններուն մէջ ան-
 դադար յայտնուող այդ յամառ մտածու-
 ձը » հարցումին , Վահէ Քաշա կը պա-
 տասխանէ , թէ անհկա խղճմտանքն է :
 « Խղճմտանքն ու վրէժխնդրութիւնն են
 այն հիմնական երկու մտածումները , զորս
 կը մշակեմ շարունակ , զանազան ձեւերով
 եւ , իրականութեան մէջ , աճում տեղա-
 զայտը են » :*

*« Երբեք չէ՞ք փորձած գիտնալ , թէ
 ինչու՞ համար այս մտածումը շարունակ
 կը մտատանջէ ձեզ » հարցումին պատաս-
 խանելով՝ ան կ'ըսէ . « Ո՛չ , չեմ գիտեր :
 Աճումապէս , ես միշտ ալ կանխածամիտ
 խղճմտանք մը ունեցած եմ . այլապէս եր-
 բեք պիտի չգրէի : Ուրիշ խօսքով՝ ես մը-
 տատանջ անձ մըն եմ , բայց իմ մտատան-
 ջութիւնս շինիչ է » :*

Ետունակելով , Վահէ Քաշա կը յայտ-

*նէ , թէ իր պատմութեանն ու վիպակ-
 ները կը բխին ժամանակակից կեանքին
 կարեղէն , իսկ իր հերոսները քանակորդ
 դարու մարդուն հարցերով տաղնապող
 սեպարներ են : Այդ իսկ պատճառով , ան
 մտնէ կը հետեւի աշխարհի հարցերուն եւ
 նորութիւններուն , զի՞թը կը միտնէ ամէն
 բանի մէջ , ինչպէս ինք կ'ըսէ , որովհե-
 տեւ ժամանակակից գրողները պէտք է
 ունենայ համամարդկային եւ ամբողջա-
 կան տեսապաշտ : Ահա թէ ինչու են մերթ
 ընդ մերթ կը կարգայ նորիսկ կնոջական
 նորաձեւութեան « Elle » շարաքաղթի
 ու մանկապատանեկան հրատարակու-
 թիւններ , որովհետեւ նոյնիսկ այդ թեք-
 թեքուն մէջ կարելի է գտնել մերօրեայ
 մարդը մտահոգող այլեւայլ հարցեր :*

*« Ե՛րբ պայմանագրութիւն կը ստո-
 րագրէք հրատարակչատուններուն հետը ,
 վէպը գրելի առաջ , թէ ետք » հարցումին
 իբրեւ պատասխան՝ վիպագիրը կ'ըսէ .
 « Ներկայիս , սկզբունքային կերպով՝ պայ-
 մանագրութիւնը կը ստորագրեմ գրելէ
 առաջ : Նիւրը պէտք է ներկայացնել հրա-
 տարակիչին , որ կ'որոշէ առհաշի տրը-
 ւելիք կանխավճարը . մի մտանք , որ զը-
 րագրեցները միխառտուերը չեն : Այս
 կանխավճարը հետագային կը գեղջուի
 ընդհանուր գումարէն : Յետոյ , կայ ընդ-
 հանուր հաւոյթին տար առ հարկը , որ
 կը բարդուի իմ հաշիւիս : Ահա թէ իմչու ,
 գրողը կը հետաքրքրուի իր գիրքերուն
 անծախանակ սպառումով : Այս օրերուս ա-
 ւարտեցի հայաց պատմութեանն ներշնչ-
 ւած վէպ մը , որ պայմանագրութեան ըս-
 տորագրումէն ետք մէկուկէս տարի առա-
 ինձմէ » :*

*Ինչ կը վերաբերի վերոյիշեալ Հասո-
 րի բովանդակութեան , Վահէ Քաշա
 կ'ընդգծէ . « Վերջին գերբն գրեցի՝ Հա-
 յաստանի եւ հայոց մասին հազարաւոր
 փաստաթուղթեր եւ Յիւրեր կարգադէ-
 նոք : Այս Յիւրը կը ներկայացնէ Կա-
 տանդուապոլսոյ հայոց պատմութիւնը ,
 որովհետեւ անցեալ դարուն այս ժողո-
 վարգը կ'ապրէր Թուրքիոյ մէջ եւ իր պա-
 պեմական հոգին վրայ : Վերջերս գիրքը
 յանձնեցի հրատարակելին եւ հրատարակ
 պիտի իջնէ շուրջ վեց ամիս ետք » :*

Հարցազրույցին երկրորդ մասին մէջ, Լիբիան Մոսխայէր կը փորձէ ուրուազծել շարժապատկերի մարզէն ներս Վահէ Քաշայի ապրած փորձառութիւններն ու առօրեայ կեանքին մանրամասները: Հոս, Ֆրունտա՛ւայ արձակագիրը կը պատմէ, թէ շարժապատկերի ասպարէզէն ներս իր մուտքը եղած է դիպուածով, երբ իրմէ խնդրած են շարժապատկերի վերածել գրական շրջանակներուն եւ ընթերցողներուն մօտ մեծ հետաքրքրութիւն առաջացուցած «Ակն ընդ ակն» վէպը, որուն բեմադիրը խմբագրած է Ռուսէր Խայեաթի հետ:

«Նարժապատկերի բեմագրութիւնը վէպ կամ պատմուածք գրելէն աւելի դիւրին է, հակառակ անոր, որ իրարմէ բոլորովին տարբեր բաներ են, — դիտել տալէ ետք, ան կը շարունակէ. — Բեմագիրի պարագային, անկիւս ունի նիւթի մշակման յատուկ եղանակ մը, որ առձայիօրէն կը մեկնի տեսողական զգայարանքին: Հոս, նաշխուն նախադասութիւններ յըզկիւտ ոնը տեղ չունի, ինչպէս է պատմուածագրութեան մէջ. ընդհակառակն, ծրագրումը պատմուածագրութեան աւելի մեծ կարեւորութեամբ կը ներկայանայ, իսկ նիւթի զարգացումը կը կատարւի տեսարաններու եւ դիրքորոշումներու միջոցաւ»:

«Բեմագիրին զազափա՛րը նաեւ պատմուածքին պէտ կը ծնի ձեր մօտ, թէ այլ ձեւով» Հարցումին, «Կիրակնօրեայ ծըխակները» (1953) եւ «Ակն ընդ ակն» (1954) իր առաջին երկու վէպերով Ծրանասայի մտաւորական եւ գրասէր շրջանակուշազրութիւնը գրաւած այս հայորդին կը պատասխանէ. «Ընդհանուր առումով՝ այո՛: Անա օրինակ մը. օր մը, Լէ ժուռու լինի պազ ջուրերուն մէջ երբ երիտասարդուհիի մը հետ կը լողայի, սկայ իրեն պատմել պատմութիւնը ազգկայ մը, ար ինքզինք կը նետէ ջուրին մէջ՝ անձնասպան ըլլալու մտադրութեամբ: Բայց իր բարեկամը կու գայ եւ կ'ազատէ զինք: Քանի մը օր ետք, բնկերուհիս ինծի թեւադրեց գրի առնել այս դէպքը: Գրեցի եւ գայն առի Պրիծիք Պարտոյին, որ այդ շրջանին մտերիմ բարեկամուհիներէս էր:

Բայց ազատագրուող այս ազգկան տիպարը մարմնաւորողը եզաւ Միքէլ Տարքը՝ «Gallia» անուն ժապարակին մէջ, որուն բեմագրիչը մեծ գումար մը շահեցաւ եւ պատմուածքը լոյս տեսաւ 160 հազար տըպաքանակով»:

«Լիբանանեան շարժապատկերի բեմագրիչներուն համար ալ բեմագրիչներ փորձած էք զրել» Հարցումին իրրեւ պատասխան՝ Վահէ Քաշա կը յայտնէ, որ եթէ Լիբանանը շօշափող բեմագիր մը պատրաստելու առաջարկը ներկայացուի իրեն, պիտի ընդառաջէ ամենայն սիրաթօժարութեամբ՝ հակառակ Միլլին Արեւելի շարժապատկերին համառ թեքիչին: Ապա, ան կ'եզրակացնէ. «Քիչ մնաց մտնայի, որ Միքէլ Տարքի դերակատարութեամբ՝ 1968ին Լիբանանի մէջ նկարահանուեցաւ «Մեծ մարտեր» անուն բեմագիրս, որուն նկարահանման անձնապէս ներկայ եղայ»:

«Եթէ գրագէտ չլլայի՝ փոսպան կամ անուշապահառ պիտի ըլլայի» յայտարարելէ ետք, Քաշա դիտել կու տայ, թէ մեծապէս գրաւած է խնդրոյ առարկայ արհեստով եւ ամէն անգամ, որ հայ զընելու համար փուռ կ'երթայ՝ կ'ունենայ խոհանոց թափանցելու եւ հացի պատրաստութեան հետեւելու ներքին պահանջ մը:

Իր անձնական կեանքին մանրամասնութիւններուն շուրջ սկսած խօսակցութիւնը շարունակելով, ան կը յայտնէ, թէ զրեթէ մեկուսացած կեանք մը կ'ապրի, որովհետեւ «շրջապատն մեկուսացումը անխաթնաշտութիւն է ստեղծագործական աշխատանքին համար», ինչպէս կ'ըսէ ինք: Այդ իսկ պատճառով, ձմրան շորտ ամիսներուն կ'ամփոփուի Տոֆիլի իր բնակարանին մէջ եւ իր ժամանակը կ'արդիւնաւորէ գրամեքենային առջեւ նստած: Վերջապէս, ան անգամ մը եւս կ'ընդգծէ, թէ ինք մտատանջ եւ տաքնապող անձ մըն է, որ շարունակ կը սպասէ նոր պատմուածք մը, վէպ մը կամ զրոյց մը սազմնաւորող զազափարին: «Այս է իմ բնորած կեանքս, որ ներքին անպառհարտութիւն մըն է»:

Միջազգային գրականութեան Տոս-

Թոնուկիի եւ Մովսէսանի նկատմամբ մեծ հիացում ունեցող Քաջա կը յայտնէ, թէ շատ կը սիրէ լիբանանցի Փրանսազիբ զբողոքողները Ժորժ Ենչատէի եւ Անտրէ Ենտրիտի ստեղծագործութիւնները, իսկ իր զբաղանդութեան մասին չի կրնար արտայայտուիլ, որովհետեւ զմեզ երբեք չենք գիտնար, թէ մեր գրածը յաջող է, թէ անյաջող: Կը գրեմ երեսուն տարիէ ի վեր եւ պէտք չէ կանգ առնեմ»:

Քաղաքական աշխարհին նկատմամբ ատելութիւն ունենալով, Վահէ Քաջա հետեւ կ'ազդի այդ աշխարհէն եւ ամէն առաւուտ կ'արթննայ՝ ըսելով. «Տէր իմ, տա՛ւր ինձի համապատասխան կենսունակութիւնս եւ զիս մրցիւմէն աւելի կարեւոր արարած մը մի նկատեր»: Ունիմ ծըրքագիրներ եւ ցանկութիւններ, բայց առաջին մեծամտութեան ըսեմ, որ գերագոյն հանոյքս կ'իրականանայ, երբ պատմութեամբ մը շնչաւորող գաղափար մը կը գտնեմ: Այսօր, օրինակ, զիս կը տեսնես տագնապալի եւ ջգտագրիս վիճակի մէջ. որովհետեւ չորս օրէ ի վեր բեմագիրի միւթ մը կը փնտռեմ եւ տակուին չկրցայ որսալ գայն: Իսկ երբ ներշնչումը գայ, նիւթը պայծառանայ եւ սկսիմ գրել, սորամաղարութիւնս կը պայծառանայ, և ջի-

զերս կը խայտան ամհուն երգանկութեամբ մը»:

Եզրակացնելով, Վահէ Քաջա կարօտով եւ մեծ սիրով կ'արտայայտուի Լիբանանի մասին. «Իսկապէս ցաւալի էր այս պատերազմը, որ մեծ պարագ մը ստեղծեց հոգիիս մէջ: Կը սիրեմ տեսնել Լիբանանի նախկին դիմագիծին եւ խաղաղութեան վերադարձը. կը սիրեմ, որ Լիբանանը մեայ այնպէ՛ս՝ ինչպէս որ էր: Իմ յատուցութեամբս՝ անիկա այն փոքրիկ դրախտն էր, որ բացառիկ գարգուրանքով կը պահեմ կեանքիս հատարին մէջ: Հոն ունիմ ծնողք, ազգականներ եւ բարեկամներ, որոնք կանոնադրարայ այցելութիւն կու տան ինձի, իսկ երբ դէպքերը վերջնականապէս խաղաղին եւ անդորրութիւնն ու բնականոն կեանքը հիմնապէս արմատաւորուին, պիտի վերադառնամ եւ հաստատուիմ Լիբանան՝ կտրել յօդուածներ գրելու համար, թիշխ այնպէ՛ս՝ ինչպէս սկսայ աւելի քան երեսուն տարի առաջ:

«Լիբանոյն եմ, որ Աստուծոյ օգնութեամբ նաեւ պիտի իրականանայ այս երազս, որուն իրականացումն ժամը կը պատահի մեծ համբարութեամբ»:

Ս. Կ.

Նշմարներ ԵՐՐՈՐԴ ՎԱՅՆԱՍՈՒՆԸ

«Պատուի Խամար»ի պատուախնայիրը փրփրերախա ալիզոնովի մը հե-
 թարկելէ ետք, Վարուժանի կարգ մը քերթուածները պատճառ դարձան, որ
 Հանդէս դան բուն տիրացուները, գլխաւորութեամբ քան զուրպ պապական
 կաթողիկոս-պատրիարք Քերդեանի: Նորակազմ վարչութեան ձեռքը անցած
 Լուսաւորչեան վարժարանին վերատիրանալու եւ խորտակուած միահեծան
 իշխանութիւնը վերականգնելու անգորութենէն մոլեղանա՞ծ՝ Քերդեան եւ իր
 համախոհները յարմարագոյն առիթը նկատեցին վարժարանին տնօրէնութիւ-
 նը ստանձնած Վարուժանի «Հեթման Երզնի»ուն հրատարակումը ու «Կաթո-
 ղիկէ արձագանգ»ին մէջ սկսան անդու վայել, թէ չտղայոց հայր եւ խորհր-
 դատու» նշանակուած բանաստեղծին այդ հատորը չաղէտալի գիրք մըն է»:
 «Այդ գիրքը ընդհանուր բարոյականի երեսը նկատուած հեղուկեան ամբ
 ցեխն է», եւայլն, եւայլն:

Շիրվանզադէի բարձրացուցած վայնասունէն ետք հրատարակը լիցու-
 ցած այս երկրորդ վայնասունին մենք անգամ մը անդրադարձած ենք, սակէ
 հօթը տարի (1974) առաջ, «Սովետական գրականութիւն» ամսագրին մէջ
 Գէորգ Մաղոյեանի լոյս ընծայած «Եջեր Գանիլ վարուժանի կենսագրութիւ-
 նից» անուն յօդուածին հետեւողութեամբ:

Բայց 1910ին սկսած եւ 1912ին կրկնուած վայնասուններով չյազեցան
 դայթակղած բարոյախօսներուն կերբերը, անոնք հարկ զգացին երրորդի մը,
 շոր բարձրացուցին այս անգամ Վարուժանի ու Միրունիի խմբագրութեամբ
 լոյս տեսած «Նաւասարդ» տարեգիրքին առիթով, եւ դա՛րձեալ «Կաթողիկէ
 արձագանգ»ին էջերէն:

«Նաւասարդ»ին առաջին էջն իսկ կը բուրէ անասուած ու կապաշտ
 ինքնուստիքեան դժոխարայր գարշելի խունկը: «Համնարն հայկեան» կը եռ-
 րաւիրէ մտնել «Մեհեանն աստուածներուն», եւ քարճարացնել Անահիտի ծի-
 ծերն ի վեր բաժակը նուա: Անոր օգոստափառ գաւակներն պիտի կերտեն (ե-
 դեր) նոր արշալոյս: Աւա՛ղ, ի՛նչ արշալոյս: Անա ամենք կը դիմեն աղօթքով
 մը առ գիգուհին Անտիխա, առանց այլեւայլի: Եւ կը խօստովանին, թէ մեղ-
 կուքեան կրօններէն, այսինքն՝ քրիստոնէութենէն իրենց խիզը լուացեր
 են...»:

Ինչպէս կ'երեւի, «Նաւասարդ» տարեգիրքին առիթով, Վարուժանի
 «Նաւասարդեան» բանաստեղծութեան հետ, «Կաթողիկէ արձագանգ»ը իր յար-
 ձակումներէն բաժին մըն ալ Միամանթոյին հանած է՝ «Նաւասարդեան ա-
 դօքս առ դիգուհին Անահիտ» քերթուածին առընչութեամբ:

Աւելի ամբողջական գաղափար մը տալու համար «Նաւասարդեան ա-
 դօքս» բանաստեղծութիւնը եւ ընդհանրապէս Վարուժանի յղացումներուն
 մէկ զօրեղ պիծը թիրախ դարձուցած պարսաւներուն մասին, Միամանթոյի
 բանաստեղծութեան հետ՝ «Մանանայ» Հանդէսէն կ'արտադրենք «Ռուէն կը
 գայլթակդի» խորագրին տակ օրին տրուած հակազդեցութիւնը, որ միաժա-
 ժանակ յաւելուածական վկայութիւն մըն է ժամանակն ու արուեստը ըմբռ-
 նելու օտեանական թափանցամտութեան:

ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ
ԱՂՕԹՔ
ԱՌ ԴԻՑՈՒՀԻՆ
ԱՆԱՀԻՏ

Ո՛վ Գիցուհի, ես մեղուքեան կրօններէն ահա՛ իմ խիզա լուացի,
Ու պերճօրէն՝ դէպի ԳՔԵԳ կը փալեմ: Հողաքափներս դեռ սուրբ են:
Բա՛ց մարմար դռար մեհեանիդ, անոր դիմաց ես նակաստ քո՛գ արիւնեմ...
Բա՛ց բազմերդ, և տո՛ւր ինձի շէկ գորութիւնը Արտաշեսեան նախնիներուս...

Լսե՛ ինձի, Ոսկեղէն-Մայր, քո՛յր արգաւանդ, քո՛յր բարութեան,
Առատութեանց պարգեւիչ եւ Տիրուհիդ հին եայաց,
Նաւասարդի առուտոտով Քու նախկին ցեղդ ահաւասիկ կը ցնծա՛յ...
Թո՛յլ տուր, որ ես ծնրադիր ձեւիդ առջեւ ազօքեմ...:

Լսե՛ ինձի, Հրաշքի՛-Վարդ, ոսկի ռոճով առուածուհի,
Գիշերային սպիտակ Հարս եւ Տարփուհիդ Արեգակամ,
Եւ յուսամարմին մերկութիւն Արամազդեան Առագաստի,
Արեւն իր մէկ նառագայթով՝ քո՛գ քու բազմիդ դարձեալ վառէ...:

Կը հաւատամ ես ի Քե՛զ: Բագրեւանդեան բլուրներուն վրայ կանգուն
Ես բազմադարեան դիցապաշտ եւ միգակազմն քու որդիդ,
Իրք առաքեալ եւ խնդրարկու Քեզի կու գամ վեհօրէն,—
Լսե՛ ինձի, Հայկեան բամբիս Գողթան հողէն է ծննդ...:

Ուխտի կու գամ: Քզամիդ մը հասակէս վար եւ բարսամունքի
դալար ռստեր ի ձեռիմ,
Ահաւասիկ արծաթ ցնցուղ մը վարդաւիթով՝ ստիճներդ օծելու...
Ահաւասիկ խնկաման մը սափորածեւ, որ կարծանունդ իմ արցունքա՛վս
եւ լացի...
Եւ ստուերիս հետեւդ եղնիկներով նուիրական՝ Քեզ կը փալեմ...:

Քաղաքանգեամ բլուրներէն հեքանա կեանքը քո՛ղ հասի,
Արեւորդի՛ գեղահասակ, բեհեզներով պարեգօտուած,
Ազեզներու, միզակներու եւ նետերու վարժէն յետոյ, գոհարանիդ սեմին վրայ՝
Տազք ցուկերու պարսմոցիմ իրենց սուրերը քո՛ղ սեւեռեն...

Թո՛ղ պտղաւորեալ հայ հարսերուն ուսերէն յստակ տարմը տատրակներունը,
Դէպի անդրիդ քո՛ղչ առնեն: Վայրդավառի ջրախաղերը քո՛ղ բացուի՛ն...
Եւ վեշտասնամեայ աղբիկներ բազինիդ շուրջ պարի հլած,
Իրենց մարմինը մոզական, ո՛վ գգաստութեանց Տիրամայր,
Քո՛ղ քե՛զ բաշխեն...:

Քոսմ դարու Քու վրէժդ քո՛ղ որ այսօր եւ լուծե՛մ,
Ո՛վ Աստուածուհիդ Անահիտ: Ահաւասիկ քու բազինիդ
կրակներուն մէ՛ջ նետեցի
Իմ խորտակած խաչափայտիս երկու թեւերը թունաւոր,
Եւ ցնծա՛ դուն, ո՛վ Ոսկեմայր, լուսաւորչի կողերէն ժամտ ասկոր մը
Քեզ կը ծխեմ...:

Կը պազատիմ եւ Քեզի, ո՛վ գօրութեանց Դուն աներկրո՛րդ Գեղեցկութիւն...
Դուն քու մարմնդ Արեգակին ընծայելով՝ բեղմնաւորուէ անոր Տարրէն,
Եւ անյաղթելի ահեզ Աստուած մը պարգեւէ Դուն Հայութեան...
Քու աղամանդեայ արգանդէդ, ո՛վ Դիցուհի, ահեզ Աստուած մը
Ծնանէ՛ մեզ...:

ՍԻԱՄԱՆԹՕ

ՌՈՏԵՆ ԿԸ ԳԱՅԹԱԿՂԻ

Ծարաթաթերթ մը կայ, զոր երբեմն-երբեմն, — տարին մէկ-երկու անգամ տեսնելու առիթը կ'ունենամ եւ կը պատահի, որ դո՛ւնէ տարին անգամ մը զայն աչքէ անցնելու փորձուիմ:

Իրա՛ւ է, որ այդ շարաթաթերթը ընդհանուրին համար խմբագրուած չէ. ժառնագիրական թերթ մըն է՝ մտքով տկարներու համար պատրաստուած եւ կարելի է զայն անուանել «ցաւազարներու պաշտօնական օրկան»ը:

Այդ շարաթաթերթը կարելի չէ դրամականներուն, լրագրամականներուն կամ ծխախոտներուն քով գտնել: Գիպուածը միայն կրնայ զայն դէմդ հանել. այնպէս որ «Կաթողիկէ արձագանգ» մը տեսնելը ելեկտրական թրամվային տակ մնալու կամ շոգենաւ մտած ատեն ծովն ինկալու պէս՝ բարեբախտաբար հագուադէպ՝ արկած մըն է:

Այդ փորձանքը սակայն իմ գլխուս եկաւ երկու օր առաջ:

Բարեկամ մը «Կաթողիկէ արձագանգ»ին վերջին թիւը ինձի տալով բաւեւ —

— Առաջին յօդուածը կարգա՛, շատ խնդալիք բուն է:

Ակնարկուած յօդուածը վերջերս հրատարակուած գրական ու դեղաբանական հոյակապ հաւաքածոյի մը՝ «Նաւասարդ»ին վրայ էր:

Յօդուածագիրը, որ իր անունը չյայտնելու ամօթխածութիւնը ունեցած է, նախ՝ աման հմտութիւն մը ծախելով՝ Նաւասարդ անունը կը բացարձէ, Ագաթանգեղոսէն վկայութիւն բերելով եւ յիշելով ահաւոր օտանջաբն Մ. Գրիգոր Լուսաւորչին եւ զգարձ արքային Տրդատայ եւ ամենայն Հայոց ի սուրբ կրօնս երխտունութեանս:

Իր տպրանքը այսպէս ծախելէ ետք, կը դառնայ «Նաւասարդ» հաւաքածոյին եւ կը փնտռէ անոր արտաշնորհող սգին եւ իսկայն կը գտնայ:

«Այդ ոգին ետաղէմ է, — կը վճռէ, — անկրօնութիւն, յուսահատութիւն եւ անբարոյականութիւն»:

«Նաւասարդ»ի առաջին էջը պահուած է Դանիէլ Վարուժանի հետեւեալ չքեղ քերթուածովը .

Հաննա՛րդ Հայկեան, Նաւասարդեան սա տօներուն
Արեւափառ՝
Ա՛լ վեյածնէ փյառակներէն, եւ փառացոյ
Քրճարդդ ա՛ն :

Յանուն Ռժիճ, յանուն Գեղիճ, մըտիր մեհեան
Աստուածներուն .
Զանը ճեռ քիդ՝ բազնէ բազին համալըփռէ՛
Հուր ու արիւն :

Եւ բայճրացոյր Անահիտի ծիծերն ի վեր
Բաժակդդ նուս
Յետոյ զոնուզ քերթողներուն սիրտին վրայ
Լեցա՛ր, լեցա՛ր :

Զի մեճէ, յանուն Սէրիճ, Սերմիճ, բու հին ճեղիդ
Մարմարէն կոյս,
Մեճէ, Չառակներդ օգոստափառ, պիտի կերտեճ
Նար Արշալոյս :

*Եւ ժեր փարիսեցի Ռոտէնը այս վեհաշուք տողերը կը գանձ պժգալի .
ամբարիշտ, հեռադային անօրէնութիւն, լպիքը, անտուակ, եւայլն, եւայլն :
Այդ Հայնոյանքները կարգաւորվ ժարդ կը կարծէ ներկայ ըլլալ ժամկու-
շի ու լուսարարի կոխի մը, տիրացուի մը տոթիւ :
Զուարճալին ա՛յն է սակայն, որ նոյն այդ թիւին մէջ, քանի մը էջ ան-
դին, շեղձ առ Մարիամ» տխրորոտվ ողորմելի ոտանաւոր մը կայ, Ե. Վ.
Պայթունի ստորագրութեամբ, որ սա տողերը կը պարունակէ .*

«Սիրոյդ ի ծով անէանամ
Սիրոյդ ի ծով, ո՛վ կոյս Մարիամ»

*Այդ Մարիամը կա՛մ Պայթունիին լուսցարարունէին է եւ կամ նոյնինքն
Մարիամ Աստուածածինն : Երկու պարագային ալ այս տողերը զայթակղալից
ըլլալէ չեն դադրիր :*

*Բայց որո՞ւ կ՛ըսես : Վարդապետի մը Համար ներելի է Մարիամին հետ
բղջախոհական չփումներ ունենալ, բայց աշխարհականի մը՝ ներելի չէ Անա-
հիտը փառաբանել :*

*Առաջինը բարոյականութիւն է, երկրորդը՝ անբարոյականութիւն : Ա-
ռաջինը բարեպաշտութիւն է, երկրորդը՝ ամբարշտութիւն :*

*Եթէ Դանիէլ Վարուժան իր նուս բաժակը փոխանակ դէպի Անահիտի
ծիծերը բարձրացնելու, Աուրբ Մարիամին ծիծերով բարձրացնէր, թերեւ*

«Կաթաղիկէ արձագանգ»ի յօդուածագիրը անաշարկէր այդ տաղը *Եկեղեցի-
ներուն մէջ կարդալ, ինչպէս «Երգ Երգոց»ը, որուն մէջ ալ փառարանուած
ծիծեի կան:*

*Բայց կեղծաւոր Ռոտէնին բո՛ւն փորին ցաւը ուրիշ է: Այդ բարոյախօ-
սը, այդ դայթակղած սուրբը, իր մաղձը դուրս կը թափէ յօդուածին վերջերք:*

«Անխիղճ մարդիկ, — կը գրէ, — ուսումնարանը (այսինքն՝ Լուսա-
ւորչեան վարժարանը) կաթաղիկէ մատղաշ տղայոց սիրտն ու եոզիմ, անկրօն
Վարուժանի մը յանձնեցին...»:

*Վա՛խ, վա՛խ, վա՛խ: Հիմա հասկցա՞ք այդ դրական ու դեղարուեստա-
կոն Հատորին առթիւ եղած քննադատութեան բո՛ւն շարժառիթը:*

*Դանիէլ Վարուժանը իբրև անկրօն ամբաստանել եւ դայն պաշտօնանկ
ընել վարժարանի տեսչութենէն:*

*Արդեօք դիմակաւոր յօդուածագիրը վարժարանին նախկին տեսչի
է: Ինչո՞ւ չէ, ամէն բան կարելի է յուսալ այդ վեղարուորներէն:*

*Ու այս պիղծ նկարագրով մարդիկն են, որ կը համարձակին յանուն
կրօնի ու բարոյականի խօսիլ մեզի, կոկորդիլոսի արցունքներ թափել մեր
ամբարշտութեան վրայ, լա՛լ, ողբալ, որ «անբարոյականութիւնը սոսկալի ծա-
ւալ կ'անճի անդարձանի տւերներով», որովհետեւ Դանիէլ Վարուժանի պէս
տաղանդաւոր երիտասարդ մը իբր վարժարանի տեսուչ կը յաջորդէ խաւարա-
միտ ցաւագարի մը...»:*

«Կաթաղիկէ արձագանգ»ի Ռոտէնը թերեւ յաջողէր միամիտները խա-
բելու, թէ իր յօդուածը գրական քննադատութիւն մըն էր բարոյականի պաշտ-
պանութեան համար գրուած, եթէ վերջին վայրկեանին իր դիմակը վար շառ-
նէր եւ մէջտեղ չհանէր, իր բացատրութեամբը՝ «ճանիճնորու մէջ վիտացոյ
Քաւաւար սողում»ը, որ կը փորձէ Դանիէլ Վարուժանի գարշապարէն խած-
նել, պարզապէս դայն հեռացնելու համար իր տեսուչի պաշտօնէն, որուն նա-
խանձովը կ'երեւայ որ կը տոչորուի իր «բարոյալից» հողին:

*Մեր մարդուկը կը դարձանայ նաեւ, թէ՛ «ինչպէ՛ս կ'ըլլայ, որ այդ-
պիսի հասարի մը մէջ վեհնուկայ Միսիթարեան երե՛ք հարց ստորագրութիւնը
կրող երե՛ք յօդուածներ կան»: Ասոր պատասխանը շատ պարզ է:*

— *Վարդապետներուն մէջն ալ երբեմն զեղարուեստն ու գրականութիւ-
նը կրօնքէն զանազանող միաճեր կը գտնուին:*

*Արդարեւ տեղն է ըսելու՝ «Տէր տացէ իմաստութիւն» Կաթաղիկէ ար-
ձագանգ»ի յօդուածագրին եւ քիչ մըն ալ ամօթի զդոցում, եթէ կարելի է:*

(«Մանանայ», Ա. շրջան, 1914, էջ 141-144)

«ԹՈՒՐՔ ՍՐԻԿԱՅ Մ'ԱՆՈՊԱՅ»

Դանիէլ Վարուժանի մէկ բանաստեղծութեան մէկ բառին առիթով Հայաստանի Հրատարակչական ժարմինները եւս ապրած են գայթակղութիւն մը, լուս գայթակղութիւն մը, որուն արձանագրութիւնը կար, բայց արդարացումը չկար, եղաւ նաեւ այդ մէկուն փորձը, Սիւլվա Կապուտիկեանի «Խնամկար հագաւ եւ քարտէսի գոյներից» հատորին մէջ:

Խնդիրը կը վերաբերի «Բանուարուհի» բանաստեղծութեան շարքորդ տունին շարքորդ տողին բնագրային աղաւաղման, որ չենք գիտեր ե՞րբ եւ ո՞ր նրբանկատ քաղաքագէտին ձեռամբ կատարուած է, բայց ընթերցողը աւելի ջան տասնամեակէ մը ի վեր կը հանդիպի ինքն իրեն հետեւողական այդ խախտումին, Վարուժանի Հայրենի Հատընտիրներուն մէջ (1955, 1969), «Մարգարիտներ հայ գրականութեան» ժողովածոյին (1974) թէ «Գրական քերթ» էջերուն:

Կամ հետեւէ շուայտօրէն կը սույլէ
Սրիկայ մը անապայ:

Լենինականի մէջ, պուտահայ աղջիկ մը կ'արտասանէ Վարուժանի այդ բանաստեղծութիւնը հարագատ բնագիրով, այսինքն՝ ժառանգորէնով ձարեկան», «Թուրք սրիկայ մ'անապայ», մինչ Ս. Կապուտիկեան, ապշահար՝
— Էլզա, — ասացի, երբ նա իջաւ քեմից, — իմ գիտցածով այդ տաղում «թուրք» բառը չկայ...:

Թուրքին կան ու չկան կը ճշդուի հետեւեալ պայմաններուն մէջ:

«Տուն վերադառնալով, շտապում եմ ճշդիլ իսկութիւնը: 1912 թուականի առաջին երեսարակութեան մէջ այդ «թուրք» բառը կայ: Ուրեմն, սխալուողը ես եմ, «սրբագրողը»՝ յայտնի չէ թէ ով է... Թագ իմ ներսի, եթէ մեղք եմ գործում մեծ վարութանի յիշատակի առաջ, բայց ինձ թւում է, որ «Բանուարուհին» բանաստեղծութեան ընդհանուր ռզուց դուրս է բնկնում այդ բառը, այն նուագեցնում է նրա ընդհանրացման ուժը...»:

Եւայլն:

Ճիշդ է, որ ընդհանրացումը մեծ ուժ է գրականութեան մէջ, բայց ընդհանրացումը անորոշութեան տարրերով չի կազմուիր, այլ կը ստացուի մասնաւորման միջոցով: Կրնայ, ի հարկէ, սեւէ ազգ ծնունդ տալ սրիկաներու, բայց Վարուժանի օրօք Թուրքիոյ սրիկաներուն սրիկայութիւնը ընդհանրացնող տիպարը Թուրքէն գատ ուրիշ մը չէր կրնար ըլլալ, Թուրքերը կը բողոքեն, իրենց պատմութիւնը կը բողոքէ՝ չէ՛ր կրնար ըլլալ: Ճիշդ չ'ըլլար հետեւաբար ըսել, որ «Բանուարուհին» բանաստեղծութեան ընդհանուր ռզուց դուրս է ընկնում այդ բառը: Ընդհակառակն, անիկա ճի՛շդ իր տեղն է, բանուարուհին ողբերգութիւնը խորացնող իրբեւ անհողի դերակատար, զործարանային արդէն իսկ հեղձուցիչ մթնոլորտը դժոխային դարձնող անարկու ուրուական:

Ընդհանրացման այս հիմնական կանոնը անձանօթ չէ Ս. Կապուտիկեանին եւ իր ազբուններն ու մտածումները հիմնաւորելու համար ան յաճախ կը դիմէ այդ երկու եզրերուն օչնութեան, առաջնահերթը միշտ համարելով առաջինը, մասնաւորը: Հարագաւոր նախ եւ յետոյ Հարեանը Աղճայինը եւ յետոյ համախտարհայինը: Սեփական հայրենիքը եւ յետոյ այլոց

Հայրենիքները, կմէնուն կողմէ ընդունելի մարդկայինական ուժեղ ապրումներու վրայ խորոխուած այս ճշմարտութիւնները հազար անգամ կրկնուած են ու վերակրկնուած նոյնինքն Միլիա Կապուտիկեանի գրչին տակ, նոյն Հատորին մէջ:

Այսպէս եղած է միշտ, այսպէս է եւ Հիմա՛, «մի»ն է, որ խարիօր ծառայած է «ողջ»ին, զգալի ու նշանակալի դարձուցած «ողջ»ը, զբաղանքի բացասական բոլոր երեւոյթներուն առիթով: Ու սրիկայութեան առաջադէպին մէջ կա՞յ, եղա՞ծ է թուրքէն աւելի ներկայացուցչական «մի» մը, որ կարենար աւելի ամբողջական վաղափար մը տար տիեզերական սրիկայութեան մասին: Կարելի չէ տարտամ տուեալներով ընդհանրացումներ կազմել: Հետեւաբար, «Բանուարուհի» բանաստեղծութեան պարզային, պէտք է իր նախին տեղը վերահաստատուի ընդհանրացնող մասնաւորը, թուրքը, սրիկայութեան Հաշույն ընդհանրացման անփոխարինելի գործօնը:

Միլիա Կապուտիկեանի «Ընդհանրացման» այս եղանակէն աւելի զարմանալի է անշուշտ այն՝ որ «Հեթանոս երգեր»ու առաջին հրատարակութիւնը իր տրամադրութեան տակ սեննալով հանդերձ, այսքան ուշ կ'իմանայ «Բանուարուհի» բանաստեղծութեան գործող անձերուն ինքնութիւնը, հեթանոս շուրճին գործածած բառերէն իւրաքանչիւրին տեղը, էրանդը, կշիւրը:

ՎՈՐԾՔ ԲԱՐՈՒԹԵԱՆՆ Ե Ի ՆԵՐԵՆԵԼ ԵՆՔ, ԱՊԱ՝ ՎԵՐՔԵՐՈՎ՝

Դանիէլ Վարուժանի «Բանուարուհի» բանաստեղծութեան մէջ թույլ տրուած մաքրաշրտմին առիթով, անմաքուր «որդերիչին» հետ խաղաղ Համակցութիւն մը հաստատելու փոխարէն, կը սղաթուէր անշուշտ, որ Միլիա Կապուտիկեան յայտնէր իր ընդվզումը եւ անգամի մը Համար պահանջէր «թուրքը» վերահաստատել իր հարազատ մթնոլորտին մէջ, բայց, ցաւօք, այդպէս չէ վարուած, մնաց որ, Միլիա Կապուտիկեան մեր բառերուն նրբին գործածութեան քաջատեղեակ ըլլալով հանդերձ, երբե՞ք յարգալի չէ եղած իր տաղանգաւոր նախորդներուն ու յետորդներուն գործածած բառերուն հանդէպ: Բնագրային ճշգրտութիւններու Հաշույն բժախնդրութիւն մը ցուցարներէլ աւելի՛ ան կը տարուի ինքն իրմով, ըսելիք ունեցողի Հովերը նախաձեռնար համարելով արդէն նուիրագործուած Հասկացողութիւններուն աւնագարտ պահպանումէն:

Ահաւասիկ հատուած մը, առնուած՝ գարձեայ «Եկեղեցի»-էն.

«...Երբ մերօրեայ բանաստեղծ Պարոյր Սեւակը գրում է՝ «Մենք զիջ ենք, սակայն մեզ Հայ են ասում», ապա գա վերջին ուրաւ-իննսուն տարիներին ստեղծուած որեւէ կուսակցութեան ոգին չէ, որ վերագարթնել է Սեւակի մէջ, այլ, եթէ կ'ուզէք, մեր սակեղարի օգին, եւ Չորս դարի հայ բանաստեղծի տաղերում կայ արձագանգը պատմական խորհրդագրու անմահ գրանցումի. «Թէպէտ եւ եմ անու փոքր... սակայն բազում գործք բարութեան գտանից գործեալ ի մերում աշխարհիս եւ այժմի գրոց յիշատակիս: Եթէ յայտնենք, որ այս տողերը կը գտնուին գաղանկական մարդոց»

տրամադրութիւններուն հակաճառող հատուածի մը մէջ, ապա ուրեմն պարզ կը դասնայ, թէ ինչու Սիւլվա Կապուտիկեան հարկ զգացած է այդքան հեռուները երթալու եւ այգբան հեռանալու... Հեռուներու ճշմարտութենէն և Առանց երկարելու, փութանք բռնի, որ պատմահայր Խորենացիի հանրածանօթ բնութագրումին մէջ «գործք բարութեան շխայ», այլ կայ՝ «գործք արութեան»:

«Ձի թէպէտ եւ եւիք ածու փոքր... սակայն, բազում գործք արութեան գտանին գործեալ ի մերում աշխարհիս եւ արժանի գրոց յիշատակի»:

Աւելորդ է բռնի, որ «բարութիւնը» եւ «արութիւնը» նոյն բաները չեն, մեր պատմութեան մտայլ դարերուն բարութիւնը միակտուր թաղաւորեց մեր պապերուն հողիին, բայց արութեան միայն՝ հաղուադէպ դէպքեր արձանագրեցին անոնք, նոյն բաները չեն: Հակաճառութեան իր մտուցքին մէջ Սիւլվա Կապուտիկեան այլասերած է գարեք դարով զօղանջած արու հասկացողութիւն մը, որուն կատոյցին նրբութիւնները ծանօթ են ա՛նգամ նախակրթարանի աշակերտներուն:

«Եւստակիոս»էն ետք, Կապուտիկեան դարձեալ խօսեցաւ Սեւակի մասին, «Իմ ժամանակը» անուն յօդուածներու ժողովածուին (1979) մէջ, ուր եզերարարատ բանաստեղծին ճշմարտութիւնը աւելի բախտաւոր չեղաւ իր գրչին տակ, քան Խորենացիի «արութիւնը»:

«Հայրենի ժողովուրդը փառարանող շատ տղեր ունի Սեւակը ու դըրանց մէջ լուսագայննիւրից է հետեւեալը՝ «Եթէ ճշուէ եւք, ապա՝ վէրքերով» (էջ 163):

«Ճշուէ՞», եւ այն ալ՝ «վէրքերով»:

Ի՞նչ ճշուէութիւն է առիկա եւ ո՞ր վէրքերուն մասին է խօսքը: Եւ յետոյ՝ վէրքերով ուրիշը ճշուէութիւնը արարքը բացայայտող տողը ինչպէ՞ս կրնանք համարել «լուսագոյններէ»:

Սիւլվա Կապուտիկեան հաւանաբար աղաւաղած է Սեւակի սա հաստատումը.

«Եթէ տիրել եմք՝

Ձիրքերով միայն»:

Հստ երեւութիւն, Կապուտիկեան շատ վստահած է իր յիշողութեան եւ ընթերցողը ունկնդիր համարելու վարժութիւնը պատճառ դարձած է, որ հիմնովին շրջէ առհասարակ մեր խառնուածքին մէկ ուժեղ դիժին վրայ լոյսի ցոլք մը սփռած բանաստեղծին բառերը:

Բոլորովին սկամայ, Վարուժանի բանաստեղծութենէն յայտուած «թուրքքին պատճառով վերարացուած «Եւստակիոս»ը նոր լոյս չէ տեսած եւ նոր չէ, որ կը կուսուրին հոն վխտացող խօթութիւնները, բայց մենք երբեք չենք փորձուած անոնցմով զբաղելու: Վարուժանի պարագան ստիպեց սակայն կրկին բանալ խնդրոյ առարկայ հասարը եւ վերի նմոյշներուն օրինակով կատարել քանի մը մատնանշումներ եւս, զորս, տեղի անձկութեան պատճառով, յետաձգեցինք յաջորդ թիւին:

1980 Ի ՄԵՐ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐԸ

ՄԱՀ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՔԷՇԻՇԵԱՆԻ

17 Յունուարին Երեւանէն յղուած Հեռագրալուրով մը Արմէնիոյ տեղեկատուութեան գործակալութիւնը կը հաղորդէ, որ 58 տարեկան Հասակին յանկարծամահ եղած է խորհրդահայ արձակագիր Գրիգոր Քէշիշեան:

Գրիգոր Քէշիշեան (տոճմանունով՝ Ալապաւան) ծնած է 12 Օգոստոս 1921ին, Կիլիկիոյ Ատանա քաղաքը: 1935ին, Պէյրութի Սահակեան Կաթողիկոսական արտոնէի կողմէ կտրուած է ինքնուրուշ, 1941ին կը յաճախէ Կիլիկիոյ Մեղիսեան կրթական հաստատութիւնը, որմէ շրջանաւարտ կ'ըլլայ 1943ին: Նոյն տարին, կը վերադառնայ Պէյրութ եւ մինչեւ 1948, կը հետեւի Համալսարանեան ուսման՝ Ամերիկեան Համալսարանին մէջ:

Համալսարանեան ուսանող եղած շրջանին, ան կը կատարէ իր գրական առաջին գործերը, որոնք լոյս կը տեսնեն Վահէ-Վահանի «Անի» ամսագրին մէջ: Ետևումը րեթերոգրանու ուղարկութեան կ'արժանանան երկուստարջ արձակագրին պատմութեանը, որոնցմէ մէկը կը կրէ «Արքիմ» հասցէս Երեսմն էջ խորագրերը:

Երկուստարջ պատմութեանը կը յարգէ իր խոստումը եւ 1946ին կը միանայ Երեւանի կառուցողական Համալսարանի բանասիրական ֆակուլթիի Հոգեբանութեան եւ արտաբանութեան բաժնին:

Այնուհետեւ, ան կ'աշխատի ժամլոյ եւ հրատարակչական ապարդիին մէջ: 1953-57 ժամանակաշրջանին մաս կը կազմէ «Արմէնպրես» թերթի խմբագրութեան, 1957էն 1958՝ «Առաջապահար» ամսագրի անմահագրմին, 1958էն 1962՝ խմբագիր «Հայպահերաս»ի մէջ, իսկ 1962էն մինչեւ 1970՝ Սփիւքաճայութեան հետ Մշակութային կապի Կոմիտէին մէջ կը ստաննէ ժամլոյ բաժնի վարիչի պաշտօնը: 1970էն մինչեւ իր մահը, մաս կը կազմէ «Հայկական սովետական

խմբագրարանի խմբագրութեան՝ իրեն ժողովրդական կրթութեան, Հոգեբանութեան եւ մամլոյ բաժնի վարիչ:

Գրիգոր Քէշիշեան հրատարակած է պատմութեան վեպեր, որոնց զիտարներն են՝ «Գեղարկ» հեռու, «Բեզ հեռ» (1962), «Երկր մեմ չիք մեր Կիլիկիոյ» (1970), «ԵՏակը կառուկի վրայ» (1975): Ան իր ժամանակակից րեւան է նաեւ Հայրենի Քարգմանչական աշխատանքներուն՝ անդիւրէնէ Քարգմանչարդ Ուրերմ Սարոյեանի «Մարդկային կառակերպութիւն» հատորը (1979) եւ «Զիմ Կենդի» Քատերարդը, ինչպէս նաեւ՝ Մարք Թուէյնի «Ժով Սոյերի արկանները» (1984) անուն գործը:

ՄԱՀ՝ ՍԱՐԳԻՍ ՄԵԼԻՔՍԵՅԱՆԻ

7 Նոյեմբեր 1980ի «Երասիան» քիչքայն մէջ Հրատարակուած միջեակ Հաղորդագրութեան մը պատճի մահը Հայրենի ծանօթ մատուցական, Քատերարդի, արուեստի վաստակաւոր գործիչ եւ Եղիշէ Զարինցի անուան դրականութեան եւ արուեստի Քանգարանի տնօրէն Սարգիս Մելիքսեյեան:

Ս. Մելիքսեյեան ծնած է 5 Մեղանքեր 1896ին, Գանձակ (այժմ՝ Կիլիկիոյ արքայ): Թիֆլիս

ոյ Ներսիսեան վարժարանը տարտնէ կողք, մը շակութային ետուն գործունէութիւն կ'ունենայ Վրաստանի մէջ: Հայաստանի կառավարութեան հրատարակ, խումբ մը մատուցականներու հետ, 1921ի տարտին կը հաստատուի Հայրենի:

Այնուհետեւ, ան իր երկուստարջական կորուսի ու նուիրումը է պատ կը զնէ Հայրենի մատուցի, մշակութային կեանքի, բայց յատկապէս Քատերի եւ շարժապատկերի կազմակերպման ու

ծաղկման: 1935ին, իր նախաձեռնութեամբ կը ստեղծուի Հայաստանի Քառերակն Քանդակաւորները, որոնք անօրէնութիւնը կը վարէ աւելի քան տասը տարի: 1935-37 ժամանակաշրջանին, միաժամանակ կը ստանձնէ Երեւանի Քառերակն Քանդակաւորների անօրէնութիւնը, իսկ 1938-42 տարիներուն՝ Արուստի գործերու վարչութեան Քառերակն Վիճակը խորհրդատուի պատասխանատու պաշտօնը:

1944ին մինչև 47, Սարգիս Մելիքտէիանի կը վստահուի Երեւանի գեղարուեստի Համալսարանին Քառերակն քանի պատասխանատու գործը, իսկ 1947ին կը նշանակուի յիշեալ ամպիտի վարիչ, պաշտօն մը, զոր շարունակէ կը վարէ երկու ուսումնաշրջան: 1950-54 տարիներուն, կը պաշտօնավարէ Դրակոնութեան Ազգայնական մէջ՝ իրիւս աւագ դասախոսող:

1954ին, Եղիշէ Չարենցի անուան գրականութեան և արուեստի պետական Քանդակարանի արուեստի քանի դիտական զարտուղար կը նշանակուի, ապա՝ միևնույն Քանդակարանի անօրէն, 1968ին:

1954ին՝ կը ստանայ արուեստագիտութեան թեկնածուի աստիճան՝ «Յովհաննէս Արեւիան» անուն իր աւարտանաւով յաջող կայք ունենալի հարց: 1971ին՝ անկում մը ևս հանգիստ կու գայ, այս անգամ՝ «Արվեստայն» քաղաքի պատմութիւնն թեմայով և կը ստանայ արուեստագիտութեան դոկտորի աստիճան:

Իր ողջ կենսոյ Հայաստանի Քառերակն երկրան Ս. Մելիքտէիան մեծ զիր ունեցած է Քառերակն անձնակազմերու պատրաստութեան, արուեստի գործիչներու ժառանգութեան հաստատման, յուշակոթիկներու գրառման, հայ Քառերակն պատմութեան ուսումնասիրման, ինչպէս նաև՝ Հայաստանի Քառերակն ինստիտուտի և Եղիշէ Չարենցի անուան Քանդակարանի հիմնադրման գծով:

Վաստակալատ պիտանկան, մշակութային գործիչի, կրթական դաստիարակի և անհոնջ մտաւորականի բարձր անուն մը լուծած Ս. Մե-

լիքտէիանի գրչին կը պատկանին հայրենի մշտաւորականներուն և գրագէտներուն զիւստանալին արժանացած աւելի քան տասը հատորներ, որոնց զխաւորներն են՝ «Անարեւմտայնի միջերաշխատանքի շեմշառնը» (1934), «Թատերական սկիզբներ» (1946), «Գեղարգ մշտնան — իմ յիշատակարանը» (1953), «Յովհաննէս Արեւիան» (1954), «Ուրուագիծ սովետայն քաղաքի պատմութեան» (1960), «Մտերմական Նիքիտաչեւի» (1964), «Կեանք և քնն» (1970), և այլն:

Սարգիս Մելիքտէիանի մտնով՝ հայրենի Քառերակն կորսնցուց իր կորովի և անձնային ներհեղանքներն մէկը:

ՄԱՀ՝ ԱՐԵՎԻԻԻ ԴԱՐԲԵՆԻ

Արաբիք Դարբէի ծնած է 18 Յունուար 1910ին, Գիսաւլէն գիւղին մէջ (Ներկայիս՝ Աղբր-պիլանի Կոմարի լճին), զարբին Միջայլի Նաճեան՝ երգիչին տակ: Բազուի Յովհաննէս Թումանեան միջնակարգ վարժարանը աւարտելէ հարց, մասնագիտական ուսումը կը շարունակէ Մոսկուայի մէջ, հետեւելով գրական-բեմադրական քանի դասընթացներուն:

Ապա, երկու տարիներ կ'աշխատի Բազուի Տրամաթիկական Քառերակն մէջ՝ իրիւս գրական-դիպարուեստական քանի վարիչ: Այս շրջան-

ներին կը գրէ «Հոյր ծիծաղում է», «Արծիւներ», «Իսապիկ», «Կրեմ», «Երբ քաղաւ և մանուշակը անուն Քառերակաղբը, որոնք թեմ կը բարձրանան Բազուի հայկական Քառերակնութեան մէջ, իսկ վերջին Քառերակաղբ Մոսկուայի մէջ կ'արժանանայ խրատական մրցանակի և կը թեմագրուի Հայաստանի և Արգենտինայի բազմաթիւ բեմերուն վրայ: Սրկիրոյ Ալիարաժաժարին կը մասնակցի հայրենական մեծ պատերազմին:

1948ին կը աստատուի Երեւան և 1948-50 A.R.A.R. @

ժամանակաշրջանին կը վարէ Հայաստանի դրող-
ներու միութեան շարտադրութիւնը: Ապա,
մաս կը կազմէ Վնդիտական գրականութիւնն
ամառային անձնակազմին, իսկ աւելի ուշ՝ կ'աշ-
խատի «Հայֆիլմ» հաստատութեան եւ շարժա-
պատկերի մարզին ներս գործադերու միութեան
մէջ: 1968էն մինչև իր մահը՝ կը վարէ գրող-
ներու միութեան խորհրդականի պատասխանա-
տու պաշտօնը:

Աւելի քան տասնհինգ հատորներու հեղի-
նակ՝ Արշաւիր Դարբինի ստորագրած է թատերա-
խաղեր, բանաստեղծութիւններ, ժանկական ըս-
տեղծագործութիւններ եւ առակներ: Իրեն գր-
րական վարիչ եւ հեղինակութիւն ապահովող
հիմնական ստեղծագործութիւնները եզան ա-
ռակները, որոնց միջոցաւ ան գրեականք իր
գրական բոլոր կարգաւթիւնները՝ զառնալով
այս սեռին ուշագրաւ ներկայացուցիչներէն մէկը:
Արշաւիր Դարբինի առակները թարգմանուած
ու առանձին գրքերով լոյս տեսած են նաեւ ա-
ղբրպէլեաներէն, ուկրաիներէն, ռուսերէն եւ այլ
լեզուներով՝ հեղինակին ապահովելով համա-
միութենական ճանաչում:

ՄԱՆ՝ ՎԱՆԱԳՆ ԿԱՐԵՆՑԻ

Վահագն Կարենց (բուն անունով՝ Վահագն
Կարապետեան) ծնած է 27 Ապրիլ 1924ին, Լենին-
ական: 1942էն մինչև 1945՝ կը ծառայէ խոր-
հրդային բանակին մէջ՝ մաս կազմելով «Մարտ

յանուն հայրենիք» զինուորական անձնակազմին:
1950ին կ'աւարտէ Խաչատուր Արազեանի ան-
ւան հաշիկական ժանկագրական հաստատու-
թեան լեզուագրական բաժանմանը, իսկ 1952ին՝
Մոսկուայի Մ. Գորբիչի անուան զբաղմունքեան
ծրոյր: 1952-55 ժամանակաշրջանին, մաս կը կազ-
մէ Կիրովականի Վեյոյնի թերթի խմբագրութեան՝
իրբեւ լրատի վարիչ: Ինչպէս նաեւ կ'աւարտէ
ըբմոնոյնի թերթի անձնակազմին՝ իրբեւ պա-
տասխանատու շարտադր:

1955-58 տարիներու կը վարէ Գրողներու
միութեան վարչական գործերն ու ակումբը եւ
զործունէութեան կը մասնակցէ նաեւ գրական
խորհրդատուի իր հանգամանքով: 1958ին մաս
կը կազմէ Վնդիտական գրականութիւնն ամառ-
ային անձնակազմին՝ իրբեւ բանաստեղծութեան
բաժնի վարիչ:

Բանաստեղծական շուրջ 15 հատորներու հե-
ղինակ՝ Վահագն Կարենցի զլիտաւոր գործերն են
«Նախըրգամ լեռներում», «Անճրնից յետոյ»,
«Լուսաբացի», «Բարի լոյս, աշխարհ» եւ «Բ-
րիկնային համրներ» անուն բեթոյադրերբեր:
Ան նաեւ կ'աւարտէ է թարգմանական աշխա-
տանքեր, զլիտաւորապէս թարգմանելով քերտ
եւ որոս բանաստեղծներու սանգիտագործութիւ-
ններէն:

Վահագն Կարենցի «Անճրնից յետոյ» եւ «Ն-
ախըրգամ լեռներում» հատորները լոյս տեսած
են նաեւ ռուսերէն լեզուով, իսկ տասնեակ այլ
բանաստեղծութիւններ թարգմանուած են ռուսե-
րէն, ֆրանսերէն, լատիերէն, վրացերէն, պաւլ-
կարերէն, շեխերէն եւ որիւր լեզուներու:

A.R.A.R.©

ՄԱՆ՝ ԶԱՐԵՆ ՈՐՐՈՒՆԻԻ

30 Նոյեմբեր 1980ին, Փարիզի մէջ անակնկալ ստղծուած էր Հետեւեմքով մահացաւ Փրանսահայ արձակագիր Զարեն Որրուենի (Զարեն Խոջ-սիզեան)։

Զարեն Որրուենի ծնած է 24 Մայիս 1902ին, Օրուու (Պոտտուր չիջանք)։ Նախնական ուսումը կը ստանայ տեղւոյն Մովսէսեան վարժարանին մէջ։ Մեծ Եղեռնին կորսնչելէ ետք իր հայրը, 1918ին կ'ապաստանի Աւստրապոլ եւ յաջորդ տարին կ'անցնի Պոլիս, ուր կ'աւարտէ Փէրզէլուան վարժարանը։

1922ին կը մեկնի Մարտիչ, ուր կ'ապրի մինչև 1924։ Ապա՝ կը հաստատուի Փարիզ։ 1930-37 տարիները կ'անցընէ Միջազգայնիկ մէջ։ 1937ին կը վերադառնայ Փարիզ եւ կ'ամուսնանայ էլիզապէթ Լէրի հետ։ Երկրորդ Աշխարհամարտին զինուոր կ'արձանագրուի եւ 1940-45 ժամանակաշրջանը կ'անցընէ Գերմանիոյ մէջ՝ իրրիւ պատերազմական զինք։

Գերութենէ ազատ արձակուելէ ետք, Որրուենի կը վերադառնայ Փարիզ, ուր ապրեցաւ իր կեանքին մնացեալ տարիները։

ՄԱՆ՝ ԱՆՏՐԷ ԱՄՈՒՐԵԱՆԻ

24 Նոյեմբեր 1980ին, ԹԼԸրանի մէջ մահացաւ վաստակաւոր Հանրային գործիչ եւ մտաւորական Ամարէ Ամուրէան (Տէր Օսանեան)։

Ամարէ Ամուրէան ծնած է 14 Նոյեմբեր 1898ին, Քաւրիզ։ Նախնական ուսումը ծննդավայրի Արամեան վարժարանին մէջ ստանալէ ետք, երկրորդական կրթութիւնը կը շարունակէ Իջմուծնի Գեղրզեան ճեմարանին մէջ, զոր կ'աւարտէ 1917ին։ Մինչև 1919, ժամ կը կազմէ Արեւմտեան Հայաստանի պաշտպանութեան համար կազմուած ազգային զուտղերուն։ Ապա, Քաւրիզ վերադառնալով, մինչև 1923 կ'անգամակցի Ալլաջ եւ Արշալոյս թերթերու խմբարկան կազմերուն՝ իր գործն մասնակցութիւնը բերելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան Առաջատար կանի լրջանի կուսակցական աշխատանքներուն։

1923ին կը մեկնի Զեյթունովաքիս եւ կը հետեի Փրակայի համալսարանի իրաւաբանական երկրի դասընթացներուն։ Սրկու տարէ ետք, կը հաստատուի Փարիզ, ուր կը հետեի Սորբոնի քաղաքասնտեսութեան դասընթացին։ 1925էն մինչև 1928, կ'աշխատակցի Հ. Յ. Դաշնակցութեան օրգան «Իրօշակ»ին եւ «Յաւալ» օրաթերթին, միաժամանակ ստանձնելով կուսակցական պատասխանատու պաշտօններ։ 1928ին, Մոսկուայի վրայով Քաւրիզ վերադարձի իր համրուն վերստին կը ձերբակալուի համայնաւոր բխտեսութեան կողմէ եւ կը բանտարկուի մինչև 1930։ Բանտէն ազատ արձակուելէ կ'ընթ, կ'անցնի Ա-

Նր գրական առաջին փորձը կը ստորագրէ վահան թէքեանի խմբագրած «Փոզովուրդ» ձայնի 1 Օգոստոս 1922ի թիւին մէջ։ 1924ին, Պետրոս Զարոյանի հետ, կը հրատարակէ «Նոր հաւատք»ը, որմէ լոյս կը տեսնէ մէկ թիւ միայն։ 1938ին, դարձեալ Զարոյանի հետ, կը հրատարակէ «Նուսարաց» հանդէսը։ 1958ին, Հրայր Զարգարեանի եւ Գրիգոր ձիգմեճեանի հետ կը հրատարակէ «Աւստրալի»ը, ապա՝ «Գրական անասնաբան»ը, խմբագրութեամբ՝ Իւլիանոս Թափաչեանի, Աւետիս Արեգանեանի եւ Գեղամ Գեղեթեանի։

Սփիւռքահայ շուրջ երկու տասնեակ թերթերու աշխատակցած Զարեն Որրուենիի գիտաւոր գործերն են— «Փոքր» (1929)՝ իրր Ա. զիրքը «Աւստրալի»-ին ղեկավարին, «Վարձու սեմնակ» (1947), «Ամբիւտս օրեր» (1958), «Եւ. Եղիւ մարդ» (1964), «Բնիկներ» («Աւստրալի»-ին ղեկավարին), «Պ. զիրքը ղեկավարին» (1972), «Անվարկան օր մը» (Դ. զիրքը, 1974)։

Հրատարակութեան համար պատրաստ վեճակի մէջ ունի շարքին Օ. զիրքը՝ «Վարձու սեմնակ» կամ «Տիգրան», ինչպէս նաեւ տարածած կամ կիսատարտ այլ հատորներ՝ «Ձի Իս Է կարգուիւն», «Տիգրանի եւ Նուարդ», եւ այլն։

արդարտական, ուր կը նուիրուի ուսուցչական ասպարէզին եւ միաժամանակ կը ստանձնէ կուսակցական ու ազգային պատասխանատու գործեր։

1936-1942 ժամանակաշրջանին կը ստանձնէ «Ալիէ» օրաթերթի խմբագրութիւնը, իսկ 1953ին մինչև 1960՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Արեւելահայաստանի Ամերիկայի օրգան «Ասպարէզ» խմբագրութիւնը։ Այս շրջանին, խմբագրական իր աշխատանքներուն կողքին, Ա. Ամուրէան իր մասնակցութիւնը կը բերէ նաեւ ազգային, կրթական եւ հանրային կեանքին։ Ապա, կը վերադառնայ Իրան եւ կը նուիրուի կրթական ու մշակութային կեանքին՝ դասախօսելով Թեհրանի համալսարանի Հայագիտական ամպիոնին մէջ, 1974ին մինչև 1976, ան դարձեալ կը ստանձնէ «Ալիէ»-ի խմբագրութիւնը։

Հակառակ յանախիթ թափառումներուն եւ սարբեր ասպարէզներու մէջ ծաւալած զործունէութեան, Ամուրէան կրցաւ լոյս ընծայիլ տասներկու տասնէին հատորներ՝ պատմական, ուսումնասիրական, գրական եւ թարգմանական բնույթներով։

Այդ 12 հատորներուն կողքին, Ա. Ամուրէան նաեւ կազմած է դասախօսութիւն եւ մշակած մանկական գրականութիւն, իսկ Հայ Դաշնակցութեան իր աշխատանքներէն ցարդ հրատարակած են շատ հատորներ։

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

Մ. Ի Շ Ն Ա Ն
Թ Ա Տ Ե Ր Ա Խ Ա Ղ Ե Ր

- Կիլիկիայ արքան
 - Մարդասրբ
 - Ժամագրութիւն
 - Փռստալ
 - Պարոյր Հայկազն եւ Մովսէս Խորենացի
 - Յուցափեղկին ազգիկը
- Պէյրուք, 1980, Համազգայինի Վահէ Սէքեան տպարան, 261 էջ,
գին՝ 20 լ. սօկի, արտասահման՝ 8 տրլար:

Գ. Ա Ճ Ե Մ Ե Ա Ն
ՏԵՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁԵՐ

- Բ. ԳԻՐԶ
- Պէյրուք, 1980

LUC-ANDRE MARCEL et G. POLADIAN
CHOIX DU POEMES ARMENIENS

- GREGOIRE DE NAREK
 - POETES DU MOYEN AGE
 - DANIEL VAROUJEAN
 - YEGHICHE TCHARENTZ
- Պէյրուք, 1980, Համազգայինի Վահէ Սէքեան տպարան, 253 էջ,
գին՝ թղթակազմ 30 ֆրանս. ֆրանկ, լսթակազմ՝ 40 ֆր. ֆրանկ:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱՅՆՑԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 50 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 27 ՏՈՒԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 5 Լ. ՈՍԿԻ

بَاكِينُ
مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
المدير المسؤول
السيد ارتين كارتيك قزنجيان

•
PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITERAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•
Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Խմբագիր
ԳՕՂՈՍ ՄԵԱՊԵԱՆ
Խմբագրութեան անդամներ
ՕՍՐՈՒԹԻՒՆ ԳԵՐՊԵՐՏԱՆ
ԱՄԳԻՍ ԿԻՐԱՎՈՍԵԱՆ

B. P. 11-8404 - Beyrouth - LIBAN
Tel. 294898